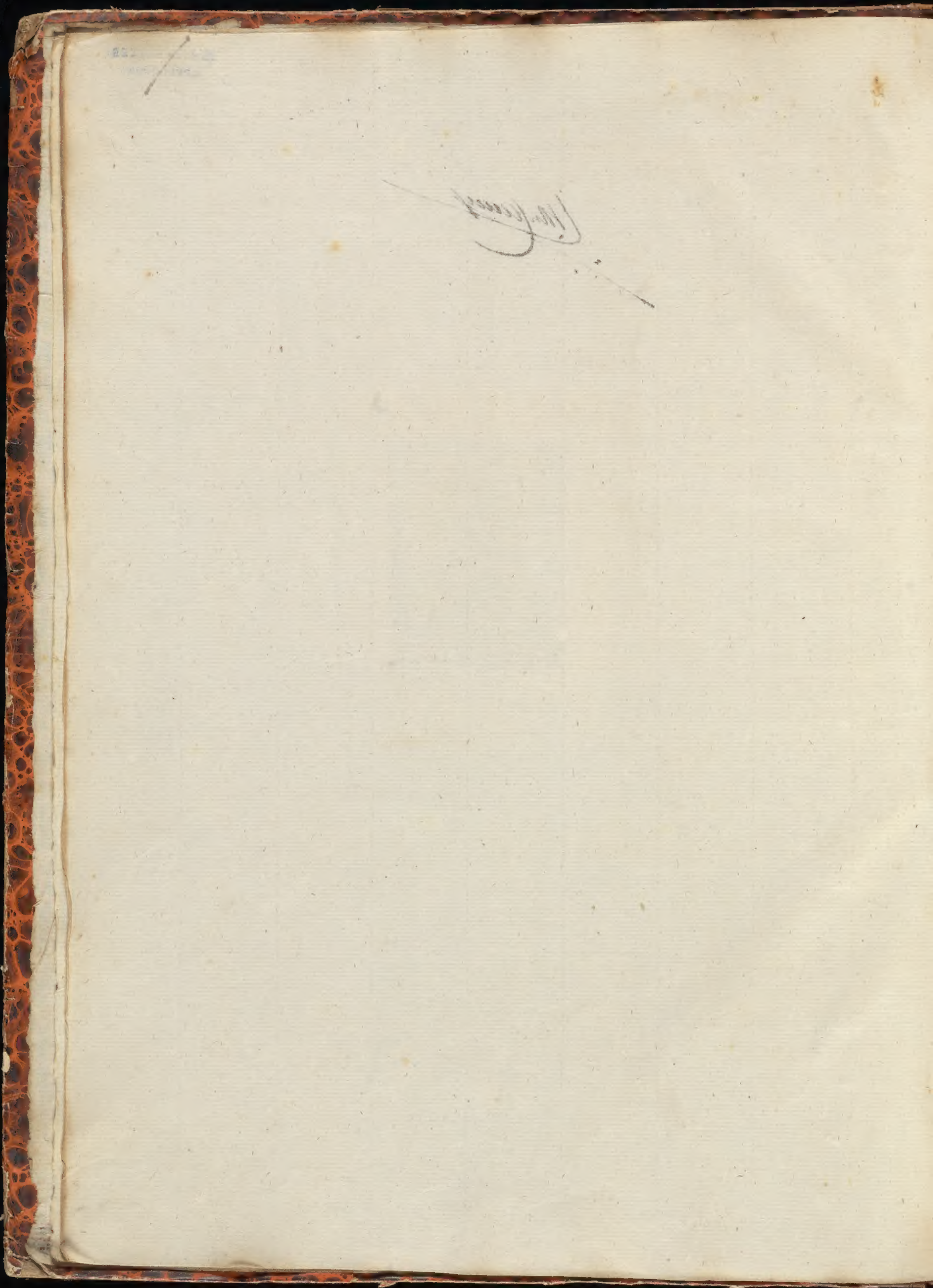

COR DE VIVO LABORE
EX LIBRIS
1875 C. VAN LENNEP 19??
1921

DENDROLOGIA,

O F

BESCHRYVING

D E R

PLANTAGIE-GEWASSEN,

Die men in de Tuinen cultiveert, zo wel om te dienen tot Cieraad, om daar van *Allèes*, Cingels, Heggen, *Berçeaux*, *Cabinets*, Pyramiden, Plaisier-Bosschen, enz., als tot Huishoudelyk Gebruik, te planten.

WAAR BY

Derzelver differente *Benamingen*, *Groey-plaatzen*, *Aankweeking* en *verdere Onderhouding*, en vervolgens haar *Tuin- en Huishoudelyke Gebruiken*, nauwkeurig beschreeven en aangewezen worden.

ALLES

Door een eige veeljarige Ondervinding, ten dienste en vermaak der Tuin-Beminnaars opgestelt

DOOR

JOHANN HERMANN KNOOP.

Te LEEUWARDEN

Gedrukt by ABRAHAM FERWERDA EN GERRIT TRESLING, Boekverkopers, 1763.

VOORREDE
AAN DE
LIEFHEBBERS
VAN
TUINEN EN PLANTAGIEN.

VOorheen een Beſchryving gegeven hebbende van de *Cultuur*, enz. der Ooſt- of Vrugt-bomen, hebben wy goed en nuttig geoordeelt, nu ook een Beſchryving van de Plantagie- of Wilde Boom-gewaſſen te doen volgen; dewyl die, in zeker opzigt, even zo nuttig, noodzakelyk en vermakelyk als de Ooſt-bomen zyn: Nuttig en nodig zyn ze, niet alleen om dat ze ons het onontbeerlyke *Werk-* en *Brandhout* verſchaffen, maar ook de Vrugten van zommige of andere van hare delen, veel gebruik in de *OEconomie* hebben: Daarenboven, zo kan geen min of meer aanzienlyke Tuin beſtaan zonder de *Plantagie-bomen*, vermits dezelve, inzonderheit in deze vlakke en winderige Nederlanden, grotelyks dienen, om de Vrugt-bomen en alle andere Tuin-Gewaſſen te beſchermen en beter te doen groeijen; te weten, door dezelve te planten tot windbreeking rondsom of ook tuſſchen de Tuinen en Vrugt-hoven, vermits de Wind zeer dikwyls een groot nadeel doet, en veel, zo niet de meeſte oorzaak, is, dat dezelve niet wel groeijen, als wordende daar door niet alleen in haar groey verhindert, maar zelfs dikwyls daarin geheel, tot bedervens toe, geſtuit.

Wat aangaat het vermaak dat de Wilde *Plantagie Gewaſſen* aanbrengen, het is bekend, dat dezelve dienen tot planting van *Allèes*, *Cingels*, *Lanen*, *Barçeaux*, *Cabinetten*, *Plaiſier-Boſſchen*, enz., welke alle niet alleen tot vermaak dienen, wegens de aangename Wandelingen tuſſchen dezelve, en haar cieraad, maar ook wegens de bevallige Groente en verkwikkende Schaduwe in de hete Zomerdagen: Want wie weet

 niet

niet, dat de welgereguleerde Plantagien, *Berçeaux*, enz., niet by de meeste, zo niet by alle Tuin-Liefhebbers, om de gemelde redenen, in grote agting zyn; ja, benevens de Wateren, als *Bassins*, *Fonteinen*, enz., voor de Ziel van een Plaisier-Tuin gehouden worden?

Deze gemelde zaken zyn gewigtig genoeg, om zo wel de Penne op 't Papier te zetten tot Beschryving van de zogenaamde *Wilde-* of *Plantagie-Gewassen*, als tot de Tamme- of Vrugt-Gewassen.

Wy hebben by deze Beschryving dezelfde order gehouden, als by die voorheen van de Vrugt-gewassen; te weten, eerst derzelver verschillige Benamingen in verschillige Talen aantonende; vervolgens aanwyzende de Landschappen, waarin dezelve natuurlyk van zelf in 't wild voortkomen; dan volgt, hoe men dezelve op de beste wyze aankweeken kan en onderhouden moet, om wel te groeijen en cieraad met vermaak te geven: Daarna spreken wy van het Huishoudelyk Gebruik dezer *Plantagie-bomen*, het welk, elk in zyn zoort, van geen klein belang is, dog het eene meer voordeel aanbrengende als 't andere, gelyk in 't vervolg alles op zyn plaats duidelyk aangewezen word.

Zie daar, gunstige en verstandige Lezer, het geen ik van onze *Plantagie-Tuin* vooraf te zeggen had: Men gelieve voor 't overige de Beschryving zelf in te zien, en verder aan te merken, 't gene we in de beknopte Voorrede van onze voorafgaande *Vrugt-tuin*, als mede in onze *Pomologia*, te kennen gegeven hebben.

Hier mede sluiten we, en gaan over tot onze *Moes-Keuken-tuin:* Inmiddels, na wensching aan de Tuin-Liefhebbers van alle Heil, voorspoed en vermaak, zo wel in hunne Tuinen als anderzins, verblyve hunnen

Dienstwilligen Dienaar

J. H. KNOOP.

LEEUWARDEN
den 1 Maart
1763.

BE-

BESCHRYVING
VAN DE
PLANTAGIE-TUIN.
OF VAN DE
WILDE BOOM- EN HEESTER-GEWASSEN.

INLEIDING.

Wat door PLANTAGIE-TUIN *verstaan word, en verscheide nodige en nuttige Aanmerkingen daar over.*

§ 1.

DOor het woord van *Plantagie-Tuin* verstaan ik niet enkel en alleen zoodanige Tuin of Plaats, die met allerlei Bomen beplant is, gelyk als alle nieuwe, door Menschen handen met Bomen, Heesters, enz., in order beplante Tuinen of Plaatzen, doorgaans de naam *Plantagien* voeren: daarinteegen Plaatzen van de Bomen in het wild, zonder order en bykoming van eenige Menschelyke hulpe of zorg, (ten zy by de eerste Planting) van zelf groeeijen, doorgaans *Bosschen* of *Wouden* genoemt worden.

Ik bevat onder dat woord allerlei zoort van wild *Boomen Heester-gewas*, die geen of zeer weinige daar onder, eetbare Vrugten dragen, die in veel Landschappen van Hoog- en Neder- Duitschland, Engeland, Frankryk en in meer andere Europiaansche landen, in 't Wild van zelfs groeijen, en die met een zeeker oogmerk hier of daar in de Tuinen, Velden en elders geplant worden.

§ 2.

Het Oogmerk waarom men de Wilde gewassen plant is Hoofdzakelyk driederlei, als: Het eerste is, om daar van *Alleës*, *Laningen*, *Scheer-heggen*, *Berreaux*, *Busquets*, enz., in de Plaizier-Tuinen tot vermaak te plaatzen, om door derzelver aangename groente, en geneuglyke schaduwe, in de Zomer-tyd, 't Oog, Hert en Ziel te verlustigen, en te verquicken. Een vermaak waarlyk, welk, om dat het natuurlyk, en een voudig is, aan alle andere wareldze vermaken de Voorrang betwist. Kan het wel anders als vermakelyk zyn, wanneer iemand, vermoeit van zyne Beroeps affaires, ieder in zyn zoort, Staat, en Hanteringe, in de aangenaame Zomer-tyd tusschen eene fraaye, welgeslotene Alleé, Berreaux, cierlyke Scheer heggen en alles wat de geschikte hand des Tuin-oeffenaars heeft bewerkt gaat wandelen, of ergens in een lommer-agtig *Busquet* wat gaat nederzitten te rusten, om de Werken des Scheppers te overpeinsen? en in deze Godtvrugtige gedagten alle de hoedanigheden der wee-

zeldze dingen te pondereeren. De begeerte is van groot en klein, van hoge en lage Staat tot dit vermaak, en de agting die men in alle tyden volgens 't klare getuigenisse der Historien, van de eerste Eeuwen af 'er voor gehad heeft, ja de instelling van *Godt* zelfs betuigd genoegzaam de waarheid van het gezegde.

§ 3.

Zommige Menschen zyn van gedagten, dat men de Allées, Laningen, Heggen, enz., in de Plaizier-Tuinen, in plaats van wilde Boomen, van Vrugt-boomen, behoorde te planten, om dat men daar door meer genot van die Boomen, door derzelver Vrugten, zoude hebben. Dog hier op kan men aanmerken; 1. dat veele zoorten van Vrugtboomen niet kunnen groeijen daar wild gewas groeijen kan; want ze meer oplettendheid, omtrent de grond en cultuure vereischen; 2. dat de meeste Vrugt-boomen zelden zoo groot worden om 'er Allées, enz. van te kunnen planten; om genoegzaame groente en schaduwe te geven, tot vermaak en verquicking; 3. dat de meeste Vrugt-boomen geen zoo cierlyke Boomen, Heggen, enz., *formeeren* als de Wilde, 't welk hier het oogmerk van de Planting is; 4. dat 't voordeel dat men door de Vrugt-boomen beoogt, ook in veele, zoo niet de meeste zeer wisselvallig is, dewyl dezelve niet zelden verscheide Jaaren na malkander, geen of zeer weinig Vrugten voort brengen.

§ 4.

Ten tweeden, zo dienen de wilde Bomen tot Bemantelinge of Wind-schuttinge rondom Ooft-, Moes-, en Bloem-Tuinen, en zelfs ook voor jong geplante wilde Bomen en Bosquets, om daar door het tamme Gewas voor de Winden te dekken en alzo beeter en voorspoediger te doen groeijen, zonder welke voorzorg, geenerlei Gewas, inzonderheid in deeze vlakke windige Landen, behoorlyk wel groeijen kan, gelyk zulks de ondervinding oogtuiglyk bevestigt. Dog hier toe zyn allerlei Boom-gewassen niet eeven dienstig, 't zyn alleen zodanige, die van Natuuren teegen de Winden bestendig zyn, en daar teegen kunnen opgroeijen, ook taai van Hout moeten zyn, en die sterk bewortelen, op dat ze door de zwaare Winden niet ligt gebroken of uit de grond gescheurt worden. Welke zodanige zyn, zal hier na, by ieder zoort, gemelt worden.

§ 5.

Ten derden, zoo worden de wilde Gewassen ook gebruikt, om daar wilde Bosschen van te planten, die in het vervolg zullen dienen, 't zy tot Brand- of tot Timmer-hout. En dit is wel een der voornaamste dingen, die in groote aanmerking komt, om wild Gewas te planten, als men op de nuttigheid en het voordeel ziet, inzonderheid in zoodanige Landen, daar het Hout, zoo wel tot Branding als Bouw-stoffen, schaars is.

§ 6.

Volgens deeze verschillige Oogmerken nu, worden de wilde Plantagie-boomen op verschillige wyze, distantie, van verschillende ouderdom, grootheid en dikte, en op differente plaatzen geplant, als meede verscheidentlyk behandelt, waar van ik het nuttigste en nodigste, kortelyks zal gaan aanwyzen, en ten deele herhaalen, of indagtig maaken 't geen in 't Eerste Deel in 't algemeen aangeweezen is, en 'er zommige byzonderheeden byvoegen.

§ 7.

Tot Allées, Laningen, enz., op groote Buiten plaatzen, worden de Bomen op differente tusschen-wytte in de Reyen gestelt, als van 10 tot 20, 30, en meer Voeten toe, namelyk naar maate de Bomen in haar zoort van Natuure, in het vervolg kleinder of grooter Kroonen maaken; als meede volgens de gesteltheid der gronden, en de standplaats; want het zeker is, dat een Boom, in eene goede vette Aarde, of ook, die met zyn Natuur wel over een komt, en

die een goede warme ſtandplaats heeft, beeter groeijen en dus grooter worden zal, als in een ſlegtere; weshalven men noodzakelyk een zelfde zoort van Gewas, in de eene Grond en Plaats, digter of wyder behoort te planten, als in de andere.

§ 8.

Aangaande de groote en dikte der *Alleé-bomen*, zoo verkieſt men doorgaans zodanige jonge Bomen, waar van de Stam 1, 2, à 3. Duim dik is, en zyn volkomene vereiſchte hoogte, ook reeds een kleine Kroon geformeert heeft, hoewel dit laatſte juiſt niet altyd volſtrekt noodig is, zynde het genoeg, als de Stam maar hoog genoeg is, en dat die by de planting op de bepaalde hoogte gekort zynde, in 't vervolg een Kroon uitwerpt. De reeden waarom men dikke en hooge Stammen verkieſt is ligt te bevroeden, namelyk, om de Alleés vroeger in order, en het deſſein uitgevoert te doen zyn. Dog men behoort nooit geen dikker of ouder Stammen tot de planting te neemen, als gemeld is, om dat die, niettegenſtaande de meening van zommige, langzamer groei vatten, ja dikwyls bezwaarlyk aan de gang raken, en ſlegte Bomen worden, behalven dat ze bezwaarlyker te verkrygen en ook veel koſtbaarder zyn.

§ 9.

Het is een groote cieraad der Alleés, als de Stammen der Bomen, mooi regt en hoog zyn. Derhalven behoort men nooit andere te verkiezen, als die de Stam 8 à 10 Voeten hoog hebben, beneeden de Kroon. Voor deezen teelde men deeze Bomen alleen van 6 à 7 Voeten hoogte, maar de ondervinding heeft geleert hoe miſſelyk die ſtaan, inzonderheid in wyde en lange Alleés, behoorende de hoogte na de breedte en lengte der Alleés geſchikt zyn.

§ 10.

De Bomen geplant zynde, moet men niet verzuimen, dezelve met Paalen te voorzien, inzonderheid die zeer op de Winden ſtaan, op dat ze door de beweeging des Winds, niet in de Groei verhindert, en uit de order geſlingert worden. Hoedanig de Paalen 'er beſt by gezet worden, is in het *Eerſte Deel* § 746. aangeweezen.

§ 11.

Wat de verdere behandeling deezer Bomen, na de Planting, aangaat, die is weinig; men tragt maar om cierlyke Kroonen te verkrygen, en laat ze doorgaans tot dien einde in vryheid groeijen, zonder 'er veel aan te ſnoeijen; moetende men in het byzonder zorg dragen, dat de Boom met een regte ſpil in 't midden der Kroon, als 't vervolg van de Stam, opgroeit, als waar door de cierlykſte, aanzienlykſte Kroonen geformeert worden. En zoo 'er wat aan te ſnoeijen valt, dit geſchied in de volgende gevallen, 1. Als de Takken hier of daar dwers of over malkander groeijen, en die daar door 't ſchik der Kroon bederven of verhinderen, zoo moet men de qualyk geplaatſte weg ſnoeijen. 2. Als 'er een Tak was, die veel ſterker of weeldriger als de overige gelykformige, groeit, en daar door deeze van haar Voedzel berooft, en dus veroorzaakt, dat de Kroon haare ronde gedaante, waar in haar cieraad beſtaat, niet kan verkrygen; zoodanige Tak of Takken moeten derhalven noodzakelyk (welverſtaande behalven de middelſte regtſcheutige, gelyk ook in alle andere gevallen) weggeſnoeit of gekort worden, en zulks hoe eer hoe beeter. 3. Wanneer de Boom al te veel Takken maakt, moet men 'er eenige hier of daar (de ſlegtſte en qualyk geplaatſte) uitſnoeijen, om de overige meer Lugt te doen hebben en dus beeter te doen groeijen. 4. Wanneer de Boomen in de eerſte Jaaren ſterk groeijen, en heel lange Loten maaken, kan men dezelve in de eerſte Jaaren wat inkorten, om dat anders de Bomen van onderen naakt of Takkeloos worden, dat zeer miſtaan. 5. Het gebeurt veel, als de jonge Bomen groot worden, dat de benedenſte Takken dan ſterk nederwaarts komen te hangen, en daar door 't Gezigt en het Fatzoen van den Boom

 be-

beneemen; deeze moeten derhalven opgesnoeit worden, zo ver als het nodig is.

§ 12.

Indien het gebeurt dat men uit bejaarde Bomen, eenige dikke Takken, om deeze of geene reeden, moet uitkappen, zo is hier ook eenig onderscheid in den doening, volgens de zoort en ouderdom in agt te neemen, van 't Gewas, te weeten, indien het hard Hout is, dat niet sterk aangroeit, by voorbeeld *Eiken-boomen*, zo moet het zelve geschieden heel digt by den Stam of Moeder-Tak; daar en teegen, zo het Hout week van Natuur is en cierlyk aandikt, als by voorbeeld, *Ypen*, *Linden*, *Kastanje*, *Equine*, enz., dan moet men de Takken niet digt aan, maar omtrent één Duim dik van haar oorsprong uit de Moeder-tak, wegsnoeijen, om reeden, dat de wonde dan daar door beeter overgroeit, komende anders zeer dikwyls ter gesnoeide plaatze, inzonderheid aan heel dikke Takken, een rotting, en vervolgens een holte in de Boom, voornamelyk als ze omtrent de Stam gekort zyn, die de geheele Boom bederven kan.

Ik heb dikwyls gezien dat Eigenaars hunne Bomen op Cingels of elders, die oud waren, deeden inkorten, in meening om daar door weer jonge digte Bomen, of nieuwe mooije Bomen te verkrygen, buiten twyffel om dat ze daar van gehoort hadden, of dat haar zulks van onkundige geraden was, maar dit is heel verkeerdelyk gewerkt, 't is waar, men kan een Boom verjeugdigen, gelyk ik elders wel gezegt hebbe, maar daar is groot onderscheid tusschen een heel oude en middelmatige bejaarde Boom, als meede tusschen de eene of de andere zoort, en op wat wyze de behandeling van het Snoeijen geschied. Een heel oude Boom kan zoo weinig als een veroudert dierlyk Ligchaam weêr jong gemaakt worden: En hier komt het van daan, dat Bomen, die in haar leeftyt weinig besnoeit zyn, inzonderheid aan dikke Takken, omtrent de Stam, altyd gezonder en gaaver van Stam zyn, als andere, waar geduurig aangekapt is. Derhalven zal een kundig Eigenaar van Bomen niet gedoogen, dat men daar aan veel groove Takken, en voornamelyk niet omtrent de Stam, afkapt; inzonderheid als 'er op voordeel na de groeijing der Bomen gezien word. Dog indien zulks om eenige reeden noodzakelyk geschieden moet, zo is 't zeer dienstig, om de wonde aanstonds met eene Boom-zalve (I Deel § 611.) wel te overdekken, om dus de Vogtigheid en Lugt af te keeren, en inrotting voor te komen.

§ 13.

Men plant ook wel smalle Alleés, die aan de beide uitwendige zyden plat op geschooren worden als Scheer-heggen, maar die men van binnen *Berreaux* wyze digt laat groeijen; hier van valt anders niet te zeggen, als van de Scheer-heggen, om dat ze op dezelfde wyze met Snoeijen behandelt moeten worden; alleen staat hier by aan te merken, dat wanneer deze Bomen van binnen kaal en bladeloos worden, gelyk doorgaans met der tyd gebeurd als de Bomen bejaart worden; dewyl ze van binnen geen Lugt genoeg genieten, en dus de meeste trek na boven gaat, dat men zulks eenigzints kan verhelpen, door middel van de jeugdige, niet alte oude Takken, hier en daar kort omtrent haar Oorsprong in te korten, waar door jonge Takken komen uit te spruiten, die de Boom van binnen met groente bekleeden; dog dit kan niet wel anders geschieden, als aan Bomen, die ligtelyk de gekorte Takken weer uit spruiten, inzonderheid aan de *Ypen* en *Olmen*.

§ 14.

Tot de Scheer-heggen (§ 2.) worden de Plantzoenen ouder of jonger, dat is, dikker en hooger, of dunner en laager, verkozen, volgens 't oogmerk waar toe ze zullen dienen,

nen, of, tot hooge, of, tot laage Heggen; tot de eerfte verkieft men doorgaans zwaare en hooge Plantzoenen, om daar door zo veel te eerder de begeerde hoogte en volmaaktheid der Heg te verkrygen; en deeze worden doorgaans op 3 à 4 Voeten tuffchen-wytte geplant. Maar tot laage Heggen neemt men jonger Plantzoenen, die ook minder koften, als men ze kopen moet, en deeze worden op 1½ à 1½ Voeten diftantie geftelt, (zie ook I Deel § 713.): Edog daar is nog eenig onderfcheid, aangaande de groote en tuffchenwytte der Plantzoenen, volgens de zoort van Gewas, willende de eene zoort wel wat grooter of kleiner geplant zyn als de andere, om wel te groeijen. Ook zyn 'er zoorten die liefft gezaait willen weezen, en op de gezaaide planten, zonder ze te verplanten, doorgroeijen, welke zoodaanige zoorten zyn, zal beft hier na by ieder zoort kunnen aangeweezen worden.

§ 15.

Alle Scheer-heggen moeten, als ze cierlyk ftaan zullen, van onderen tot boven, overal wel digt gefloten, en met groente in de Zomer-tyd bekleed zyn, weshalven men tot 't planten geen Plantzoenen kiezen moet, die van onderen af met geen jonge Takken of Spruiten voorzien zyn, en zo 't al gebeurt, dat 'er zodanige met onder loopen, zo moet men die by het planten zodanig verdeelen en fchikken, dat 'er twee aan weerzyden komen, die van onder wel met fpruiten voorzien zyn, om met der tyd 't gebrekkige van de middelfte te kunnen vervullen.

Overzulks zo moet een Heg, om cierlyk te heeten, regt perpendiculaar opwaarts en in een regte lyn gefchoren zyn, want het zeer mislyk ftaat, als de Heg boven voorwaarts leunt, of ook krom en met bogten loopt, te weeten, die in een regte lyn geplant ftaan. Voor deezen plag men de Heggen van weerskanten, fchuins te fcheeren, invoegen dat ze boven fmaller als beneeden was, dog dit word, om dat het niet zeer fraai ftaat, weinig meer gedaan, hoewel het nog beeter is, als wanneer de Heg boven voorwaarts hangt en dus boven breeder als onder is.

§ 16.

Wyders, gelyk zommige zoorten van gewas, als by voorbeelt de *May-boeken*, en andere, niet te gelyker tyd in het Voorjaar uitbotten en groen worden; of van verfchillig groen zyn, gelyk als onder de Taxis veel gebeurt, welk een grote misftand aan de Heggen op Plaizier-plaatzen veroorzaakt, zoo behoorde een zindelyk en nauwkeurig Planter altoos 't Jaar van te vooren deeze zoorten van jonge Boomen, in het begin van de Botting en wederom als ze in Blad ftaan uit te merken, om dus de gelykzoortige by het planten by malkander te voegen.

§ 17.

Alle Scheer-heggen, inzonderheid die wat hoog zyn, moeten noodzakelyk aan een tot dien einde bygetimmert Latwerk, dat de hoogte heeft als de Heg in het vervolg hebben zal, vaft gebonden worden, om dat ze nog jong en niet of weinig bewortelt zynde, niet op zig zelfs kunnen ftaan, en door de Wind bewoogen en uit hunne order geflingeert worden; ook de jonge uitfpruitende Loten aan het Lat-werk kunnen gebonden en dus de Heg vroeger en veel beter in volmaaktheid gebragt kan worden. (I Deel, (§ 714.)

§ 18.

De Heggen moet men ook om cierlyk te zyn, niet te dik of breed laten worden, welk zeer mislyk ftaat, en doorgaans door onkunde of verzuim des Scheerders ontftaat, namelyk, als ze dezelve niet kort genoeg tot op of omtrent de oude fneed Knippen, waar door het gebeurt, dat als by ieder fcheeringe maar een Duim breed meer lengte blyft als 't oude was, na verloop van 6, 7 à 8 Jaaren de Heggen zeer breed zullen geworden zyn; maar dewyl men nooit zoo

digt by 't oude weg fcheeren kan, of de Heggen worden door langheid van tyd breder, zoo kan men, dezelve als ze in dit geval of anderzints te breed en wanfchikkig geworden zyn, weer verjongen of vernieuwen, door middel van alle Takken tot omtrent de Stam in de Herfft-, Winter, of vroege Voorjaars-tyd glad weg te kappen, waarop de Stam niet nalaten zal, weer nieuwe Loten te fpruiten, waar uit binnen 2 à 4 Jaaren (wat vroeger of later na maate het zoort van gewas uit zyn natuur fchielyker of langzamer groeit) eene fchoone nieuwe Heg geformeert kan worden, die haar als jong of nieuwelyks geplant zal vertonen, en het welk als dan vergoeden zal, 't ongenoegen dat men in de gemelde tuffchen-tyd mogte gehad hebben, om zyne Hegge in de aangename Zomer-tyd Bladeloos, of niet zeer gedekt te zien. Deeze manier van Korting is niet alleen goed, als de Heggen te breed geworden zyn, maar ze is ook dienftig voor oude Heggen, om dezelve een nieuwe kragt by te zetten, en te verjongen; en ze is aan allerlei zoorten van gewaffen practicabel, behalven aan de Hars-gevende als *Denne- Pyn- en Maft-boomen*, om dus die, de Takken gekort wordende, niet weer fpruiten. Op deeze wyze hebbe, door deezen veele oude te breed geworden zynde Heggen weer verjongt, of vernieuwt, en in order gebragt, die tegenwordig zeer cierlyk ftaan.

§ 19.

De Heggen worden 's Jaars eens twee en ook wel driemaal gefchoren, naar dat ze in haar zoort min of meer fterk groeijen, en men vroeg begonnen heeft, zynde de *Ypen*, *Olmen*, *Linden* en *Willigen*, onder alle Heg-gewaffen, die welke wel 't fterkfte gewas maken, en derhalven 't meefte Knippen vereifchen; daar in tegen de *May-boeken*, *Haagboeken*, en meeft alle andere Heg-gewaffen, insgelyks de altyd groene als *Taxis*, *Hulft*, enz., aan eenmaal Knippen in het Jaar genoeg hebben, indien men niet te vroeg daar met begint.

§ 20.

Het knippen of fcheeren der Heggen gefchied op verfcheiderhande wyze, als 1. Met de *Haag-fcheer*. 2. Met de *Croiffans* of *Halve Maan*. 3. Met het *Zwaard*: De Haagfcheer word gebruikt tot gewaffen, die hard zyn als *Boek*, *Taxis*, *Hulft*, *Palm*, enz., als meede tot fyn gefigureert werk; maar de Croiffant en het Zwaard tot zoodanige, die week, broos Hout hebben, als *Ypen*, *Linden*, *Elfen*, enz, om dat 't werk daar meede meer vordert als met de Scheer, kunnende een Man daar meede op een dag wel tien maal zoo veel doen, als een ander met de Scheer, hoe wel in allen niet zoo net.

§ 21.

De *Berreaux*, *Prieëlen*, en *Luft-huisjes*, welke doorgaans van Lat-werk gemaakt en vervolgens met groente bekleed worden, geven veel vermaak en cieraad in een Plaizier-Tuin, als ze wel en op een bequame plaats geordineert zyn: Men bekleed de zelve met verfcheiderhande gewaffen, naar maate van haar groote, of de begeerte der Eygenaars, als met *Linden*, *Ypen*, *Wilde Virginifche Wyngaard*, *Taxis*, enz., wy zullen hier agter na de verhandeling der Plantagien een Lyft geven van die gewaffen welke daartoe het bequaamft zyn: zal hier alleen nog aanmerken, dat men de Takken deezer gewaffen, inzonderheid terwyl ze nog jong en nieuwelyk geplant zyn, als mede van de klimmende gewaffen, van tyd tot tyd moet aanbinden, of knippen, om ons de Berceaux, Prieëlen, enz., ras te bekleeden en cierlyk te doen ftaan. Men plant deeze gewaffen, op diergelyke diftantie als tot Heggen, naar maate van ieder aart en groote (§ 4.)

§ 22.

Aangaande de *Busquets* (§ 2.) 't welk kleine Boffchen tot

wande-

wandelinge, met wel geordineerde niet al te breede *Wandel-wegen*, *Prieëlen*, *Cabinetten*, *Baffins*, *Grot-werken*, *Eermitagen*, enz., in heel groote Plaizier-Tuinen zyn, worden of van eenerlei of met veel der hande zoort van gewaffen, onder malkander, gelyk dit laatfte meeft gefchiet en ook 't aangenaamft ftaat, heel digt Rey wyze beplant, de Reyen, en de Plant-zoenen in de Rey 3 à 4 Voeten van elkander.

Men verkieft daartoe doorgaans jong gewas, om dat het zelve in het opwaffen ftruikiger en digter word. Hier by moet men agt geven, dat men de zoorten, zoo veel doenlyk van eenerlei groote plant, om dat anders de groote de kleine zouden onderdrukken, en de opgroei beletten; en indien het gebeurt, dat 't eene fterker groeit als het andere, moet men het fterk groeijende, door befnoeijing om gemelde reden wat te rug houden, en daar door ruimte voor het daar naaft ftaande minder groeijende maaken, inzonderheid als dit van waarde is, of dat men daar bezondere agting voor heeft, als by voorbeelt deeze of geene Bloemdragende Heefter-gewaffen, die in de Busquets onder andere gewaffen, in haar Bloei-tyd een mooi gezigt geven; voor het overige laat men de Gewaffen in volle vryheid op groeijen, zoo als ze maar willen, op dat ze haar daar door zoo veel te natuurlyker vertoonen; waar in de fraaiheid van een Busquet hooftzakelyk beftaat.

§ 23.

Deeze *Busquets* worden, wanneer ze wat bejaart, en daar door van onderen open, als ze Tak- en Blader-loos, en onaanzienlyk geworden zyn, by de grond, in de Winter-tyd gekapt, gelyk men met andere wilde Boffchen tot Brandhout doet, (waar van hier na) waar na ze weer jong uitfpruiten, en na verloop van eenige Jaaren, weer digte, aangename *Busquets* worden. Dog hier by dient aangemerkt, dat men zoodanige Gewaffen die niet gemakkelyk fpruiten, of die langzaam groeijen, of anderzints van waarde zyn, gelyk als de *Bloemdragende*, als dan niet moet Kappen, maar ongekapt ftaan laten. Ook is het dienftig, dat men hier en daar, op bequame plaatzen en diftantie, het eene of het andere Gewas ongekapt ftaan laat, na de tyd en tot Boomen laat opgroeijen, 't welk in een Busquets een zoo veel te natuurlyker, vermakelyker gezigt geeft. Dog deeze Boomen moeten niet te digt by malkander zyn, om dat ze anders het daar onder ftaande Bofch-gewas zouden verdrukken.

§ 24.

Een kundig Eigenaar of Tuinier zal ook de *Bosquets* niet alle te gelyk doen kappen, want daar door zoude al het vermaak te gelyk weggenomen worden; maar men kapt eerft de helft of een minder gedeelte, en na eenige Jaren, wanneer de eerftgekapte weederom tamelyk aangegroeit zyn, weer een ander gedeelte, en zo vervolgens van tyd tot tyd. Het gehakte Hout dient tot Brandhoud en andere Oeconomifche dingen.

§ 25.

Maar mogelyk zoude iemand wel wenfchen hier onderregt te zyn, hoe de *Allées*, *Wandelweegen*, *Berceaux*, *Bosquets* en andere, tot vermaak en cieraad dienende dingen in een Plaifier-Tuin, behoorlyk in haar regte proportie en meefte fchoonheid moeten *geordineert* worden, maar dewyl ik niet voorgenomen hebbe, hier over teegenwoordig te fchryven, als myn tyd en de geleegentheid zulks niet toelaatende, maar alleen hooftzaakelyk over de Cultuur nu, en het gebruik der Gewaffen; fchoon 't my anders niet bezwaarlyk vallen zoude, en mogelyk op een andere tyd in een byzonder werk gefchied, zo wyze ik de Liefhebbers dier Konften, ondertuffchen na het meermalen gemelde Tractaat, genaamt *la Theorie & Practique du Jardinage*, waar in men zeer goede aanleiding en fraaije ordonnantien tot aanlegging en verciering

ciering van fraaije Tuinen vind, en welk werk wel waardig zoude agten, tot geryf van de Nederduitſche Leezer, met een Nederduitſch Kleed, benevens eenige vermeerderingen of aanmerkingen bekleed te worden, gelyk het reeds voor eenige tyd met een Hoogduitſch gewaad vercierd is.

§ 26.

Wat aanbetreft de Bomen die men tot *mantelinge* en windbreekinge plant (§ 4.), hier meede word by de plantinge op geen of niet zo veel cieraad gezien, als wel op de nuttigheid; men plant dezelve doorgaans op de buitenkant van de Tuinen, en inzonderheid na de Noord- en Weſt-kanten, als van welke kanten men by ons de meeſte koude winden ontfangt, en men ſtelt ze doorgaans wat digt, namelyk op 4 à 5 Voeten diſtantie in de Rey, min of meer, naar maate de Bomen in haar zoort ſterker of min ſterker uitkroonen, op dat dus de Takken te eer aan malkander zouden ſluiten, en haare uitwerking doen: En om zulks nog meer te bevorderen, zo plant men ook wel 2 Reyen Bomen op een kleine deſtantie 8 à 10 Voeten, Alleés-wyze, naaſt malkander, in het verband: Of men plant agter de enkele Reyen, hooge Bomen, of ook als 'er twee Reyen geplant zyn, indien het de ruimte toelaat, dikwyls nog 2, 3, of meer Reyen *Els* of *Willige*, de Reyen 3 à 4 Voeten van malkanderen, waar door 't Gewas, 't eene 't andere dekkende, beeter tegen de Wind op groeijen zal.

§ 27.

Wyders ſtaat hier by aan te merken, dat het by 't aanleg van nieuwe groote Tuinen, van zeer groote nuttigheid is, inzonderheid als 't Terrain zeer voor de Winden bloot legt, als men aanſtonds in den beginne, in bequame verdelingen en op gevoegelyke plaatzen, hier en daar verſcheide Reyen van Wild Boom-gewas plant dat ſchielyk opgroeit, als *Els*, *Ype* of *Willige*, enz., waar door het overige jonge Vrugten ander Gewas, in haar eerſte aangroei, voor de Winden zeer gedekt wort, en dus beeter in de groei vordert, gelyk dit door de ondervinding klaar beveſtigt wort: Wordende het Wilde tot dekking geplante Gewas daar na weggedaan, als 't andere eenige grote verkregen heeft, en in ſtaat is zig nu zelfs te dekken.

Om de gemelde reeden worden ook in groote Moes-tuinen of Moes-velden, en zelfs Bouw-landen, enz., met groot voordeel verdeelingen met Bomen geplant, die men Hegs-wyze laat opgroeijen, waar toe inzonderheid de *Els* hier te Lande veel gebruikt word.

§ 28.

De Planting van *wilde Boſſchen*, tot Werk- en Brandhout betreffende (§ 5.), deeze is veel onderſcheiden van de Planting in Plaizier-Tuinen, want hier by ziet men doorgaans alleen op cieraad en vermaak, zonder veel op 't voordeel van 't Hout te letten; dat van de Bomen, groot geworden zynde, zoude kunnen komen, behalven de Bomen op Alleés, Cingels, enz., die, na de groeijing, tot voordeel kunnen dienen, en derhalven ook zomtyds teffens met dat oogmerk op groote Plaatzen geplant worden.

Maar de wilde Boſſchen worden altoos hoofdzakelyk geplant, om daar voordeel in het vervolg van te hebben, 't zy de Planter of zyne Nakomelingen; derhalven word by de Planting van deeze geen groote nettigheid in agt genomen, en, gelyk men op Vermaak-Plaatzen de groote opgaande-, of Stam-boomen wyd plant, zoo plant men dezelve daar en tegen in de Boſſchen digt, en zulks om drie reeden als

1. Om 't meeſte voordeel van de Grond te hebben.
2. Om dat het jonge Gewas digt ſtaande, malkander beeter voor de Winden dekt, en dus beeter en ſchielyker opgroeit (§ 25.) en
3. Om dat daar door de jonge Boomen regt ſtammiger en hoger opgroeijen, van welke Stammen daar na, het meeſte

voordeel

voordeel te verwagten is; worden de jonge Plantzoenen tot dien einde in Reyen op 4 à 6 Voeten tusschen wyte geplant.

Edog dit digt planten geschied altoos met die intentie, om na verloop van eenige Jaaren, als de Boomen wat opgeschoten zyn, de helft of een groter gedeelte 'er van te roeijen, of by de grond te Kappen, en de gekapte Tronken tot klein Bosch te laten uitspruiten, om dat de Boomen anders al te digt zouden staan, moetende by de Kapping agt gegeven worden, dat men altyd de beste fleurigste Boomen staan laat, om tot Stam-boomen op te groeijen: Het gekapte Hout kan dan dienen tot goed Brandhoudt.

§ 29.

Dit gezegde is te verstaan hoofdzakelyk van de Planting tot Werk- of Timmerhout: Maar men plant ook, in deeze en andere landen daar weinig Hout groeit, en dus 't Brandhout schaars is, veel en wel 't meest, Kreupel-Bosschen, zynde zoodanige die alleen dienen tot Brandhout, en tot dien einde om de 8 à 12 Jaaren gekapt worden, en men verkiest daar toe doorgaans Houdt gewas dat schielyk opgroeit, om 'er zoo veel te eerder voordeel van te hebben, als by voorbeelt *Els*, *Birk*, *Ypen*, en *Olmen*, men plant ook wel *Eyk* tot het zelfde oogmerk, maar dit groeit wat langzamer aan, dog is na de hakking van meerder waarde: Deeze Boom-gewassen worden op dezelfde wyze en distantie geplant, als de voorgaande (§) zynde tusschen deeze en de voorgaande plantig, geen ander onderscheid, als dat de voorgaande Boomen, in 't vervolg zullen dienen tot Werkhout, maar deeze alleen tot klein Brandhout. Dog zommige van deeze Bosch-gewassen worden ook wel met voordeel gezaait, die men vervolgens zonder te verplanten, laat opgroeijen, welke zoodanige zyn, zal hier na by ieder zoort aangewezen worden.

§ 30.

Na de Planting wort anders niets waargenomen, ten ware dat men de kosten doen wilde, om de Grond 't eerste en tweede Jaar omtrent de jonge Boomen wat schoon te houden, dat inzonderheid aan de gezaaide (§ 29.) nodig is, op dat ze niet door het onkruid als zulks de overhand heeft, gesmoort worden. Ook moet men niet verzuimen, als 'er geplante plantzoenen hier of daar dood gegaan zyn, de plaatzen in de volgende Plant-tyd, namelyk in de Herfst-, Winter-, of vroege Voorjaars-tyd weer met andere plantzoenen te voorzien.

§ 31.

Voor het overige laat men dezelve in alle vryheid groeijen, vallende aan dezelve niet te snoeijen, of iets anders te cultiveren; welk, als de Bosschen eens geplant en in goede groei zyn, zeer gemakkelyk en voordelig voor de Eigenaar is, als hebbende dan in het vervolg geheel geen kosten meer aan te wenden, en eeven wel in het vervolg van tyd tot tyd schoone altyd duurende Interessen te ontfangen van zyn Bosschen, inzonderheid, zoo het Kreupel-Bosschen zyn, die dikwyls gehakt kunnen worden: Derhalven ontstaat hier uit de vraag, welk het voordeligste is, aangaande schraale zand en andere Gronden, of, dezelve tot Bouw-landen, door preparatie te bereiden, of tot wilde Bosschen? ik voor my zoude om zoo eeven te vooren gemelde reeden, voor dit laatste Stemmen, dewyl de ondervinding geleert heeft, dat de winst van goede B*osschen* grooter is, als van diergelyke Bouw-landen, die met zwaare kosten en groote moeite moeten Vrugtbaar gemaakt en gehouden worden, zoo men 'er een maar lydelyke overwinst van genieten wil. 't Is wel waar men moet verscheide Jaaren na de Boom planting wagten, eer men voordeel daar van trekken kan, maar als de Bosschen groot geworden zyn, komt het voordeel toegelyk, en in dien men Bosschen, inzonderheid Kreupel-Bosschen heeft, kan men 'er Jaarlyks voordeel van geniete, door 't hakken der zelver by Percheelen; groeijende het gehaakte deel weer aan, terwyl de andere deelen in de volgen-

de Jaaren, fucceffivelyk gehakt worden; zoo dat den Eigenaar waarlyk als dan een eeuwigduurende Renthe bezit, zonder jaarlyks veele moeite en koften te doen, ten opzigte van de cultuure en het onderhoud; gelyk men aan de fchrale Bouw-landen genoodzaakt is te doen: Maar egter, de zaak wat dieper inziende, zoo moet men ook bekennen, dat de Grond niet alle met Bofch kan beplant worden, dewyl 'er ook Graan-landen noodig zyn, niet alleen tot 't noodige onderhoud der Menfchen, en zelfs ook der Huis-houdelyke Beeften, maar ook tot bezigheid der geduurig meer en meer vermeerderende Land lieden; welke die Bofch-agtige Plaatzen bewonen en cultiveeren.

§ 32.

Ten opzigte van het hakken der groote Boomen, om tot Werk- of Timmerhout te gebruiken, ftaat aan te merken, dat zulks niet behoort te gefchieden wanneer 't Sap der Boomen in beweging is, dat is in het Voorjaar, Zomer of in de Herfft, om dat het Hout welk in die Zaai-zoenen gehakt word, door de daar inblyvende Sappen, die niet ras kunnen opdroogen, gelyk als verftikt, en daar door zeer vergankelyk en van korten duur, ook minder hard is, dan als het op de regte tyd gehakt is; wordende daar en boven ook ligter van de Wormen aangetaft en vernielt. De bequaamfte tyd derhalven om allerlei Hout te hakken, is de Winter, namelyk van de Herfft af, als de Bladen gevallen zyn, tot het Voorjaar toe, wanneer de Sappen weer in beweging komen; dog hoe dieper in de Winter hoe beeter. De harfige altyd groenende Bomen, als *Denne-* en *Pyn-boomen*, enz., houd men voor beeter in het Voorjaar gehakt, wanneer de Sappen beginnen aan 't ryzen of in beweging te komen; om dat de ondervinding geleert heeft, dat dit Hout dan op 't hardft is, en het langft duurt.

Edog fchoon gezegt is, dat men de Boomen, die geen Hars geven, in de Winter hakken moet, zoo kan zulks eeven wel in het Voorjaar of Zomer gefchieden, en 't Hout teffens zyne deugt behouden, namelyk als men als dan voorts na de Hakking de fchors van de geheele Boom affchilt, waar door de Sappen des Booms door de Lugt en zoo ras kunnen uitgetrokken worden; en om deeze reeden, worden doorgaans de *Eike-boomen* hier te lande in de Zomer gehakt, om 'er de fchors tot gebruik van de Looyers, dat een goede winft geeft, te gemakelyker af te krygen, die als dan, wegens de Sappen tuffchen de Schors en Hout, ligter afgaat als op andere tyden, hoe wel het Hout inderdaat zoo hard en duurzaam niet is, als dat in de Winter gevelt word, en ook door de Zon en Lugt zeer opbarft, en dus tot velerlei gebruiken, inzonderheid tot fyn Werk onbequaam word: De befte tyd van 't Hout hakken blyft derhalven de Winter, ten waare alleen 't Eiken-hout, om gemelde reeden. En

§ 33.

Deeze Regel dient ook waargenomen, met het hakken van het Hout tot Brand-hout, om dat het Hout in de Winter vafter zynde, als op andere tyden, daar door langer 't vuur onderhoud, meer hitte, en beeter koolen geeft. Hoewel hier in niet veel aanwyzing noodig is, dewyl de omftandigheeden van den Land-bouw van zelfs aan leiding geven, om zulks in de Winter te verrigten, als hebbende de Landman met zyne Knegts en Arbeiders, in de Voorjaars-, Zomer- en Herfft-tyd, doorgaans veel andere noodzaakelyker bezigheeden, als diergelyk werk te verrigten, en de Arbeiders kunnen dan meer voordeel behalen; daar in tegen in de Winter de meefte Arbeiders leedige tyd hebben, en anders weinig te arbeiden en te verdienen valt, invoegen ze aan diergelyk werk hunne leedige tyd kunnen befteden, en men dan ook 't Werk goed koper kan gedaan krygen; wordende zoodaanig Werk doorgaans aanbefteet, of men betaalt na het getal der ftukken Hout die ze gemaakt hebben; als het klein Hout is, waar van het zelve, en ook om dat 't by 't getal verkogt word, *Tal-hout* hier te lande genoemt word; welk weêr onderfcheiden word, in *Hondert-hout* of

Dui-

Duizent-hout, na maate dat het zwaarder of groover is, zynde het Hondert hout groover als 't Duizend-Hout. Groote Boomen worden doorgaans op de Stam verkogt, moetende de Koper de koften van het Hakken, enz., voor zyn Reekening bezorgen.

§ 34.

De Kreupel-boffchen tot Brandhout van week-zoortig Houtgewas, als van *Els*, *Birk*, enz., worden doorgaans om de zeven of agt Jaaren gehakt, dog het is profytelyker als zulks alle 11 à 12 Jaren gefchied, om reeden, dat niet alleen het Hout in de laatfte Jaaren, na proportie der voorige Jaaren, merkelyk meer aandikt, en daar na een grooter hoop maakt, maar ook harder word, daar door grooter hitte in het branden geeft, en dus ook, na proportie van het vroege gehakte, van meerder waarde is. *Eiken-boffchen* willen wat meer tyd hebben als de gemelde, eer ze kunnen gehakt worden, om dat ze langzamer groeijen.

§ 35.

Wyders ftaat aan te merken, dat het Hout van een en dezelfde zoort, fchoon het op de regte tyd gehakt is (§ 32.) daarom niet alle van gelyke deugd is; het is de gefteltheid der Climaaten, Groei-wyze, en de Standplaats, die hier in verandering maaken: Dus bevind men dat de Boom-Gewaffen die in een loffe, bolle, of moerige Grond voortkomen, als meede die fchielyk groeijen, loffer, boller, onvafter, minder langduurend Hout uitleeveren, als andere, die in een vafte fubftantieufer Grond, en langzaam gegroeit zyn; ook bevind men dat Bomen, die 't meefte van de vrye Lugt, Zon en Wind aangedaan worden, in tegenftellinge van andere, die in de lauwte of fchaduwe groeijen, 't vaftfte en duurzaamfte Hout hebben; en hier komt het van daan, dat het Hout, dat aan de Bergen, inzonderheid op de Noord-zyde, of in koude Geweften groeit, altyd 't fubftantieufte, en dus ook 't waardigfte is.

§ 36.

De differente zoorten van Hout zyn, gelyk bekent genoeg is, niet alle van gelyke zoorttelyke zwaarte, maar het eene zoort, uit zyn bezondere Natuur, zwaarder als het andere; 't luft my hier eenige Tafels, van de Proportie der zwaarte van verfcheide zoorten van Hout, en eenige calculatie te laaten volgen, welke by geleegentheid van nut zal kunnen zyn.

Als men de Cubifche Voet Reegen-water ftelt op 1000, zo is de Proportie van het Gewigt der volgende zoorten van Hout, dat dezelfde grootheid heeft, of dezelfde plaats beflaat, als in de volgende *Tafel*.

T A F E L.

§ 37.

Indien men nu de zwaarte van het Regen-water weet, zo kan men zeer gemakkelyk, door deeze Tafel, de zwaarte van een zeeker ftuk van een der gemelde Houten, wiens Cubifche Inhoud beftemt of gezegt is, vinden. Men heeft bevonden, dat een Rynlandfche Cubic voet Regen-water, in de Zomer, weegt omtrent 64 Pond, en in de Winter, byna 65 Pond (*a*), derhalven, wanneer de vraag was, hoe veel een vierkante *Eiken-balk* zoude weegen, die 20 Voeten lang, $1\frac{1}{2}$ Voeten breed op de eene zyde, en 8 Duim breed op de andere zyde is? zo ftelt men de reekening als volgt; zoekende eerft de inhoud van de Balk.

de eene zyde breed = 18 Duim.
de andere - = 8 Duim.

144 □ Duim.
lang - - = 240 Duim.

5760
288

34560 □ic D.
divid. 1728

0

{ 20 □ic Voeten.

Een Voet = 12 Duim
12 Duim

144 □ Duim.
12

komt 1728 □ic Duim
voor een Lighamelyke Voet.

(*a*) *Struik* Inleiding tot Geographie.

komt 20 Cubiſche of Ligchamelyke Voeten dat de Balk inhoud. NB. Dit kan wel korter gereekent worden, maar om 't werk klaarder te toonen, voor andere gevallen, zoo heb het aldus bewerkt. Nu wyders om de zwaarte te vinden.

't Water	℔		't Eiken-hout
1000	- 64 -	-	929?
		komt -	59.456 ℔ □ic Voet Hout
Inhoud des Balks	- - - -	-	20 □ Voeten
			mult.
			1189.120

komt 1189.120, dat is $1189\frac{120}{1000}|\frac{6}{50}|\frac{3}{25}$ Pond, de gezogte zwaarte des Balks.

§ 38.

Dus kan men ook de grootheid van een Balk vinden, als men deszelfs zwaarte weet; men zoekt eerſt, als de laatſtvoorgaande Regel de zwaarte van een Cubic-voet Hout, dan werkt men als volgt. By voorbeeld:

℔ Hout	□ic Voet	℔ Hout.	
59. 456 - - -	1 - - -	1189.120?	
	divid.	59.456	20 □ic Voet.
		0	

komt 20 Cubic-voeten de inhoud van de Balk. Men begrypt ligt, dat deeze calculatien niet in de uitterſte volmaaktheid kunnen zyn, om dat 't eene ſtuk Hout dikwyls opener of digter van ſtoffe (§ 33.) of digter of vogter, en gevolglyk wat ligter of zwaarder als 't andere is, nogtans zal deeze Reekening zomtyds van nut kunnen zyn, inzonderheid voor *Architecten*, *Timmerlieden*, enz. Men ziet uit de Tafel wyders, dat wanneer de proportie van 't Hout tot 't Water, meer is als 1000, dat 't Hout noodzakelyk onder 't Water nederzinken moet; daar in teegen minder zynde, zal 't op Water dryven en voor een gedeelte boven uitſteeken, en dit zo veel te meer, hoe de proportie kleinder is, en dus zal ligt Hout op 't Water vlottende, meer laſt kunnen draagen eer 't zinkt, als zwaarder Hout.

§ 39.

Dit was dan 't geen voor de verhandelinge van de wilde Gewaſſen hoofdzaakelyk, aan te merken ſtond. Maar, iemand zoude moogelyk ook begerig zyn te weeten, welke zoorten van Gewaſſen 't beſte of waardigſte zyn, om, 't zy tot cieraad en vermaak, of tot voordeel te planten; hierop dient aangemerkt, dat daar in geen vaſte bepalinge te maken is, allerlei zoorten van Boom-gewaſſen hebben ieder haare bezondere Deugden, die haar, de eene wat minder de andere wat meer geagt maken, volgens 't oogmerk waartoe ze zullen dienen; ook zoo heeft den eene Menſch meer agting voor dit, den ander voor een andere zoort van Gewas. Edog het Hooft-point, waar de verkiezing meeſt op draait, is zekerlyk, dat men nooit ander zoorten van Gewaſſen tot de Planting, 't zy voor cieraad af tot voordeel behoorde te Planten, dan zoodaanige, waar van men, of door goede Reeden, of door onderzoek en vinding, verzekert zyn kan, die in die gronden, waar in men ze denkt te planten, wel en voorſpoedig groeijen kunnen, dewyl 't zeeker is, gelyk nu reeds meermalen gemeld heb; en aan ervaarene kenners ook bekend is, dat allerlei zoorten van Gewaſſen, in allerlei Gronden niet eeven voorſpoedig groeijen kunnen: Hier na dient men zig derhalven in alle gevallen te ſchikken, want wat kan 't helpen, dat men Gewaſſen tot Planting verkieſt, daar men anders, weegens haare cierlykheid, of om andere byzondere reeden wel agting voor heeft, of welkers Hout van waarde is, als men tot voordeel plant, maar die in de Grond, waar in men ze plant, niet waſſen willen, of kunnen; of nooit tot volmaaktheid komen? Veele miſſlagen worden in deezen door onkunde of verzuim begaan.

Daar en boven zoo heeft een Eigenaar, die Bomen tot voordeel plant, doorgaans meer profyt van 't Gewas, wanneer 't vroolyk en ſchielyk groeit, ſchoon 't Hout na de hakking van minder waarde is, als vaſt Gewas, dat van meerder waarde is, indien het gebrekkig en langzaam groeit, want de ſchielyker aangroei, en een grooter hoop, na de hakking, zal vervullen 't geen aan de waarde ontbreekt; behal-

behalven de waarde van het vermaak dat ieder Planter heeft, als hy ziet dat zyn geplante Gewassen vroolyk, weeldrig en voorspoedig groeijen. Waarom ik uw, bescheiden Leezer, nog eens aanpryzen moet, in de verkiezing der Bomen voorzigtig te zyn, als gy voorspoed van den groei uwer te plantene Gewassen wenscht, en voordeel begeert te hebben.

§ 40.

Hoe de Grond voor de Planting moet behandelt worden, en hoe men zig by de Planting moet gedragen, daar van is in ons Eerste Deel naukeurig gehandelt. Wat verder by ieder zoort van Gewas in het byzonder in agt te neemen staat, namelyk, wat Grond ze liefst beminnen; op wat wyze dezelve best vermeerdert worden; tot wat gebruik ze 't bequaamst in de Hoven en in de Huishouding zyn, enz., zulks staat nu by ieder zoort aangeweezen te worden: Zullende deeze wilde Gewassen na een Alphabetische order van haare Namen verhandelen; edog op 't laatst een bezondere Lyst 'er byvoegen aangaande de Nederduitsche Meer-Namen (*Synonima*), dewyl een Gewas veeltyds verscheiderhande benamingen heeft, om dus die Gewassen in de beschryving te kunnen vinden; als meede nog eenige andere Lysten, welke van nut kunnen zyn.

BESCHRYVING
VAN DE
ACACIA VAN ROBINUS.

§ 1.

It Boom-gewas is in 't *Nederduitsch*, en in meest alle andere *Taalen*, bekent onder de naam van Acacia van Robinus; dog word in 't Nederduitsch ook genoemt, Bastert-Acacia. Virginische Acacia; en nu ook Robinia.

By de Botanisten word het zelve genoemt.

Acacia Americana *Robini*; vulgo.

Acacia Americana foliis Coluteæ monococcos, siliquis echinatis. *Herm. H. L. B.*

Pseudo-Acacia siliquis glabris. *Boerh. J. A.* 1. 39.

Anagyris Americana spinosa, floribus albis odoratis; & Laburnum odoratum canadense, foliis coluteæ. *Parad. B. Prodr.* 311.

Acacia Americana siliquis glabris. *Raj. Hist.* 1719.

Acaciæ affinis virginiana spinosa, siliqua menbranacea plana, floribus albis papilionaceis Anagyridis modo in Uvam propendentibus. *Plukn. Alm.* 6. 4. 73. f. 4.

Robinia aculeis geminatis. *Linn. H. Cliff.* 354. *Roj. Prodr.* 372. *Gron. Virg.* 82.

Robinia pedunculis racemosis, foliis pinnatis. *Linn. Hort. Upsal.* 212.

Deeze Boom brengt lange Blom-trossen voort, op de wyze als de Anagyris of Bonen-boom, met witte Vlinder-bloemen die zeer wel ruiken, byna als Jasmyn. Daar is nog een verandering van, die Roose-coleurde Bloemen voortbrengt, maar is zeldtzaamer.

§ 2.

Dezelve groeit natuurlyk in *Virginien*, van waar hy eerst in Frankryk aan *Robinus* gekomen en daar na verder in Europa verspreid is.

§ 3.

Hy bemind een goede losse liefst zandagtige Grond, en een opene warme, voor de scherpe Winden gedekte, Standplaats, alwaar hy onze Winter-koude tamelyk verdraagt, dog met buitengewone strenge vorst lyd hy gevaar van te versterven.

§ 4.

Deszelfs vermeerdering geschied door de bewortelde Uitlopers der Wortel, die hy doorgaans van zelfs voortbrengt, of men kan die doen voortkomen door middel van een Boom by de Wortel nu in 't vroege Voorjaar af te kappen. (I. Deel § 500.) De Voortqueking kan ook geschieden door inlegging der gemelde onbewortelde Uitlopers, ofder Takken; als meede door het Zaad; dat men uit West-Indiën verkregen heeft, vermits hier te lande geen ryp Zaad voortkomt.

§ 5.

Het gebruik deezes Booms in de Tuinen is weinig, men plant

plant die meeſt alleen om de verandering van Gewaſſen, en inzonderheid om de welruikende Bloemen in de Tuinen, hier of daar waar het te paſſe komt, en op een zoodaanige plaats als te voren (§ 3.) gemelt is.

§ 6.

Daar zyn in deeze Euwe nog eenige Meede-zoorten van dit Gewas door de Heer *Amman* in *Moscovien*, of *Siberien* en *Tartaryen* ontdekt, als volgt.

1. DE SIBERISCHE BOOMAGTIGE BASTERD-ACACIA.

Aſphalathus arborescens, pinnis foliorum crebrioribus oblongis. *Amm. Rhut.* 210. No. 285.

Caragana Sibirica. *Roj. Prodr.* 537.

Robinia pedunculis ſimpliciſſimis, foliis pinnatis. *Linn. H. Upſ.* 212.

2. DE SIBERISCHE GROOTE HEESTERAGTIGE BREEDBLADIGE BASTERD-ACACIA.

Aſphalathus frutescens major latifolius, cortice durao. *Amm. Rhut.* 206.

Robinia pedunculis ſimpliciſſimis, foliis quaternatis petiolatis. *Linn. H. Upſ.* 212.

3. DE SIBERISCHE KLEINE HEESTERAGTIGE SMALBLADIGE BASTERD-ACACIA.

Aſphalathus. frutescens minor anguſtifolius, cortice aureo. *Amm. Rhut.* 204. No. 282. tab. 35.

Robinia pedunculis ſimpliciſſimis, foliis quaternatis ſubſeſſilibus. *Linn. H. Upſ.* 212.

§ 7.

Deeze Zoorten kunnen, dewyl ze uit koude Landen oorſpronkelyk zyn, onze ſtrengſte Winter-koude doorſtaan, en worden op de vorige wyze vermeerdert; dog zyn hier te lande nog weinig bekent.

BESCHRYVING
VAN DE
ALFS-RANKE.

§ 1.

DIt Heeſter-agtige Gewas word genoemt in 't *Nederduitſch*, Alfs-Ranke. Bitter-zoet. Hoe langer hoe liever. *Latynſch*, Amara dulcis. Dulcamara. *Hoogduitſch*, Hindſch-Kraut. Je länger Je lieber. Bitter-Süſz. *Franſch*, Morelle en Hetre. *Deenſch*, Beeſk-Söde. Bitter-Söde. *Zweedſch*, Quäs wed. Matteds-quiſter.

By de Botaniſten word 't zelve genoemt.

Solanum ſcandens vel Dulcamara. *C. B. Pin.* 167. *Toqrnef. Inſt.* 149. *Boerh. J. A.* 2. 67.

Glycipicros ſive Amara dulcis. *J. Bauh.* 2. 109.

Dulcamara. *Dodon.*

Circæa Monſpelienſium. *Lob.*

Solanum caule inermi perenni flexuoſo, foliis ſuperioribus haſtatis. *Linn. H. Cliff.* 60. *Roy. Prodr.* 424.

Solanum caule perenni flexuoso, foliis superioribus hastatis. *Linn. Flor. suec.* 139. *Mat. med.* 95.

§ 2.

Dit Gewas groeit in *Neder-* en *Hoog-duitschland*, *Frankryk*, enz., op vogte plaatzen in de Heggen, naast de Sloten, Gragten en andere Wateren, omtrent de Steden, Dorpen en Buiten-plaatzen, enz. Het zelve brengt gewoonlyk paars-blauwe Bloemen voort, dog men vind 'er een verandering van met witte Bloemen; ook een met dubbelde Bloemen; als meede nog een derde met wit-bonte Bladen, welkers Bladen doorgaans wat gehakkelt of gesnippelt zyn.

§ 3.

Het zelve bemint, gelyk uit zyn Groei-plaats openbaar is, een vogte goede Grond, en zoo wel een opene als ook wat schaduw-agtige plaats.

§ 4.

Deszelfs vermeerdering geschied ligtelyk door scheuring der Wortel-scheuten; of anders door Steking en Inlegging.

§ 5.

Het gebruik dat men 'er in de Tuinen van maakt is weinig: Men plant 'er zomtyds laage Heggen van op vogtige plaatzen; kan ook dienen tot bekleeding van kleine Priëlen, enz.

§ 6.

Voorts word dit Gewas in de Genees-kunde geprezen voor de Aamborstigheid, Geele ziekte, en Pleuris, een Decoctum of Afkookzel van de Toppen der Takken (*Stipites*) gemaakt, waar van de Lyder 's daags 2 à 3 Romers vol drinkt, en een goede Diæt (Etens-regel) daarby in agt nemende.

BESCHRYVING VAN DE BERKE-BOOM.

§ 1.

Deeze Boom word in verscheide *Talen* genoemt, *Nederduitsch*, Berkenboom. Birk. Berkelaar. *Latynsch*, Betula. *Hoogduitsch*, Birken-baum. Birk. *Fransch*, Bouleau. *Engelsch*, Berck-Tree. *Deensch*, Birk. Birke Tree. *Zweedsch*, Birk.

§ 2.

Hier van worden twee Zoorten gevonden, als:

1. DE GEMENE BERK.

Betula. *C. B Pin.* 427. *J. Baub.* 1. 148. *Tournef. Inst.* 588. *Boerh. J. A.* 2. 182. *Dodon. Lob.*

Betula foliis acuminatis serratis. *Linn. H. Cliff.* 442. *Flor. suec.* 776. *Mat. med.* 421. *Roy. Prodr.* 85. *Hall. Helv.* 158.

2. DE KLEINE OF LAAGE BERK.

Betula pumila. *Loes. Pruss.* 10. *Godsch. Pruss.* 27.

Betula

Betula nana five pumila. *Frank. renov.* 32.

Betula paluftris pumila, foliis parvis rotundis. *Celf. Upf.* 3.

Betula foliis orbiculatis crenatis. *Linn. H. Cliff.* 442. *Flor. Lapp.* 266. tab. 6. *Flor. fuec.* 777. *Roy. Prodr.* 85. *Hall. Helv.* 158.

§ 3.

Deeze eerfte zoort, die een tamelyk groote Boom worden kan, groeit natuurlyk in de Boffchen, op de Bergen en op andere plaatzen, in flegte, dorre, zand- en fteenagtige Gronden, dog weinig in deeze Nederlanden, maar veel in *Duitfchland*, *Frankryk*, *Braband*, en elders, als meede veel in de Noordfche Landen, als in *Zweeden*, *Norwegen*, *Mofcovien*. In deeze Nederlanden worden ze meeft alleen door de cultuur voortgequeekt, om 'er Boffchen van te planten tot Brandhout, als meede tot 't gebruik in de Plaizier-Tuinen.

Men vind daar van in haare natuurlyke Groei-plaatzen, in de voorgemelde Landen, eenige veranderingen, beftaande alleen hier in, dat zommige witagtige, of donker-groene, of ook langer Bladen en andere neederwaarts hangende Takken, hebben. Ook ziet men 'er van, die laag groeijen, dog dit komt alleen voort, van een fchraale Grond, of van de Standplaats, gelyk die welke op hooge Bergen groeijen, altyd laag zyn.

De gemelde kleine of laage zoort (§ 2. No. 2.) is minder gemeen als de groote, ze word alleen op zommige plaatzen van gemelde Geweften gevonden, in vogte gronden en ook op de Bergen.

§ 4.

De Berke-boom bemint van Natuure liefft een drooge, zandagtige Aarde, en wil in allerlei fchraale Gronden zeer wel aarden, weshalven zeer dienftig is om de flegte Zand- en andere dorre Gronden, waar in byna geen ander Boomgewas groeijen wil, daar meede te beplanten: Hoewel hy een goede vette Klei-agtige Grond ook niet verfmaad, en daar in zoo veel te beeter groeit, en een grooter Boom word, als maar de Grond niet al te ftyf, en wel gedolven is.

§ 5.

De Voortteeling gefchied alleen door 't Zaad, 't welk in November, February of Maart in een welbearbeide Grond, uit de volle hand, gezaaid word; opgekomen zynde, moeten de jonge Plantzoenen door fchoonhouding van het onkruid jaarlyks onderhouden worden, tot dat ze 2 à 3 of meer Jaaren oud zyn, als wanneer men ze verplant, daar men begeert; moetende de Pen-wortel als dan gekort, maar niets aan de Top of Takken gefnoeit worden, 't welk haar geheel in de groei zoude verhinderen.

§ 6.

Men plant van de *Berke-boom*, te weeten van de groote zoort, niet alleen hier te lande, Boffchen, gelyk reeds (§ 3.) gezegt heb, maar men beplant daar meede ook, 't zy alleen of met andere Bomen doormengt, de *Bosquets* in groote Luft-hoven, om dat ze niet alleen fchielyk genoeg aangroeijen, en haare groente bevallig op 't oog is, maar daar en boven ook een heel aangename verquikkende Reuk van zig verfpreiden, inzonderheid 's morgens en 's avonds, voornamelyk na een zagte Regen. Om welke reeden men in Duitfchland op veele plaatzen de gewoonte heeft, om in de Maytyd, wanneer deeze Boom nu eerft nieuwe Groente verkregen heeft, inzonderheid omtrent Heemelvaarts-dag, verfcheide groote Takken daar van hier of daar in het Huis needer te zetten, om de verquikkende Reuk en Groente te genieten, als meede dewyl ze verkoeling in de Vertrekken te weege brengen; ja zelfs verciert men daar meede op dien dag de Kerken, om dezelfde reeden.

§ 7.

Tot Scheer-heggen zyn ze niet zeer bequaam, om dat ze

niet digt genoeg begroeijen; hoewel ze, om de veranderinge van Gewassen nog wel op groote Plaatzen daar toe gebruikt worden.

§ 8.

Het Hout van deeze Bomen is tamelyk hard, en derhalven tot branding bequaam genoeg, maar 't heeft dat gebrek, dat het geen kragtige en aanhoudende Vlam geeft, want de Schors verbrant zynde, smeult het overige, ten zy het heel klein gekloven is, en 'er veel by malkander legt. Maar

§ 9.

De Kolen die men van dit Hout brand, worden naast die van de *Haag-boeken* voor de beste gehouden, om dat ze sterke hitte geven, lang gloeijen, en het hooft met geen dampen bezwaren; weshalven ze van de Zilversmids en andere, die Metalen smelten, zeer geagt en begeert worden.

§ 10.

De Schors van dit Hout is zeer taai, vast en langduurend, zoo dat wanneer Boomen in de opene Lugt leggende, van binnen geheel verrot en in stof verandert zyn, nogtans de Schors geheel en in haare volle kragt is. Deeze ondervinding heeft buiten twyfel aanleiding gegeven; aan de Inwoonders van de Noordlyke Landen, als van *Zweden*, *Noorwegen*, enz., om de Dakken van hunne Huizen daar meede te dekken, gelyk zulks daar, te weeten, op 't Land by de Land lieden, gezien word, welke Dakken op zommige plaatzen met aarde gedekt zyn, waarin allerlei Kruiden groeijen, die dus de Dakken tot een zoort van Tuinen maken. Zie MAUPERTUIS *Figure de la Terre determinée*. pag. 29 en 30.

§ 11.

Uit de Binnen-schors van dit Hout worden, om dat ze taai is, ook heel aardige kleine Vaten, gevlogte Doozen, Korfjes, enz., in de Noordlyke landen gemaakt, gelyk ik zoodaanige by verscheide Liefhebbers gezien heb, en die het aanzien hebben, als of ze uit Leer gemaakt waren, ja men daar op wedden zoude, dat 't Leer was, zoo na komt 't op 't Oog daar meede over een. Uit deeze Schors worden ook sterke Touwen gevlogten.

§ 12.

Ook worden op zommige Plaatzen Toertzen uit deze Schors gemaakt, die de Land-lieden veel gebruiken, en die men zegt, dat zeer helder branden, en zelfs helderder als die van Was; weshalven ze zelfs voor de Grooten gebruikt worden, De manier om die te maken is aldus; de Schors van het Hout afgeschilt zynde, word t'zamen gerolt tot bequame dikte, vervolgens gedroogt, daar na met eenige Olie door drenkt, en van binnen gesmolten Pik of Hars 'er ingegoten, en zoo tot gebruik bewaart: Dog branden en ligten deeze Toertzen ook wel, zonder 't gebruik van de Olie en 't Hars, dewyl deeze Schors vettig van natuure is; hoe wel dan zoo goed niet.

§ 13.

In aloude tyden, eer het *Papier* en *Pergament* uitgevonden was; heeft men de binnenste Schors van deeze Boom, gelyk ook van de *Lindeboom*, gebruikt om daar op te schryven, zoo als veele Schryvers daar van getuigen; men maakte 'er Boeken van, en die zeer lang konden duuren; waar van 'er nog hier en daar in de *Bibliotheeken* van groote Heeren gevonden, en als bezondere raare Stukken van de Oudheid bewaart worden, MUNTING maakt gewag van een zoodaanig oud Stuk, dat in den Jaare 1662 tot *Brussel* voor den KEIZER door den *Graaf van St. Amant*, *Gouverneur van Arras*, voor de Somma van 8000 en eenige Guldens, gekogt is; voor deezen uit de Boekery van de *Cardinaal Julius Muzarinus* gekomen zynde; waar in geschreven was, het tot nog toe niet in 't ligt gegevene Werk van MARCUS CICERO, *de ordinanda Republica* & *de inveniendis Orationum exordiis*, welk Boek nu te *Weenen* te zien is. TRAGUS ver-

vermeld, in *Histor: Stirp. Lib.* 3. *Cop.* 75., dat hy te *Chur* in *Zwitzerland* eenige Verzen geleezen heeft, die van VIRGILIUS op deeze witte Bast geschreeven waren.

§ 14.

De jeugdige Ryzen van deeze Boom zyn zeer taai, en worden derhalven veel gebruikt tot Bezems; als meede tot Roeden, om de ongehoorzaame en onwillige Kinders met te straffen en in ontzag te houden; uit de grove Takken worden Hoepen om de Vaten gemaakt, die beeter zyn als die van Willigen, om dat ze langer kunnen duuren.

§ 15.

Als men in het Voorjaar, eeven voor dat deeze Boom begint uit te botten, een gat daar in boort, zoo loopt 'er een helder water uit, 't welk zoet is, en voor zeer Bloedzuiverende gehouden, dog in het bezondere geprezen word voor Graveel, Steen en andere gebreeken der Nieren en Blazen. Om 'er het Sap te vangen, zoo boort men een niet al te groot gat, wat schuins bovenwaarts, omtrent de Stam van de Boom in, hier in steekt men een bequaam dik pypje, en zet daar onder een Flesch of ander bequaam Vat, zoo zal 'er allengskens 't Vogt in druipen. Men zegt dat de Berken met hangende Takken 't meeste Sap geeven, en 't welk ook 't gezondste zonde zyn?

Als men dit Sap zonder bederf bewaaren wil, om zig buiten de tyd daar van te bedienen, zoo moet men op 't zelve, in een Flesch gedaan zynde, goede Boom-olie gieten, 't welk verhindert, dat de Lugt niet by 't Sap komt, die 't zelve anders doet bederven, op welke wyze 't zelve een geheel Jaar lang goed blyven kan.

§ 16.

In Duitschland, Frankryk, in de noordlyke Landen, en elders, daar veel Berken groeijen, onthoud zig een zeeker Vogel in de Berken-Bosschen, zig voedende van de Knoppen deezes Booms, die derhalven *Berk-hoen* genoemt word; en zeer delicaat van smaak is; waarom die ook een *Reservatum Principis* is, en tot de hooge Jagt gereekent word.

BESCHRYVING
VAN DE
BOEKE-BOOM.

§ 1.

Eeze Boom word genoemt in 't *Nederduitsch*, Boeke-boom. Beuke-Boom. Rood-Boeke. May-Boeken. *Latynsch*, Fagus. *Hoogduitsch*, Buch-baum. Büchen-baum. *Fransch*, Hetre. Fouteau. *Engelsch*, Beerh-Tree. *Deensch*, Bög. Böge-Tree. *Zweedsch*, Boek. Boeke-Tree.

§ 2.

Deeze Boom, die zeer groot en uitkronend kan worden, en waar van maar een zoort is; hoewel de nieuwste Kruid-

beſchryvers, als de Heeren LINNAEUS en VAN ROYEN, den *Kaſtanje-boom* (zie *Vrugt Tuin*) met tot dit geſlacht reekekenen, groeit veel in *Duitſchland*, *Frankryk*, *Engeland* en elders, aan de Bergen en op andere Plaatzen. Men vind daar van, inzonderheid in Hoog-duitſchland, zeer groote Bosſchen, die haar zomtyds op 8 à 10 Duitſche Mylen ver uitſtrekken. Hier te Lande vind men anders geene als die door de Oeffening geteelt zyn.

Men onderſcheid deeze Boom op zommige plaatzen weer in drie veranderingen; als in *Roode Boeken*; *Witte Boeken* en *Steen-boeken*; de eerſte hebben het Hout iets roodagtig, en is 't ſlegtſte; de tweede hebben wit Hout, dat tot branding 't beſte is; de derde zoort heeft wel 't hardſte Hout, maar is zeer knopig: Dog zyn uitterlyk anders niet veel onderſcheiden.

§ 3.

Dezelve bemint van Natuur een hooge drooge Zand- of Steen-agtige aarde; in Klei-gronden geplant wordende, wil hy zeer zelden en by na nooit wel aarden; dog wanneer hy daar in gequeekt is, wil het zomtyds nog wat beeter gelukken, indien de Grond maar niet al te Klei-agtig en ſtyf is; ook kan hy niet wel over veel Vogt, en nog minder Meſt verdragen.

§ 4.

Hy word van zyn Zaad, dat volkomen van gedaante als de by ons zeer bekende *Boek-weit* is, en waar van deeze *Weit* de naam gekreegen heeft, voortgequeekt, welk Zaad in de Herfſt of in het vroege Voorjaar in greppels, die 3 Voeten van elkander gemaakt zyn, gelegt, of ook uit de volle hand op Akkers of Bedden gezaait word; opgekomen zynde, moet de Grond van het onkruid zuiver gehouden worden, tot dat de Plantzoenen 4, 5, of 6 Jaaren oud zyn, als wanneer men ze verplanten kan, ter plaatze daar men begeert, de Penwortel wat inkortende.

Deeze Boom wil niet liefſt oud verplant worden, als wanneer zeer bezwaarlyk groei vat, ja dikwyls geheel verſterft; weshalven men nooit geen andere Plantzoenen behoort te verkiezen dan als gemelt is.

§ 5.

Men gebruikt dit Boom-gewas om daar van op groote plaatzen, groote wyde Alleés of Laningen te planten, die, groot geworden zynde, heel fraai ſtaan, en met der tyd, als ze gehakt worden, goed voordeel kunnen geeven. Men ziet diergelyke Alleés in deeze tyd, een paar Uuren van deeze Stad, op de Buitenplaats van wylen de *Raadsheer* W. VAN VIERSEN, by het Dorp *Oudkerk*, die zeer fraai ſtaan; als mede aldaar ook fraaije Alleés van Eike-boomen. Van deze laatſte ziet men ook fraaije jonge Alleés op de van wylen de Heer H. H. VAN HAARSMA, *Grietman* van Ooſtdongerdeel, nieuw aangelegde Buitenplaats, by het Dorp *Oenkerk*, niet ver van 't gemelde *Oudkerk*. Tot welk Aanleg de Ordinantie en Teikening door my op Zyn wel Ed. begeeren, gemaakt is.

De tuſſchen-wytte, die men aan deeze Boomen in de Alleés geeft, moet, om dat ze zeer groot en uitgebreid kunnen worden, als ze behoorlyk wel groeijen, niet te klein zyn, maar men moet ze ten minſten op 30 à 36 Voeten afſtand van malkander ſtellen.

§ 6.

Men plant 'er ook dikwyls zoo wel laage als hooge Scheerheggen, als meede Cabinets, Priëlen, en Berceaux, van, die, om haar mooi glanzende Bladen en om dat ze wel digt begroeijen, zeer cierlyk en aangenaam op 't Oog zyn, kunnende men hier van de hoogſte Scheer-heggen queeken; maar ze hebben een gebrek, dat haar by veele veragtelyk maakt, te weeten, dat ze haar dorre Bladen de Winter over meeſt behouden, en niet eerder laaten vallen als in het Voorjaar, wanneer de nieuwe weer ſtaan uit te botten, waar door 't dan gebeurt, dat in die tyd, als men meent de Tuinen ſchoon en zuiver te hebben, dezelve met dorre Bladen bezaait zyn: Dog ik meen dat, dit met een weinig moeite

of kosten verholpen kan worden, en daarom deeze Boom niet te verwerpen is; daar en boven zoo brengen deeze dorre Bladen in de Winter eenig voordeel aan, namentlyk dat de Heggen daar door beeter de Winden breeken en afkeeren: Het allerslimste is, dat deeze Boom niet in allerlei, inzonderheid in geen Klei gronden, groeijen wil (§ 3.), waarom veele Liefhebbers, die dezelve anders tot planting van cierlyke Heggen beminnen, daar van moeten afzien: Ik heb 'er zelfs ondervinding van gehad, en ik kenne Heeren, die van deeze Boom gaarne Heggen in hunne Tuinen, uit Klei-grond bestaande, wilden hebben, om zoodaanige reeden planten, maar ze waaren genoodzaakt om alle Jaaren wel omtrent de helft, min of meer, die dood gegaan waaren, met nieuwe Plantzoenen te recrouteeren, tot dat ze eindelyk, de Heg niet kunnende in een behoorlyke order verkrygen, en daar over verdrietig wordende, moesten resolveeren, deeze Heggen te roeijen, en andere zoort van Gewas in de plaats te stellen; dog hier meede waaren ze zoo veel Jaaren agter uit gekomen, en veele moeite en kosten vergeefsch gedaan.

Tot hooge Scheer-heggen stelt men de Plantzoenen op 3 à 4, en tot laager op 1½ à 2 Voeten tusschen-wytte. Hier by in agt neemende, 't geen weegens de Uitbotting gezegt is.

§ 7.

Het Hout van deeze Boom is hard, en een der beste tot Brand-hout, zelfs beeter als 't Eiken-hout; het geeft een goede heldere vlam, en sterke hitte; zynde in Duitschland op veele plaatzen de eenige of voornaamste Brand-stoffe. Daar komen ook tamelyk goede Koolen uit voort, tot gebruik voor de Zilversmits en andere die Metalen bearbeiden.

§ 8.

In de Landen daar deeze Boomen veel groeijen, word 'er ook een Zout uit de Asch geloogt, dat over al verzonden word, en hier te Lande onder de naam van *Pot-* en *Weet-Asch* (Cinis, clavellatus) bekend is, 't welk tot 't wasschen van Linnen, en tot 't verwen van allerlei Stoffen &c. veel in gebruik is.

Deeze Asch word inzonderheid veel bereid in het oude geweeste Klooster *Heina*, niet ver van *Hessen-Cassel*, welke van daar niet alleen overal in het Roomsche Ryk, maar ook naar Holland vervoert word, daar komt ook veel van deeze *Asch* uit Polen en Moscovien. Dog deeze Asch word juist niet alleen uit dit Hout gemaakt, maar ook uit 't Eiken- en ander Hout.

§ 9.

Uit het Hout word ook, dewyl 't hard en wel te bearbeiden is, veele Wagenmakers-werk gemaakt, als meede allerlei andere dingen in de Huishouding dienende, als Schotels, Kommen, Doozen, Korfjes, Bakjes, Vaten, Tobben, enz. Maar het Hout heeft dat gebrek, dat het ligt stokkig word, en dan ligt breekt, bezonder als het in de opene Lugt gebruikt word, en wel hooftzakelyk als het dan eens nat en dan weer droog is, of nat geworden zynde, in Huis lang opgesloten blyft. Weshalven voorzigtige Huis-vaders hunne Wagens en andere Rytuigen nooit daar van gemaakt willen hebben, ten minsten niet wat de Assen, Wielen, enz., aangaat, waar het 't meeste op aankomt: Tot fyn Lyst- en ander Kistmakers-werk is het niet zeer bequaam, om dat het niet zeer glad bearbeid kan worden, zynde van binnen wat fyn-knobbelig, dog men zegt, dat het in 't water langduurende is.

§ 10.

Voor deezen maakte men ook uit de Schors van dit Hout, gelyk nog heeden op zommige plaatzen gescheid, allerlei Vaatjes, Doosjes, Korfjes, enz., op die wyze als van de *Berke-boom*. (§ 9.) gezegt is.

§ 11.

Dat men in al oude tyden ook de Schors van deeze Boom

 gebruikt

gebruikt heeft om 'er op te schryven, blykt uit die woorden, die *Mopsus* by *Virgilius* spreekt

Imo hæc viridi nuper quæ cortice fagi.
Carmina descripsi, en modulans alterna mutavi,
Experiar, tu deinde jubeto certet Amyntas.
VIRG. *Eclog.* 5. ỷ 13.

En men meent, dat de Boeken hier van de naam verkregen hebben.

§ 12.

De jonge lange buigzame Takken worden van de Landlieden gebruikt, om 'er Horden van te vlegten, dog zyn niet van zoo lange duur als die van Eike Takken gemaakt worden, ten zy ze altoos in de droogte gebruikt worden.

§ 13.

De Vrugten van deeze Boom, *Boeken* genaamt, zyn zoet op de wyze der Kastanjen, egter een weinig trekkende, dog worden van de Menschen weinig gegeeten, maar dienen meest, in die plaatzen daar ze veel groeijen, tot mesting van de Verkens, welke tot dien einde, in die tyd als de Vrugten ryp zyn, dat omtrent 't laatste van de Maand September is, in de Bosschen gejaagt en door een Herder gehoed worden, krygende den Eigenaar dan, na 6, 7, à 8 weeken, als 't begint sterk te vriezen, zyne Verkens weer spek-vet voor weinig kosten te huis, betaalende alleen aan den Landheer, of Eigenaar van 't Bosch, zeekere draagelyke regten en voorts eenige onkosten die daar op loopen. Het Spek van zoodaanige gemeste Verkens word wel zeer zoet van die Vrugten, dog is niet zeer goed, dewyl 't los en olie-agtig van substantie is, en by de Zomer-warmte aanstonds druipt, ook doorgaans geelagtig word, en niet lang duuren kan.

§ 14.

Men perst 'er ook een Olie uit de Vrugten, dat zeer zoet is, en waar van zig de gemeene Menschen veel bedienen, niet alleen tot branding in de Lampen, maar ook tot Spys-bereiding, in plaats van *Raap-olie*, dat hier te Lande en elders van de gemeene Man tot dien einde veel gebruikt word.

Het word op zommige plaatzen ook by de Manufacturen tot het Wolle-wasschen met voordeel gebruikt. In Engeland heeft deze Olie eerst in het Jaar 1713 eenen *Aaron Hil* tot dit gebruik uitgevonden, en heeft daar van een Privilegie gekreegen.

BESCHRYVING VAN DE BOOM DES LEVENS.

§ 1.

Deeze altyd groenende Heesteragtige Boom word genoemt in 't *Nederduitsch*, Boom des Levens. *Latynsch*, Arbor Vitæ, Thuya. *Hoogduitsch*, Baum des Lebens. *Fransch*, Arbre de Vie. *Engelsch*, The Tree of Lifve.

§ 2.

Daar zyn twee Zoorten van bekent, als

1. DE GEMEENE BOOM DES LEVENS.

Thuya Theophrasti. *C. B. Pin.* 488. *Boerh. J. A.* 1. 180. *Tournef. Inst.* 587.

Arbor

Arbor vitæ ſive Paradiſiaca vulgo dicta, odorata, ad Sabinam accedens. *J. Bauh.* 1. 286.

Arbor vitæ. *Cluſ. H.* 36. *Dodon.*

Cedrus Lycia, Arbor Vitæ, & Thuya Theophraſti Herbariorum *Lob.*

Thuya ſtrobilis lævibus; ſquamis obtuſis. *Linn. H. Cliff.* 449. *Hort. Upſ.* 289. *Roy. Prodr.* 87.

2. De BOOM DES LEVENS MET GROENER BLADEN.

Thuya ſtrobilis ſquarroſis, ſquamis reflexo-ocuaninatis. *Linn. Hort. Upſal.* 289.

Thuya ſtrobilis uncinatis, ſquamis reflexo-acuminatis. *Linn. H. Cliff.* 449. *Roy. Prodr.* 87.

Deeze tweede Zoort verſchilt weinig van de eerſte, dan alleen dat de Bladen en Takken wat grover, mooijer groen en zonder Reuk zyn, daar en boven eenige verandering in de Vrugt en 't Zaad is. En hy word zeldzamer gevonden, en

§ 3.

Deeze Bomen zyn hier te lande vreemdelingen; volgens 't ſchryven van *Dodoneus*, is de eerſte zoort voor deezen, ten tyde van *Franciscus*, Iſte KONING *van Frankryk*, uit Weſt-Indiën uit 't Landſchap *Canada* eerſt in *Frankryk* gebragt, en van daar vervolgens wyders in *Europa* verſpreit. *Carolus Cluſius*, heeft hem 't eerſt aan Holland eigen gemaakt.

De tweede Zoort heeft haaren afkomſt, zoo men zegt, uit *China*.

§ 4.

De eerſte Zoort wil in allerlei goede Gronden zeer wel aarden, dog bemint liefſt een goede zandige: Kan onze Winter-koude zeer wel verdragen, dog word als dan doorgaans wat geel of vaal van Koleur, hoe wel 't volgende Voorjaar zyne voorige groenigheid weer verkrygt. De tweede zoort is wat tederder en kan onze Winters niet wel tegenſtaan, moet derhalven, in Potten of Bakken geplant ſtaande, s' Winters in het Oranje-Huis bewaart worden.

§ 5.

Deszelfs vermeerdering geſchied door middel van 't ſteeken van afgeſnede jonge Takken, welke in het Voorjaar op een wat beſchaduwde plaats moeten geſtoken en vervolgens by droogte met vogt onderhouden worden, zoo zullen ze niet nalaaten met de tyd Wortels te maaken, en na 2 à 3 jaren bequaam zyn te planten daar men begeert.

Men kan ze ook gemakkelyker door inlegging vermeerderen.

§ 6.

Het gebruik dat men 'er in de Tuinen van maakt, is weinig, men plant ze alleen maar hier of daar in de Tuinen of in de Bosquets uit Liefhebberey, en, om de verandering van Gewaſſen, tot cierlyke Scheer-Heggen; dog tot opgaande Boomen is ze niet zeer bequaam, dewyl de Takken ſlenterig en los groeijen, en de Boom niet hoog word; maar ze kunnen dienen om 'er kleine *Priëlen* en *Berçeaux* met te bekleeden, kunnende de ſlenterige Takken daar aan vaſt gebonden worden; dog ze groeijen wat langzaam aan.

BESCHRYVING
VAN DE
BREM.

§ 1.

It Heester Gewas word genoemt in 't *Neder-duitsch*, Brem. Brem-boom. Genster. *Latynsch*, Genista. Spartium. *Hoogduitsch*, Ginst. Genst. Ginster. Pfriemen. *Fransch*, Genet. *Engelsch*, Broome. *Deensch*, Gisvel. Gyll-Vies. *Zweedsch*, Gisvel.

§ 2.

Daar zyn verscheide Zoorten van, dog ik zal hier alleen maar melding doen van twee Zoorten, die in de Hoven gecultiveert worden, als:

1. DE GEMEENE BREM.

Genista angulosa & scoparia. *C. B. Pin.* 365.

Genista scoparia vulgo; Genista spartium; Genista Plinii cum Hippo-spartio sive Rapo Genistæ. *Lob.*

Cytiso-Genista scoparia vulgaris, flore luteo. *Tournef. Inst.* 649. *Boerh. J. A.* 2. 27.

Genista angulosa, trifolia. *J. Bauh.* 1. 388.

Genista. *Dodon.*

Spartium ramis in ermibus angulatis, foliis ternatis, solitariisque. *Linn. H. Cliff.* 356. *Flor. suec.* 589. *Roy. Prodr.* 370.

2. DE STEKENDE BREM, OF GASPEL-DOORN.

Genista spinosa major longioribus & brevioribus aculeis. *C. B. Pin.* 294.

Genistellæ spinosæ affinis, Nepa quibusdam. *J. Bauh.* 1. 400.

Genista-spartium majus, longioribus (& brevioribus) aculeis. *Tournef Inst.* 645. *Boerh. J. A.* 2. 24.

Genista spinosa. *Dodon.*

Nepa apud Theophr. *Lob.*

Ulex foliis sub singulis spinis subulato plano acuto. *Linn. H. Cliff.* 356. *Hort. Upsal.* 212. *Roy. Prodr.* 372.

§ 3.

De eerste zoort groeit veel in *Hoog-* en *Neder-duitschland* en elders in het wild, op dorre zandagtige plaatzen, naast de Velden, Weegen en in de Bosschen; word zelden over de Mans-lengte hoog, en brengt schoone goud geele Bloemen voort: Men vind ze ook met witte Bloemen, maar die is zeldzaamer.

De tweede zoort vind men op zommige plaatzen van *Hoog-* en *Neder-duitschland*, *Italien*, *Vrankryk* en *Engeland* in het wild, in onbebouwde woeste gronden; ze groeit insgelyks niet veel hooger als de voorgaande, maar zynde met veel scherpe Doorns zeer digt bezet, en brengende geele Bloemen voort.

§ 4.

Ze willen beide, gelyk uit de gemelde Groei-plaatzen blykt, in allerlei gemeene slegte Aarde, dog liefst in zandige, zeer wel groeijen, en verdraagen alle ongemakken des Winters; hoewel de *Steekende Brem* iets teederder is, en liefst in een lauwe voor de winden gedekte plaats staat.

§ 5. De

§ 5.

De aanqueeking geſchied door het Zaad, dat men van de tweede zoort van elders ontbieden moet, dewyl die hier te Lande niet in 't wild gevonden word; welke Zaaden in het vroege Voorjaar op een Bedde gezaait, en de opgekomene jonge Boomtjes, daar na, als ze bequaam groot zyn geworden, verplant worden: Edog ze groeijen beide beſt, als ze onverplant blyven doorgroeijen. Men vind 't Zaad van de *Steekende Brem* zomtyds by de Zaad-verkopers of by de *Materialiſten* in de groote Koop-ſteeden, als tot *Frankfort*, *Leipzig* en *Amſterdam*, die het zelve tot 't gebruik in de Tuinen te koop houden. Dog de vermeerdering kan ook, by gebrek van 't Zaad, door ſcheuring geſchieden, hoewel zoo goed niet.

§ 6.

Het gebruik dat men daar van in de Tuinen maakt, beſtaat hoofdzaakelyk hier in, dat men de eerſte zoort hier of daar in de Tuinen of in de Boſquets plant, weegens haare aangenaame Bloemen, die heel fraai ſtaan; geevende inzonderheid ook een zeer goed gezigt in de Boſquets, in de Bloei-tyd, tuſſchen ander Boom-gewaſſen.

De tweede zoort word gebruikt om daar van Heggen te planten, tot bevryding der Tuinen, of andere afgeperkte plaatzen; want vermits deeze Heeſter met zeer veele ſcherpe, ſteevige Doorns van onderen tot boven zoodaanig digt bezet is, dat men 'er niet een vinger zoude kunnen inſteeken, zonder die te quetzen, zoo is het zeeker, dat de Dieren haar wel wagten zullen om daar door heen te gaan; moetende dezelve tot dien einde ook heel digt by elkander geplant of gezaait worden.

§ 7.

De eerſte zoort of *gemeene Brem*, heeft ook verder nuttigheid in de Huishoudinge, want men eet op veel plaatzen, inzonderheid in *Frankryk*, de Bloemen, als Zalaad, of met andere Zalaaden gemengt, als een toekruid. De Bloemknoppen worden ook, gelyk als de *Cappers*, ingemaakt, en op dezelfde wyze by Gebraad en andere Spyzen, of met Olie en Azyn als Zalaad, gegeeten, zynde die heel aangenaam en gezond, inzonderheid voor Schorbutige, Hypochondriake en met Graveel of Steen gequelde Menſchen, en ze verwekken Appetyt, ja ze worden gezonder geagt als de veritable *Cappers*. Het inmaaken geſchied aldus; de Bloem-knoppen, voor dat de Bloem open gaat, geplukt zynde, laat men die een Uur 3 à 4 in de ſchaduw leggen, tot dat ze wat verwelkt geworden zyn, daar na doet men ze in goede (Wyn)-Azyn, en laat ze daar in omtrent 8 Dagen ſtaan, vervolgens daar uit genomen zynde, drukt men ze wel uit, en legt ze in andere Azyn met een weinig Zout en Foelie, en bewaart ze voor 't gebruik; maar men moet zorg dragen, dat 'er geen Lugt by komt, waar door ze bederven, weshalven men 'er iets zwaars, by voorbeeld, ſtukken van Leiſteenen, opleggen moet, om ze onder de Azyn te houden. Deeze ingelegde Bloemen worden gewoonlyk *Brem-Cappers* genoemt

§ 8.

Men zegt, dat men op zommige plaatzen de jeugdige Ryzen van deeze Brem, die ze in overvloed voortbrengen en heel taai zyn, in het water laat rotten, en vervolgens bereid als *Hennip*, om daar groove Touwen voor de Scheepen van te maaken; en dat men zelfs in Italien daar een Stoffe van weeft, *Carnugnola* genoemt, die men gebruikt om 'er zakken van te maaken.

Deeze Ryzen zyn ook heel dienſtig om Boomen of Takken en andere dingen met vaſt te binden.

§ 9.

Voorts zoo word de Aſch van dit verbrande Gewas zeer gepreezen voor de Waterzugt, te weeten, als men daar een Loog of Drank van maakt, die men moet doorzygen, om

helder te weezen, waar van de Lyder 's daags 2 à 3 Roomers vol drinkt; en als men daar wat Asch van verbrande Alsem of Zout van Alsem, byvoegt, zal het zoo veel te zeekerder geneezen.

§ 10.

Daar wast uit de Wortels van zommige van deeze *Brem* in de May tyt een zoort van klein Bloem-gewas, dat *Brem-Raape*. Lat. *Rapum Genistæ* Dodon. *Hippo-spartium*, Lobel. *Orobauche major garyophyllum olens.* C. B. Pin. 87. genoemt word, 't welk groenagtige Bloemen voortbrengt, en zyn byzondere nuttigheid in de Medicine heeft; dog hier van op een andere plaats.

§ 11.

Van nog verscheide andere zoorten van *Brem* of *Genista*, die men om haare Bloemen plant, zullen we in het vervolg in onzè Bloem-Tuin spreeken.

BESCHRYVING
VAN DE
BRYONIE.

§ 1.

Dit Kruidagtig klimmend Gewas word genoemt, in 't *Nederduitsch*, Bryonie. Wilde-Wyngaard. Quartel-Besie. *Latynsch*, Bryonia. *Hoogduitsch*, Stik-wurtzel. Schmer-wurtzel. Hunds-kirsche. Hunds-kürbs. Teuffels-kirsche. Zaun-Rübe. *Fransch*, Coulevreé. Bryoné. Vigne blanche. *Engelsch*, Bryony. *Deensch*, Valsk Rove. Vild Rosve. Vild Vini-Træ. *Zweedsch*, Vild Vini-Tree.

§ 2.

Daar zyn drie zoorten van dit Gewas, als:

1. DE WITTE BRYONIE, met roode of zwarte Besien.

Bryonia aspera sive alba baccis rubris vel nigris. *C. B. Pin.* 297. *Tournef. Inst.* 102. *Boerh. J. A.* 2. 61.

Vitis alba sive Bryonia. *J. Bauh.* 2. 143.

Bryonia alba & nigra. *Dodon.*

Vitis alba. *Lob.*

Bryonia foliis palmatis utrinque callosé scabris. *Linn. H. Cliff.* 453. *Flor. sueci.* 790. *Mat. med.* 448. *Roy. Prodr.*

2. DE KANDISCHE GEVLEKTE WITTE BRYONIE.

Bryonia cretica maculata. *C. B. Pin.* 297. *Prodr.* 135. *Tournef. Inst.* 102. *Boerh. J. A.* 2. 61.

Bryonia alba maculata. *J. Bauh.* 2. 146.

Bryonia

Bryonia foliis palmatis fupra callofé punctatis. *Mas & Fæmina. Linn. Hort. Cliff.* 453. *Roy. Prodr.* 264.

3. DE ZWARTE BRYONIE, met roode of zwarte Befien.

Bryonia lævis, five nigra racemofa. *C. B Pin.* 297.

Tamus. *Tournef. Inft.* 102. *Boerh. J. A.* 2. 62.

Vitis nigra quibusdem, five Tamus Plinii, folio Cyclaminis. *J. Bauh.* 2. 147.

Vitis fylveftris, five Sigillum Mariæ. *Dodon.*

Vitis vel Bryonia nigra, vel fylveftris, *Lob.*

Tamus foliis cordatis. *Mas. & Femina, vel fterilis & fructifera. Linn. H. Cliff.* 458. *Roy. Prodr.* 228.

§ 3.

De eerfte zoort word gevonden in de Heggen van Neder- en Hoog-duitfchland, Frankryk, Engeland, enz., klimmende by de Boomen en Huizen om hoog.

De tweede zoort groeit in Candien en Griekenland, en is hier te Lande zeldzaam.

De derde zoort, die eigentlyk een byzonder Geflagt uitmaakt, groeit in de Heggen en Bosfchen van Hoog-duitfchland, Frankryk, en Italien, enz.

§ 4.

Ze beminnen alle een goede, losfe, vette, liefft wat zandagtige Grond, en een open Standplaats: Dog de tweede of Candifche zoort, is wat teeder, en moet 's Winters iets op de Wortel met Stroo of Stroo-agtige Paarde-meft, gedekt worden.

§ 5.

Dezelve dienen om daar met Priëlen, Berceaux, enz., te bekleeden, inzonderheid de eerfte zoort, welke Jaarlyks van nieuws uit de Wortel fpruiten maakt, die fchielyk opgroeijen, bekleedende dus de Priëlen of Berceaux zeer ras met een aangename groente en Lommer. Men moet de Ranken met leiding en aanbinding wat te hulp komen, als men de zindelykheid beoogt, gelyk het behoort.

§ 6.

Voorts zoo heeft dit Gewas ook veel nuttigheid in de Genees-kunde, te weeten, de Wortel van de eerfte zoort: Dezelve purgeert fterk de waterige en flymige vogten, en word zeer gepreezen voor de Waterzugt, opftyging der Moeder, verftopte Stonden, en andere Moeder-ziekten, Podagra, Vallende-ziekte, Geraaktheid, Draaijingen des Hoofts, en meer andere langduurige ziekten; men zet een paar Lood van deeze Wortel te trekken op goede witte Wyn, waar by men wat verfterkende Kruiden voegt, als by voorbeeld, Marjoleine of Lavendel, enz. Men kan ook van de gedroogde Wortel in neemen, tot $1\frac{1}{2}$ Scrupel of een half Quentje: Edog dit middel is niet zeer dienftig voor Menfchen die een teedere Natuur hebben.

BESCHRYVING
VAN DE
COLUTEA-BOOM.

§ 1.

Dit Heesteragtige-Boomgewas word genoemt in 't *Nederduitsch*, Colutea. Lombartsche Linsen. Linse-boom. Sene-boom. *Latynsch*, Colutea. Colutea vesicaria. *Hoogduitsch*, Schaf-Linsen. Welsche Linsen. Welsche-Senes-baum. Linsen-baum. Falsche-Senes-baum. *Fransch*, Baguenaudier. *Engelsch*, Bastaard-Sena. *Deensch*, Colutea. Weite-Senes-Træ *Zweedsch*, Colutea.

Daar is maar een Europeesche zoort van dit Gewas, 't welk van de Kruid-kenners genoemt word:

Colutea vesicaria, *C. B. Pin.* 396. *J. Baub.* 1. 386. *Tournef. Inst.* 649. *Boerh. J. A.* 2. 79.

Colutea, *Dodon.*

Colutea Theophrasti. *Lob.*

Colutea foliolis obversé cordatis, caule arboreo. *Linn. H Cliff.* 365. *Hort. Ups.* 228. *Roy. Prodr.* 374.

Van deeze is nog een meede-zoort of verandering, alleen maar van de gemelde verschillende, daar in, dat haare Blaasjes of Peulen, daar 't Zaad in voorkomt, roodagtig zyn; daar zyn ook nog eenige uitlandsche zoorten.

§ 2.

Dit Gewas groeit natuurlyk in *Oostenryk*, *Ongarien*, *Italien*. *Provence*, *Languedoc*, en elders in Berg-agtige plaatzen, hier te Lande word het zelve alleen door de cultuur voortgezet.

§ 3.

Het zelve bemint een goede drooge, liefst zandagtige Aarde, en verdraagt onze Winter-koude, wat bejaard geworden zynde, zeer wel.

§ 4.

Word van 't Zaad voortgeteelt, 't welk, tot kiemens toe, in vogt Zand van te vooren te meuken gestaan hebbende, in het Voorjaar op een Bedde, op een lauwe voor winden beschermde plaats, gezaait word; moetende de opgekomene jonge Planten in de eerstvolgende Winters voor de Vorst wat met eenig Loof of Stroo tusschen in, of met houten Luiken boven dezelve te leggen, gedekt worden, om dat ze anders ligt dood vriezen, daar na 3, 4, à 5 Jaaren oud zynde, kan men ze planten daar men begeerd. Edog

Ze worden gemakkelyker vermeerdert, door de jonge by de Wortels uitgekomene Spruiten, die ze dikwyls overvloedig voortbrengen, of anders kan men zoodaanige verkrygen door middel van het by de grond affnyden van een bejaarde Boom of Struik. (I Deel § 500.)

§ 5.

Men plant deeze Boom in de Tuinen of in de Bosquets om de verandering van Gewassen, en wel inzonderhei om de schoone geele Bloemen die deeze Boom in de May-Maand voortbrengt, waar op dikke, opgeblazene Peulen volgen, die een Jaar lang kunnen hangen blyven eerze afvallen.

BESCHRY-

BESCHRYVING
VAN DE
CISTUS-LEDON.
OF
WILDE ROZEMARYN.

§ 1.

DIt Heester-gewas word genaamt in 't *Nederduitsch*, Cistus-Ledon met Rozemaryn bladen. Wilde Rozemaryn. *Latynsch*, Rosmarinum sylvestre. *Hoogduitsch*, Wilde Rozemaryn. Post. *Fransch*, Rosmarin sauvagie. *Engelsch*, Wild Rozemarin-Tree. *Deensch*, Vild Rozemarin. *Zweedsch*, Squatram. Squatra.

§ 2.

Daar worden twee zoorten van gevonden, als:

1. DE GROOTE WILDE ROZEMARYN.

Cistus Ledon foliis Rosmarini ferrugineis. *C. B. Pin.* 467.

Rosmarinus sylvestris quorundam. *J. Bauh.* 2. 23.

Rosmarinus sylvestris. *Dodon.*

Ledum foliis Rosmarini alterum. *Lob.*

Ledum Silesiacum. *Clus. Hest.*

Ledum. *Linn. Flor. Lapp.* 160.

Ledum foliis linearibus subtus hirsutis, floribus corymbosis. *Linn. Flor. suec.* 341. *Mat. med.* 210.

2. De KLEINE WILDE ROZEMARYN.

Cistus Ledon foliis Salicis angustifoliæ. *C. B. Pin.* 463.

Rosmarinus sylvestris, ἄοςμος Clusio. *J. Bauh.* 2. 24.

Chamærhododendros montana Allobrogum Lentisci, folio. *Lob.*

§ 3.

Dezelve groeijen natuurlyk in de vogte Broek- en Boschagtige plaatzen van *Silesien*, *Boheemen*, *Polen*, *Pruisschen*, *Moscovien*, *Zweeden*, enz.

§ 4.

Bemind een aangename, goede, zandige en wat vogtige Grond, en een opene of ook wat schaduwagtige Standplaats.

§ 5.

Word door Scheuring of door Inlegging in de gewoonlyke Plant-tyd, in het Voorjaar, vermeerdert.

§ 6.

Deszelfs gebruik in de Tuinen is weinig; men plant ze alleen om de verandering van Gewassen, hier of daar in de Tuinen, in de Bosquets, of elders.

De Takjes by de Kleederen gelegt, bewaart dezelve voor de Mot, en verdryven ook de Wand-luizen, in 't Bed gelegt wordende.

§ 7.

In Moscovien word het gedistileerde Olie hier van met Berken-schors gebruikt, tot het bereiden van 't *Juchten-* of *Rus-leer*, waar van het zelve die sterke en byzondere Reuk verkrygt die het heeft.

§ 8.

Men zegt, dat sommige Brouwers, in die Landen waar dit Gewas veel groeit, het zelve in het Bier kooken, om zulks kragtiger te maaken; maar dit is zeer qualyk gedaan, want het maakt schielyk dronken en verwekt, na de ontnugtering, onverdraaglyke Hooft-pyn.

§ 9.

Daar zyn veel meer andere zoorten van Boom- en Heesteragtige *Cistus*, maar dewyl die by ons niet wel in de open Lugt de Winters kunnen uit duuren, zoo gaa ik die hier met stilzwygen voorby.

BESCHRYVING
VAN DE
CORNOELIE-BOOM.

§ 1.

DIt Heesteragtig Boom-gewas is te vooren in de Vrugt-Tuin beschreeven, ik geeve het hier maar een plaats als een Boom die meede tot de *Plantagie-Tuin* behoord, dewyl men hem zomtyds wel in de *Bosquets* of *Plaizier-bosschen*, onder ander wild Gewas of elders in de Tuin, om de verandering van Gewassen, of ook tot Scheer-heggen plant, gelyk te vooren op de gemelde plaats aangeweezen is.

§ 2.

Dog daar is nog een wilde Meede-zoort van, welke we hier niet kunnen voorby gaan; dezelve word genoemt, in 't *Nederduitsch*, Wilde Cornoelje-Boom. Cornoelje-Boom 't Wyfje. Vrouwelyke Cornoelje-Boom. *Latynsch*, Cornus fœmina; Virga sanguinea. *Hoogduitsch*, Hartriegel. *Fransch*, Cornouiller sauvage. *Engelsch*, Vild Cornelia-Cherry-Tree. *Deensch*, Vild Cornoelje. *Zweedsch*, Beenwed.

By de Botanisten word hy genoemt:

Cornus fæmina. *Lob. C. B. Pin.* 447. *Tournef. Inst.* 641. *Boerh J. A.* 2. 256.

Cornus fæmina putata; Virga sanguinea. *J. Baub.* 1. 214.

Virga sanguinea. *Dodon.*

Cornus umbellis involucri multoties longioribus. *Linn. H. Cliff.* 38. *Roy. Prodr.* 249. *Hall. Helv.* 463.

§ 3.

Dezelve groeit in *Hoog-duitschland*, *Frankryk*, *Engeland*, enz., in de Heggen tusschen andere Heester-gewassen. Daar is een verandering van met bonte Blaaden.

§ 4. Be-

§ 4.

Bemint een gemeene goede, liefst zandagtige Grond, en een opene plaats.

§ 5.

Kan door de Uitloopers of Wortel-scheuten, of ook door Inlegging der Takken, in de gewoonlyke Plant-tyd in 't Voorjaar, vermeerdert worden.

§ 6.

Het gebruik in de Tuinen is weinig; men plant ze wel in de Bosquets of elders, om de verandering van Gewassen. Ook kan men 'er Heggen van planten als men wil, dog geschied zelden.

§ 7.

Het Hout van dit Heester-gewas is zeer hard, en dient voor de Draaijers en andere, om daar van allerlei kleine Huisgeraden, als meede Steelen tot Beitels, enz., van te maaken.

§ 8.

Als men de rype Besien eerst in Water wat kookt, zoo geeven ze daar na, door uitperzing, een Olie, dat in de Huishouding dienen kan, tot Branding van Lampen, enz.

BESCHRYVING
VAN DE
CYPRESSE-BOOM.

§ 1.

Deeze Boom word genoemt in 't *Nederduitsch*, Cypresse-boom. Cupresse-boom. *Latynsch*, Cypressus. Cupressus. *Hoogduitsch*, Cypressen-baum. Cupressen-baum. *Fransch*, Cypres, male & fenelle. *Engelsch*, Cypresse-Tree. *Deensch*, Cypres Træ. *Zweedsch*, Cypresſ.

§ 2.

Daar worden drie zoorten van dit cierlyke Boom-gewas gevonden, als:

1. DE CYPRESSE-BOOM, *Pyramyds-wyze opgroeijende*, genaamt 't WYFJE.

Cupressus meta in fastigium convoluta, quæ fæmina Plinii. *C. B. Pin.* 488. *Tournef. Inst.* 587. *Boerh. J. A.* 2. 181.

Cypressus. *Dodon. Lob.*

Cupressus foliis imbricatis erectis. *Linn. Hort. Cliff.* 449. *Hort. Upsal.* 288. *Mat. med.* 433. *Roy. Prodr.* 88.

2. DE CYPRESSE-BOOM, *met uitgespreide Takken*, 't MANNETJE genoemt.

Cupressus ramis extra se spargens, quæ mas Plinii. *C. B. Pin.* 488. *Tournef. Inst.* 587. *Boerh. J. A.* 111. *J. Bauh.* 1. 282.

Cupressus. *Matthiol.* 119. Deeze is een verandering vande voorgaande.

3. DE CYPRESSE-BOOM *uit Virginien.*

Cupressus virginiana, foliis acaciæ deciduis. *Herm. H. L. B.* 237. *Hort Amst.* 1. 113. tab. 59. *Boerh. J. A.* 2. 181.

Cupressus virginiana, foliis acaciæ cornigeræ paribus & deciduis. *Pluku. almag.* 125. tab. 85. fig. 8.

Cypressus americana. *Park. Th.* 1477.

Cupressus foliis distichi patentibus. *Linn. H. Cliff.* 449. *Hort. Ups.* 289. *Roy. Prodr.* 88. *Gron. Virg.* 119.

§ 3.

De natuurlyke Groeiplaats der twee eerste zoorten, die altydt-groenende Bladen dragen, welke naar die van de *Zevenboom* gelyken, is 't Eiland *Candia*, *Griekenland*, en andere Plaatzen in de *Levant*. Dog nu worden ze ook van zelfs groeijende gevonden in *Italien*, *Zuid-Frankryk* en *Spangien*, waar heen ze voor deezen uit voorgemelde Gewesten gebragt, en nu als eigen of inlandsch geworden zyn. By ons worden ze alleen door neerstige Cultuure onderhouden.

§ 4.

De derde zoort, welkers Blaaden anders van gedaante zyn als die van de voorige, gelykende naar de Blaaden van de *Acacia Ægiptiaca*, en die teegen de Winter afvallen, ook de Boom geen zoo groot Gewas maakt, maar laager blyft, groeit natuurlyk in de West-Indische Landschappen *Virginien* en *Carolina*, en word by ons zeldzaamer, en niet dan by eenige Kruid-liefhebbers gevonden.

§ 5.

Ze begeeren alle van natuure liefst een goede, drooge, zandige Grond, in vogtige en styve kleiagtige gronden willen ze niet wel groeijen. Ze kunnen, wel bejaard geworden zynde, en op een lauwe voor winden gedekte plaats staande, tamelyk wel teegenstaan onze Winter-koude; dog in strenge Winters gaan ze dikwyls versterven; zynde de derde zoort egter iets minder teeder als de twee eerste.

§ 6.

De vermeerdering geschied door 't Zaad, dat in of tusschen zoogenaamde Nootjes (*Strobili*) groeit, inzonderheid van de twee eerste zoorten, 't welk uit de voorgemelde warme Landen moet ontboden worden, dewyl 't Zaad hier te Lande niet wel ryp word; of 't welk ook zomtyds in de groote Koopsteeden by de Materialisten gevonden word, te weeten de Nootjes; dog 't welk veeltyds te oud en dus onbequaam tot de voortqueeking is. Dit Zaad moet in het vroege Voorjaar in Potten of houten Kassen gezaait, en op een warme plaats, of beeter in een niet te warme Broei- of Ruud-Bak gezet worden: De opgekomene jonge Boomtjes laat men vervolgens daar in staan, en bergt ze 's Winters in Huis op een lugtige plaats, daar niet gestookt word, ten waare by indringende Vorst; en men verplant ze 't eerste of tweede volgende Voorjaar in andere Kassen, om haar wat meer ruimte te geeven; dezelve dus vorders latende groeijen, tot dat ze 4 à 5 Jaaren oud geworden zyn, als wanneer men ze in de koude grond verplanten kan, mits dezelve op een warme voordeelige plaats stellende, gelyk zoo eeven te vooren gezegt is.

Men kan dezelve ook door Steeking of door Inlegging voortqueeken, maar dit geeft geen zoo groote en aanzienlyke Boomen, als uit Zaad, hoewel de derde zoort niet wel anders by ons kan voortgezet worden, dewyl 't Zaad bezwaarlyk te verkrygen is.

§ 7.

Het gebruik dat men van deeze Boomen hier te Lande in de Tuinen maakt, is weinig, om dat ze by ons zoo wel en voorspoedig niet groeijen, en dus zoo groot en aanzienlyk niet worden als in de warmer Landen: Men plant ze egter zomtyds, inzonderheid de eerste zoort, die van natuure met een fraaije Pyramidaals-wyze gedaante opgroeit, om de veranderinge van Gewassen, hier of daar op bequaame

me Plaatzen in de Bosquets, of op andere Plaatzen van de Tuin. Dog meest houd men ze, zo wel in Hoog- als Neder-Duitschland, in houte Vaaten of Kassen, om ze 's Winters in de Huizen voor de Vorst te bergen, en die men in de Zomer hier of daar in de Tuin plaatst, om een aangenaam gezigt van te maaken, by voorbeeld, aan weerzyden van een Prieel, of van de ingang van de Tuin, en op andere plaatzen.

In de warmer Landen worden 'er *Allées*, en andere Wandel-paaden, ook Scheer-heggen, van geplant, die een pragtig gezigt maaken: Kunnende tot laage Scheer-heggen ook nog wel by ons geplant worden, als de Grond en Standplaats bequaam is, inzonderheid zoo ze 's Winters voor de koude met Stroo, Riet-, of Stroo-matten gedekt worden.

§ 8.

Het Hout van deeze Boom is zeer hard, glad, geelagtig van Koleur, zeer welriekend, van zeer langen duur, en het bederf door Worm steeking niet onderheevig, kunnende van de langduurentheid getuigen, 't geen *Plinius* daar van meld (*a*), namentlyk, dat de groote Deuren van de Tempel van *Diana* tot *Ephesen*, die van dit *Hout* gemaakt waaren, in zyn tyd 400 Jaaren oud, en eevenwel nog geheel gaaf, en gelyk als nieuw waaren. Als meede het Beeld van *Jupiter* te Romen, uit *Cypressen-hout* gemaakt zynde, waar van *Plinius* insgelyks getuigt (*b*), dat zulks in zyn tyd 660 Jaaren oud was.

§ 9.

De Wysgeer *Plato* ordineerde, dat de Geestelyke en Weereldlyke Wetten en Inzettingen van zyn tyd, in *Cypressehout* zouden gesneeden worden (*c*); zeer waarschynelyk, om dat ze langer in weezen zouden blyven; dewyl doen de Konst van in Kopere platen te graveeren, nog de Drukkonst bekent waaren, of moogelyk ook om andere Reedenen, vermits by de oude Heidenen deeze Boom zeer in agting was, en die ze aan hun God der Hellen *Pluto* toe eigenden. Zie hier over meer in VIRGILIUS *Georg.* MARTIALIS *Lib.* 6. *Epigr.* 49. 73.

(*a*) PLINIUS Lib. XVI. Cap. 40.
(*b*) PLINIUS op dezelfde plaats.
(*c*) RHODIGIN. Cap. 2 & 25.

§ 10.

Nog heeden is dit *Hout*, of liever 't Werk dat daar van gemaakt word, in hooge agting: Men maakt 'er in die Landen daar 't groeit, en elders daar het naar toegevoerd word, allerlei Huisgeraden van, als Tafels, Stoelen, Cabinet-werken, Beelden, Doozen, enz., die hier te Lande niet zeer gemeen zyn, en van de Liefhebbers, welke dezelve bezitten, niet zonder reeden, in veel waarde gehouden worden: Ik heb 'er werken van gezien, die zeer fraai en welruikende waaren; dog de Reuk gaat door ouderdom meest weg.

§ 11.

Het Schaafzel of de dunne stukjes van dit Hout, by de Kleederen gelegt, bewaart dezelve voor de Mot, 't welk ook doet het Hars dat uit deeze Boomen vloeit. Dog deeze Boomen geeven maar weinig, en niet zoo veel Hars, als de *Denne-*, *Pyn-*, en andere *Boomen*, en zulks alleen in de warme Landen; wordende by ons weinig te koop gevonden.

§ 12.

Deeze Boom heeft ook zyn nuttigheid in de Medicine, want de Blaaden, 't Hout, de Schors, en de Nootekens, worden tot veelerlei Gebreeken gebruikt, dog inzonderheid de Nooten, die in de Apotheken *Nuces Cupressi*, *Gabulæ*, vel *Galbuli*, genoemt worden. De Reuk van deeze Nooten, gelyk ook van de Blaaden, verdryft de Vliegen, Muggen, en Wand-luizen.

BESCHRYVING
VAN DE
DENNE-BOOM.

§ 1.

Deeze altyd-groenende Boom word in verſcheide Talen genaamt, als volgt: In 't *Nederduitſch*, Denne-boom. Pek-boom. Maſt-Boom. Greint-Boom. *Latynſch*, Abies. Picea. *Hoogduitſch*, Thannen-baum. Pech-baum. *Franſch*, Sapin. Avet. Pece, *male*, *& femelle*. *Engelſch*, Firre-Treé. Maſt-Treé. Piche-Treé. *Deenſch*, Fran-Troe. *Zweedſch*, Gran.

§ 2.

Men vind twee Hooft-zoorten van deeze Boom, als:

1. DE ROODE DENNE-BOOM, 't *Mannetje* genaamt.
   Abies tenuiore folio, fructu deorſum inflexo. *Tournef. Inſt.* 585. *Boerh. J. A.* 2. 179.
   Picea major prima, ſive Abies rubra. *C. B. Pin.* 493.
   Picea Latinorum, ſive ἐλάτη ἄῤῥην. Abies mas Theophraſti. *J. Bauh.* 1. 238.
   Abies. *Dodon.*
   Picea. *Lob.*
   Abies foliis ſolitariis apice acuminatis. *Linn. H. Cliff.* 449. *Flor. ſuec.* 789. *Mat. med.* 436. *Roy. Prodr.* 68. *Haller. Helv.* 147.
2. DE WITTE DENNE-BOOM, 't *Wyfje* geheeten.
   Abies Taxi folio, fructu ſurſum ſpectante. *Tournef. Inſt.* 585. *Boerh. J. A.* 2. 179.
   Abies conis ſurſum ſpectantibus, ſive Mas. *C. B. Pin.* 505.
   Abies fæmina ſive ἐλατη θηλεια. *J. Bauh.* 1. 231.
   Abies, altera. *Dodon.*
   Abies. *Lob.*
   Abies foliis ſolitariis, apice emarginatis. *Linn. H. Cliff.* 449. *Roy. Prodr.* 89.

Van deeze twee zoorten worden weederom eenige andere zoorten, of liever veranderingen, gevonden, dog die maar hoofdzaakelyk van de gemelde verſchillen in de grootheid, dikte, en in de hoeveelheid der Takken.

§ 3.

Deeze Boomen groeijen met een regte Stam regt opwaarts, die zeer hoog worden kan, en veeltyds, inzonderheid als ze niet te digt ſtaan, van onderen tot boven met Takken Pyramyds-wyze bekleed zyn. Ze groeijen beide in veel Geweſten, als in *Hoog-duitſchland*, *Boheemen*, *Frankryk*, *Italien*, *Engeland*, en elders op de koude Bergen en ook in de Daalen, als meede zeer veel in de noordlyke Landen, als in *Moravien*, *Zweeden*, *Moſcovien*, *Poolen*, *Pruiſſchen*, enz., want ze beminnen van Natuure de koude; dog de tweede zoort word zeldzamer gevonden. Hier te Lande vind men anders geen, als die door de Oeffening gequeekt worden.

§ 4.

Zy begeeren van Natuure een hooge, drooge, liefst Zand- of Steen-agtige Grond, weshalven dezelve in onze water-agtige en styve Gronden, niet wel groeijen kunnen, inzonderheid de tweede zoort, die met een Pen-wortel diep in de Grond boord, groeijende de eerste zoort meer met zydwaarts uitgespreide Wortels.

§ 5.

Ze worden van Zaad voortgequeekt, dat men uit *Norweegen*, *Zweeden*, en andere Plaatzen, daar deeze Boomen veel groeijen en 't Zaad ryp word, ontbied, 't welk in het vroege Voorjaar op een lauwe voor winden gedekte plaats, op wel en diep geroerde losse Akkers of Bedden, uit de hand gezaait word; opgekomen zynde, moeten de jonge Planten van het onkruid, 'ten minsten van het grootste of ruigste, schoon gehouden worden, op dat ze daar door niet verdrukt worden, tot dat ze 4 à 5 Jaaren oud geworden zyn, als wanneer men ze kan verplanten ter plaatze daar men begeerd: Ouder moet men ze niet ligt planten, nog aan de Wortels veel korten, om dat ze dan bezwaarlyk groeijen willen, en doorgaans versterven, inzonderheid de tweede gemelde zoort; dog indien het de noodzaakelykheid vereischt, om ze wat ouder te verplanten, zoo is het zeer dienstig en noodzaakelyk, om 'er een Scherm van Stroo of Riet op de Zuid-, Oost- en West-zyde voor te maaken, om ze daar door voor de brandende Zon, in 't eerste of tweede Jaar, na de verplanting, te dekken; als meede de Wortels niet of weinig te besnoeijen, waar door veele, ouder zynde Boomen, voor deezen aan de Groei gebragt heb, en zonder welke voorzorg de Groei doorgaans, gelyk gezegt is, missen zal, inzonderheid met de eerste zoort.

Ondertusschen zoo blyft het zeeker, dat deeze Boomen 't volmaaktst groeijen, wanneer ze niet verplant worden, maar op de gezaaide plaats onverplant blyven doorgroeijen.

§ 6.

't Gebruik deezer Boomen in de Hoven betreffende; men plant daar van *Allées*; wordende de Bomen tot dien einde 16 à 20 Voeten in de Rey van elkanderen gestelt.

§ 7.

Ook worden 'er *Pyramiden* hier of daar in de Tuinen van geplant, te weeten, inzonderheid van de eerste zoort, die, wel behandelt zynde, zeer groot en digt kunnen worden, en dan in groote Lusthoven zeer fraai staan en een pragtige vertooning geeven; gelyk als 'er van zoodaanige in de *Hessen-Casselsche Lust-tuin*, genaamt *Freyenhagen*, één Uur boven *Cassel*, aan de Revier de *Fulda* geleegen, over de 200 stuks gevonden worden, van ronde, vierkante, enz., gedaante, die 30 à 50 Voeten hoog zyn: Hebbende nergens op myne Reizen in Duitschland en de Neederlanden diergelyke, zoo in groot- als cierlykheid en meenigte, ontmoet; en die alle, dat ik hier, ter gedagtenisse mynes zaligen Vaders, niet nalaten kan te melden), in de tyd van 40 à 50 Jaaren, van Hem als Bestierder van die *Hoogvorstelyke* Tuin, gequeekt, geplant, en onderhouden geworden zyn.

§ 8.

Men plant 'er ook Scheer-heggen van, die, weegens haare altyd duurende groente en digtheid, zeer cierlyk staan; maar daar is eene byzondere kennisse en behandeling noodig, om deeze Heggen tot de platte gedaante te gewennen, en wel digt en gesllooten te doen worden, welke hier in bestaat, dat men dezelve niet aanstonds in haare jeugd met de Scheer moet knippen, maar men moet haar dan alleen met 't Mes, door Inkorting der langste Takken, de platte gedaante beginnen te geeven, om dat, wanneer alle of de meeste Takken met de Scheer gekort worden, dezelve niet wel digt groeijen, dewyl de Takken niet, gelyk andere Hout-gewassen, weer spruiten; dog wanneer de Hegge nu vol

of digt begroeit is, dan kan men ze vervolgens jaarlyks met de Scheer, gelyk andere Heggen, kort houden.

Op dezelfde wyze moet men ook de Pyramyden (§ 7.) van de jeugd af behandelen, om haar de begeerde ronde, vierkante, agtkante, of andere gedaante, die ze zullen hebben, te geven.

§ 9.

De *Denne-boomen* worden ook veeltyds in de *Bosquets* geplant, 't zy alleen of onder ander wild Gewas. Indien 'er *Bosquets* alleen van zullen aangelegt worden, zoo is het veel beeter, dat men die ter plaatze zaait en onverplant laat doorgroeijen, (§ 5.)

§ 10.

Deeze Boomen kunnen ook dienen om 'er Bosschen tot Timmerhout van aan te leggen, inzonderheid in Gronden die schraal zyn, en waar in geen ander Gewas wel groeijen wil, om dat deeze Boomen met een schraale grond te vreeden zyn. De Heer BRADLEY doet in zyne *Wysgeerige Verhandelingen* Cap. XV, een Voorstel aan de Engelsche Edellieden, hoe men de zandige Hei- en andere Landen in *Engeland*, daar in anders niets groeijen wil, met voordeel zoude kunnen met *Denne-* en *Pyn-boomen* beplanten, en hy brengt Voorbeelden by van Heeren die deeze onderneeming wel gelukt is. Het is zeer waarschynelyk, dat zulks met veele schraale Gronden, in deeze en andere Provincien, die niets voorbrengen, en zonder eenig voordeel in het wild zeedert ondenkelyke Jaaren geleegen hebben, ende nog leggen, op dezelfde wyze zoude kunnen ondernomen worden, en dat men daar door eerlang eenig aanzienlyk voordeel, door weinig kosten, van die gronden zoude kunnen verkrygen.

Ik ken Heeren in deeze Provincie, die de queeking deezer Boomen nu ook zeedert weinige Jaaren in haare gronden, van diergelyk gemelde zoort zynde, ondernomen hebben, als onder andere de *Hoog Wel-geb. Heer van BURMANIA*, voor deezen *Raadsheer in den Hoove van Justitie* deezer Provincie; en waar van de goede groei der jonge Boomen, tot deze tyd toe, goed voordeel in het toekomende voorspelt. Het is wel waar, dat deeze Boomen 30 à 40 Jaaren moeten staan, eer ze groot en dik genoeg zyn om tot Timmerhout gebruikt te kunnen worden; en dus zoude men kunnen zeggen, dat zulks een al te langen tyd is, eer men voordeel van zyn arbeid en kosten kan genieten: Maar hier teegen kan men aanmerken, 1. Dat de Grond voor de Planting geheel geen voordeel aanbragte. 2. Dat de eerste kosten van de be-arbeiding en zaaijing niet over groot zyn; en dat men 3. Na de gemelde eerste kosten, geen kosten meer heeft te doen, als groeijende deeze Boomen in het vervolg zonder Menschelyke hulp op. 4. Dat na de gemelde tyd 't voordeel te grooter zal weezen, 't zy voor den Planter zelfs, of voor zyne Nakomelingen; winnende de waarde der Boomen aan, naar maate dat ze grooter en dikker worden; eindelyk 5. Dat men in de gemelde tusschen-tyd van de groei evenwel eenig voordeel kan trekken, naamentlyk van de jonge Boomen, die, waar ze te digt staan, geroeit moeten worden, om de rest te dunnen, welke gekapte jonge Boomen kunnen dienen tot *Sparren*, *Kaphout*, enz.; zynde het om deeze, en inzonderheid ook om de in (§ 5.) laatstgemelde reeden en meer andere, veel profytelyker de Boomen digt te zaaijen, en op de bezaaide plaats te laaten doorgroeijen: Invoegen dat diergelyke onderneemingen niet anders als, op zyn tyd, van nut kunnen zyn: Zynde het ook niet altyd genoeg, dat men alleen voor zig zelfs arbeid, maar het is reedelyk, dat men ook op de Nakomelingen denkt, gelyk onze Voorzaaten gedaan hebben.

§ 11.

Van deeze Boomen komt het Timmerhout, dat men *Denne-* en *Vuuren-hout* noemt, hoewel 't beste, hardste, daar

daar van ook veeltyds voor *Greinen-hout*, dat eigentlyk van de *Pyn-boomen* komt, doorgaat, en ook daar in deugd na by komt, dog doorgaans zoo vast en langduurende niet en is; hangende voorts de min of meerder deugd van dit Hout veel af van het Climaat, de Grond, de Groei- en Standplaats, en van de min of meerder schielyke Groei.

Het meeste van dit Hout dat hier te Lande gebruikt word, komt uit *Norwegen*, uit de *Oost-zee*, en uit *Zweeden*; ook van *Riga*, *Reval*, *Nerva*, enz., waar na toe 't zelve uit *Pruisschen*, *Poolen*, *Lithauwen*, *Moscovien*, en aangrenzende Landschappen, langs de Rivieren gebragt, en door de Scheepen na *Holland*, *Frankryk*, *Spanjen*, *Engeland*, en elders in meenigte vervoert word. Daar word ook *Dennen-* en *Vuuren-hout* van *Hamburg* gebragt, welk in *Duitschland* groeit, maar dit is zoo vast niet als 't geene dat in de Noordlyker Landschappen voortkomt.

§ 12.

Van de beste en dikste *Roode Denne-boomen* worden Scheeps-Masten, Pompen, Waater-buizen, Paal-werken, enz., gemaakt. De kleine dienen voor Sparren, enz.

§ 13.

Tot Branding is dit Hout van weinig nut, want, schoon het, droog zynde, helder en sterk genoeg brand, zoo is het egter van korten duur; daar en booven zoo spat het sterk, en geeft niet alleen een stinkende, harsagtige reuk van zig, maar maakt ook alles in een Vertrek binnen korten zwart, inzonderheid als 't Vertrek aan het rooken onderheevig is.

§ 14.

Van deeze Boomen komt ook het Hars, Colophonie, Pik en Teer; hoewel deeze dingen ook van meer andere harsagtige Boomen, als van de *Pyn-boomen*, enz., vergadert worden. Ook vloeit uit deeze *Denne-boomen* het zoogenaamde Veneetsche of gemeene *Terpentyn*, dat veel omtrent *Straasburg* verzamelt en verzonden word, 't welk iets slegter is als 't *Terpentyn* dat uit de *Lorken-boom* vloeit; dog 't slegste is dat geene, welk uit de *Pyn-boomen* vergadert word; daar in teegen is 't beste en veritable Veneetsche *Terpentyn*, dat uit de *Terpentyn-boom*, die in het Eiland *Chio* groeit, voortkomt, dog wyl dat zeldzaam is, zoo gebruikt men in deszelfs plaats, de gemelde zoorten, als zynde na genoeg van dezelfde deugd en nuttigheid.

Het gemelde Veneetsche Terpentyn is Pisdryvend en Laxerend, en een zeer dienstig middel voor de beginnende Longe-zugt, Teering, inwendige Wonden en Gezweeren, Bloed-pissen, en andere Bloed-vloeijingen, verstopte Pisse, 't Graveel, Graveelyk-Colyk, en Strangurie of Koude-Pisse: Men mengt die tot dien einde met Honig, en slikt daar van 's daags eenige maalen een kleine brok; in de gemelde Gebreeken kan men ook 't Terpentyn-Olie, dat in de Apotheeken bereid word, van 10 tot 20 Druppels, met eenig bequaam vogt gebruiken. De Terpentyn is ook zeer dienstig voor de vuile Druppert, en word tot dien einde veel van de Chirurgyns daar teegen gebruikt. Het is aanmerkelyk, dat de Urin of Pisse, na het gebruik van Terpentyn, een reuk als Violen verkrygt. Voorts zoo is de Terpentyn een heerlyk uitwendig middel in allerlei Wonden en Gezweeren, want 't zuivert, 'maakt ryp, en doet de Wonden heelen, weshalven zulks in de meeste Pleisters, enz., gemengt word.

§ 15.

De Toppen der jonge Takken van de Rode Denne-boom in Water of dun Bier tot een Drank gekookt, word van veele Doctoren zeer gepreezen, als een der beste middels voor de Scorbuit, zie onder andere *Sim. Pauli Quadripartitum botanicum* en *Willes*, de *Scorbuto*.

§ 16.

Uit de dunne Wortels van de *Roode Denne-boom* maaken

de Inwoonders van de Noordlykste Landen, namelyk de *Laplanders*, zeer aardige fraaije Korfjes, die jaarlyks veel naar Zweeden gebragt worden. Ook bereiden ze uit die Wortels, in dunne Draden gespouden, vervolgens in Water met Asch gekookt zynde, sterke Touwen. *Linn. Flora Lappon.* pag. 277, 288.

BESCHRYVING
VAN DE
DUIN-BESIEN.

§ 1.

Dit altyd-groenende Heester-agtige Boom-Gewas word genoemt in 't *Nederduitsch*, Duin-Besien. Schyt-Besien. Willige-Doorn. *Latynsch*, Rhamnus. Oleaster Germanicus. Hippophaë. *Hoogduitsch*, Weiden doorn. Zand-doorn. Teutscher Stech-doorn. Zand-weiden. *Fransch*, Bourge-epine. *Engelsch*, Bust-doorn. *Deensch*, Haf-torn. *Zweedsch*, Haf torn. Hafs-torne. Finbaer.

§ 2.

Hier van worden twee zoorten of liever veranderingen gevonden, als:

1. DUIN-BESIEN, geen vrugt draagende, of 't MANNETJE.

Rhamnus florifera salicis folio *Tournef. coroll.* 53. *Boerh. J. A* 2. 174.

Hippophaë Dioscoridis. *Col. Ecphr.* 1. 36.

Hippophaë mas. *Linn. Flor. Lapp.* 372. *Hort. Cliff.* 454. *Flor. suec.* 815. *Roy. Prodr.* 207.

2. DUIN-BESIEN, Vrugtdragende, of 'T WYFJE.

Rhamnus salicis folio angustiore, fructu flavescente. *C. B. Pin.* 755.

Rhamnus vel Oleaster germanicus. *J. Bauh.* 1. 33.

Rhamnus fructifera salicis folio. *Tournef. Coroll.* 53. *Boerh. J. A.* 2. 174.

Hippophaë Dioscoridis. *Col. Ecphr.* 1. 36.

Rhamnus. 2. *Clus. Hist.* 110. *Dodon.*

Rhamnus Dioscoridis, creditus. *Lob.*

Hippophaë fæmina. *Linn. Flor. Lapp.* 372. *Hart. Cliff.* 454. *Flor. suec.* 815. *Roy. Prodr.* 207.

De tweede verschilt van de eerste niet anders in gedaante, dan dat ze Vrugten draagt, en de eerste niet, die alleen bloeit en de tweede vrugtbaar maakt; de Vrugten zyn kleine ronde Besien, van groote en gedaante als de *Aspergie-besien*, en van Koleur hoog Orangie, groeijende langs de Takjes by Trosschen: Daar is nog een verandering van, die geelagtige Besien voortbrengt.

§ 3.

Dit Heester-gewas bemind de koude Lugt-streeken, en groeit in *Hoog-* en *Neder-duitschland* en elders in het wild, op de Bergen en in andere koude Plaatzen, inzonderheid omtrent

omtrent de Revieren; in *Holland* en *Braband* word het zelve veel gevonden in de zandige Duinen, en in andere zandige gronden omtrent de Zee, waar van het de naam van *Duin-besien* verkreegen heeft.

§ 4.

Begeert van natuure liefst een drooge, zandige, of ook steenagtige Grond, in vette, styve, en in natte Gronden wil 't zelve niet wel aarden.

§ 5.

Het zelve word door de bewortelde Uitloopers, die het doorgaans rykelyk voortbrengt, of anders door Inlegging der Wortel-spruiten, of Takken, ligtelyk voortgequeekt.

§ 6.

Aangaande het gebruik dat men in de Tuinen van deeze Heesters maakt; men plant dezelve hier of daar op bequaame plaatzen van de Tuin, of in de *Bosquets*, en zulks om de verandering van Gewassen, dog hoofdzaakelyk om de gekoleurde Besien, die teegen de Herfst ryp worden, en dan een fraai gezigt geeven, als meede om dat dezelve altyd groen blyven: Men zet ook wel teegen de Winter Takjes met Besien, om dezelfde reeden in de Kamers.

§ 7.

Uit 't Sap van deeze Besien, dat zuur of rynsagtig is, word in de noordlyke Landen een Rob of Sap gekookt, dat by versche gekookte Visch gedaan wordende, gezegt word, dezelve zeer smaakelyk te maaken (*a*), en moogelyk zoude zoodaanig Sap de Visch en andere Spyzen, by welke het zelve past, hier te Lande niet minder smaakelyk maaken, dat te onderzoeken staat.

(*a*) *Linn. Flor. Lappon.* Pag. 297.

BESCHRYVING
VAN HET
EBBEN-HOUT.

§ 1.

DIt Heester-agtig Boom-gewas word in verscheide Talen genoemt, in 't *Nederduitsch*, Ebben-hout. Ebben-boom. Bonen-boom. Klaver-boom. Eghelo. *Latynsch*, Anagyris. Laburnum. Ebenus. Eghelo. *Hoogduitsch*, Bonen-baum. Baum-bonen. *Fransch*, Aubour. *Engelsch*, Beane-Trifolie. Beane Tree.

§ 2.

Daar worden drie veranderingen van dit Gewas gevonden, als:

1. 't EBBEN-HOUT met breede Blaaden.

Anagyris non fætida, major vel alpina. *C. B. Pin.* 391.
Laburnum, arbor trifolia, anagyridi similis. *J. Bauh.* 1. 361.
Cytisus alpinus latifolius, flore recemoso pendulo. *Tournef. Inst.* 648. *Boerh. J. A.* 2. 26.

Anagyris latifolia. *Hort. Eyſt.* o. 1. F. 7. fig. 2.

Cytiſus foliolis ovato-oblongis racemis ſimplicibus pendulis. *Linn. Hort. Cliff.* 354. *Hort. Upſ.* 210. *Roy. Prodr.* 369. *Hall. Helv.* 591.

2. 't EBBEN-HOUT, met breede Bladen en korter Bloem-Troſſen.

Anagyris non fœtida, latifolia, floribus denſius congeſtis in breviorem uvam. *Schol. bot.* 269.

Cytiſus alpinus, flore racemoſo pendulo, breviori. *Tournef. Inſt.* 648. *Boerh. J. A.* 2. 26.

3. 't EBBEN-HOUT met ſmaller Bladen en lange Bloem-Troſſen.

Anagyris non fætens minor. *C. B. Pin.* 391.

Cytiſus alpinus, anguſtifolius, flore racemoſo pendulo, longiori. *Tournef. Inſt.* 648. *Boerh. J. A.* 2. 26.

Anagyris anguſtifolia. *Hort. Eyſt.* o. 1. F. 7. fig. 1.

Eghelo. *Dodon.*

Anagyris minus fætens vel Laburnuum. *Lob.*

Daar is ook nog een verandering van de eerſte zoort, die mooije wit-bonte Bladen heeft, maar men ziet ze zeldzaam.

§ 3.

Het *Ebben-hout* waſt van zelfs in 't wild in de koude gebergten van *Italien*, *Savoyen* en *Frankryk*, ook van *Ongarien*, *Ooſtenryk*, *Tyrol*, *Zwitzerland*, en elders; hier te Lande word 't alleen door de cultuur voortgezet.

§ 4.

Bemint van natuure lieſt een zand- en ſteen-agtige Aarde, dog groeit ook in allerlei andere goede Gronden by ons zeer wel, en kan onze Winter-koude gemakkelyk doorſtaan.

§ 5.

De voortqueeking geſchied door middel van de bewortelde Uitloopers, of door derzelver Inlegging, kan ook door 't Zaad geſchieden, 't welk, na dat 't van te vooren een tyd lang tot kiemens toe te meuken geſtaan heeft, in 't vroege Voor-jaar gezaait, en de opgekomene jonge Boomtjes, 2 à 3 Jaaren oud zynde, verplant worden; dog 't zaaijen word weinig gedaan, om dat ze doorgaans Uitloopers genoeg maaken, waar door ze 't gemakkelykſt vermeerdert worden; en zoo ze geen Uitloopers voortbrengen en men ze egter geerne vermeerderen wil, zoo heeft men maar een oude Boom by de grond af te kappen, dan zullen 'er Uitloopers by de grond voortkomen, (I D. § 500.)

§ 6.

Men plant dezelve hier of daar op bequaame plaatzen in de Tuinen, of in de Boſquets, alleen om de verandering van Gewaſſen, en inzonderheid om haare mooije geele en lange neederwaarts hangende Bloem-troſſen, die in de Bloeityd, in de May, een fraai gezigt maaken; geevende de derde gemelde zoort de langſte Troſſen, weshalven dezelve meeſt by ons gequeekt en gevonden word, zynde de eerſtgemelde breed-blaadige zoort ook niet zoo mild in het bloeijen, maar bloeit in zommige Jaaren geheel niet, of weinig.

De bonte zoort word alleen van de Liefhebbers van bonte Gewaſſen onderhouden, dezelve is wat teederder als de overige, begeert derhalven een goede warme Stand-plaats.

§ 7.

Het Hout van deeze Boom is zeer hard, zoodaanig dat 'er zelfs ſcherpe Bylen, eeven als op Yzer, ſtomp worden, en het is, droog zynde, na binnenwaarts zwart van Koleur, of liever bruinagtig-zwart, weshalven 't zelve van zommige voor 't waare *Ebben-hout* gehouden is, en daar van de Naam gekreegen heeft, maar dit is een groot abuis, want het *veritable Ebben-hout* is een geheel andere zoort, en groeit niet in *Europa*, maar in *Africa*, in *Ooſt-Indien*, en inzonderheid veel, zoo men zegt, in het aan de Hollanders toebehoorende *Maurits-Eiland*, anders ook het Eiland

land *Cirne* genaamt, niet ver van het groote Eiland *Madagascar* geleegen; als meede in *Ceylon*, *Java*, *Ternate*, en meer andere plaatzen in *Indien*. Het word ook gevonden in het Eiland *St. Helene*, dog dit zegt men zoo goed niet te zyn: Daar zyn twee zoorten van, als met zwart en rood Hout.

Des niet teegenstaande zoo word ons gemeld Europisch *Ebben-hout*, op plaatzen daar 't te krygen is, wel voor 't waare *Ebben-hout* verarbeid, en allerlei cierlyke Lyst- en andere Werken van gemaakt; en wat aan de zwarte Koleur ontbreekt, word door de Konst vervult. Allerlei valsch, geverft Ebben-hout, kan van het egte onderkent worden, door de zwaarte, als zynde het egte veel zwaarder op 't gevoel, en, in 't waater gesmeeten wordende, zinkt het te gronde, dat weinig ander Hout doet.

In Zwitzerland maakt men 'er allerlei Tuin- en Land-gereedschappen van: Op andere Plaatzen dienen deeze Boomen tot Wyngaards paalen, dewyl ze lang in de Aarde kunnen duuren eer ze rotten.

§ 8.

Daar is nog een ander Heester-agtig Boom-gewas, dat *stinkend Ebben-hout* of *stinkende Bonen-boom* genoemt word, dog 't welk niet tot 't geslagt van de voorige behoort, maar een Geslagt op zig zelfs, en 't waare *Anagyris* is, zynde het voorige een zoort van *Cytisus*.

Wordende van de Botanisten genoemt:

Anagyris fætida. *C. B. Pin.* 391. *Tournef. Inst.* 647. *Boerh. J. A*, 2. 27.

Anagyris vera, fætida. *J. Bauh.* 1. 364.

Anagyris fætida arborescens. *Lob.*

Anagyris. *Clus. H.* 1. 93. *Dodon. Linn. Hort. Ups.* 211.

Anagyris floribus lateralibus. *Roy. Prodr.* 371.

Hier van zyn nog twee veranderingen, de eene met langer Blaaden, en de andere met breeder Blaaden.

Deeze Heester brengt zyn geele Bloemen niet Tros-wyze voort, gelyk de voorige, maar 2, 3 à 4, digt aan de Steel naast malkander, by de oorsprong der Blaaden, en het geheele Gewas heeft een zeer sterk stinkende, onaangenaame Reuk.

§ 9.

Het zelve groeit in *Italien*, *Sicilien*, *Spanjen*, *Provence*, *Languedoc*, *Candien*, en elders veel naast de Weegen en op andere plaatzen.

§ 10.

Begeerd dezelfde Grond, en word op dezelfde wyze voortgequeekt als de voorgaande (§ 5.), en

§ 11.

Ook op dezelfde wyze in de Tuinen geplant (§ 6.), dog is wat teederder, en begeerd derhalven een warme Standplaats; gaat des niet teegenstaande in strenge Winters ligtelyk dood; dog weegens zyn stinkende reuk word 't zelfde weinig bemint, en derhalven nooit of zelden geplant, ten zy van Liefhebbers van verandering der Gewassen, welke het zelve dan in Potten houden, om 's Winters in Huis te bewaaren.

§ 12.

Het Hout is ook hard, dog niet zoo hard als 't voorgemelde, ook niet zwart maar geelagtig van binnen; en van deszelfs verderf is ons hier te Lande weinig bewust.

BESCHRYVING
VAN DE
ELSE-BOOM.

§ 1.

DEeze Boom word genoemt in 't *Nederduitsch*, Else-boom. Els. *Latynsch*, Alnus. *Hoogduitsch*, Erlen-baum. Ellern-baum. Erle. Else. *Fransch*, Aune. *Engelsch*, Alder-Tree. Alder. *Deensch*, Elle-Trae. Ahl. *Zweedsch*, Ahl. Alder. Arre.

§ 2.

Hier van worden verscheide veranderingen gevonden, als:

1. DE GEMEENE OF ZWARTE ELS.
   Alnus rotundifolia glutinosa viridis. *C. B. Pin.* 428. *Tournef. Inst.* 587. *Boerh. J. A.* 2. 181.
   Alnus vulgaris. *J. Bauh.* 1. 151. *Clus. H.* 1. 154.
   Alnus. *Dodon. Lob. Linn. Flor. Lapp.* 340. *Hort. Cliff.* 441. *Flor. suec.* 775. *Roy. Prodr.* 85.
2. DE ELS, *met witagtige Blaaden*
   Alnus folio incano. *C. B. Pin.* 428. *Tournef. Inst.* 587. *Boerh. J. A.* 2. 181. *Zwing. Theat. bot.* fig. 2.
   Alnus incana & hirsuta. *J. Bauh.* 1. 154.
3. DE KLEINE BERG-ELS.
   Alnus alpina minor. *C. B. Pin.* 428. *Tournef. Inst.* 587.

§ 3.

De eerste zoort, die een tamelyk hooge, dog geen breed uitkroonende Boom kan worden, is hier te Lande zeer bekent en gemeen; word ook in veele andere Gewesten in het wild groeijende gevonden.

Daar is nog een verandering van, bestaande alleen daar in, dat de Blaaden wat langer en groener zyn, dog deeze word weiniger gevonden: BOCCONE meld ook, en geeft Afbeeldingen van nog drie andere (*a*) *Berg-Elsen*, welkers onderscheid bestaat hier in, dat de eerste bleeke en gladde of rauwer Blaaden, als *Ype-blaaden* heeft. De andere gekrulde, kleeverige en getande Blaaden. De derde, breede, gekrulde, kleeverige, gezaagde Blaaden, dog deeze worden hier te Lande niet gezien, maar veel in *Italien* gevonden.

De tweede gemelde zoort (§ 2. No. 2.), groeit in alle deelen kleinder als de eerste zoort (No. 1.), en heeft wat langer, puntiger, meer gesnippelde Blaaden, die van boven niet vet of kleeverig, maar met eene zeer fyne wolligheid gedekt zyn, waar door ze wit- of grauw-agtiger schynen, dog zynde aan de onderste zyde nog witter, ook is de Stam wit-agtig. Deeze is hier te Lande vreemd, maar word gevonden in *Hoog-Duitschland*, *Boheemen*, *Oostenryk*, en *Ongarien*; ook in de noordlyke Landen, als in *Zweeden*, *Norweegen*, en elders.

De derde zoort (§ 2. No. 3.), groeit op de Bergen van *Hoogduitschland*, inzonderheid in *Oostenryk* en *Ongarien*: Komt met de eerste in gedaante over een, maar is in alle deelen

(*a*) BOCCON. *in Muse.* P. 1. 138. 131. Tab. 96.

veel

veel kleinder, het welk, naar alle gedagten, daar van daan komt, om dat ze op de Bergen groeit, dat veel meer andere Gewassen doet klein blyven en veranderen.

§ 4.

De eerste zoort of de *gemeene Els* groeit in allerlei goede Gronden zeer wel, als die maar vogtig en vet genoeg is, want in drooge en schraale gronden wil hy niet aarden; hy bemint 't waater zoo zeer, dat, als de Wortels 't waater raaken, hy niet, gelyk andere Boomen, te minder, maar beeter groeijen zal. Daar in teegen

De tweede zoort, of *witte Els*, groeit liever in wat hooger en drooger gronden.

§ 5.

De *Els* word van Zaad voortgequeekt, 't welk in het Voorjaar in een goede bearbeide grond, uit de volle Hand, gezaaid word, en de voortgekomene jonge Bomen na 2 à 3 Jaaren groeijens verplant worden. Zynde het zaaijen dezer Boomen hier te lande meest 't werk der Veen- en Woud-Boeren op veel Plaatzen, die ze in meenigte tot verkoop voortkweeken, om dat ze in zoodanige Woud- en Veen-Gronden zeer wel groeijen willen.

Ouder als 3 à 4 Jaaren moet men ze nooit Planten, om dat de oudere, zoo wel geen groei vatten willen. Ook moet men in agt neemen, dat men ze by de planting niet aan haare Takken, nog minder aan de Top-scheut snoeit, maar alleen een weinig de einden der Wortels, want anders willen ze niet opschieten, maar blyven laag en kreupel.

§ 6.

Dewyl de ELS 't vogt bemint, en zeer schielyk opgroeyt, ook niet zeer breekbaar, en dus heel bestendig tegen de Winden is, zoo worden dezelve in deeze vogte Landen met Voordeel geplant, rondom Moes-, Vrugt- en andere Tuinen, of ook van binnen in Tusschen-Verdeelingen, van nieuw aangelegde Tuinen, indien dezelve groot zyn, om daar door met der haast een Manteling te verkrygen.

Ook worden ze om dezelfde reden, als medè om 't Hout, veel geplant in de vogte Sand- en Veenagtige gronden, gelyk by ons in de zoogenaamde *Wouden*, rondom de Akkers of Velden, welke vervolgens doorgaans om de 7 à 8 Jaaren tot Brandhout gekapt worden.

Men plant 'er ook wel in de gemelde plaatzen, wegens het Hout, geheele Bosschen van, te weeten, in vogte waterige gronden.

§ 7.

Ze worden ook wel gebruikt in de Plaizier-Tuinen tot Scheer-Heggen, dog zelden, en doorgaans alleen in plaatzen, daar, om de groote vogtigheid van de grond, geen ander Gewas groeijen wil, dewyl de Heggen niet wel d'gt en gesllooten worden, en derhalven niet zeer aanzienlyk zyn.

§ 8.

Het Hout van deze Bomen brand wel, en maakt een goede Vlam, maar geeft niet zo veel hitte, nog duurt zo lang in 't Vuur, als 't Berken-, Eiken-, Boeken-, of Ypen-hout, dewyl 't weeker van aart is; het is nogtans in deze en andere Provincien 't voornaamste Brandhout, om dat 't in deze lage vogte gronden, 't best groejen wil, en dus 't meest geplant wort. Men maakt 'er 100 of 1000 Hout van, naar dat 't dik is, (ziet ons Iste Deel), welk overal met de Schepen vervoert word, om te verkopen, &c.

§ 9.

De Kolen van dit Hout, worden tamelyk goed van de Silver- en andere Smids geagt, dog zyn niet zo goed als die van Berken-hout.

§ 10.

Het dikke Hout word ook van de Hol- en Wiel-drajers veel gebruikt, om daar Schotels, Kommen, en andere dingen van te maaken; waar toe het in agting is, om dat het

 droog

droog geworden zynde, niet ligt berst: Ook worden 'er deze en geene andere Huisgeraden meer van gemaakt.

Tot Timmeragie word het niet of weinig gebruikt, dewyl het te week is, en in de droogte en lugt zeer haastig bederst, of van de Wormen verteert word; maar onder 't Water, of in waterige en moerassige Gronden, is het zelve onvergankelyk; en men zegt, dat 't daar in met der tyd tot Steen veranderd; gelyk 'er hier en daar in de *Rariteits-Cabinetten* stukken van dit tot Steen geworden zynde Hout getoont worden. Onder anderen meld de vermaarde Kruid-beschryver JOHANNES BAUHINUS (a) dat hy te *Verona* by *Ulysses Aldovrandus*, en te *Venetien* in het Cabinet van *Franciscus Canceolarius*, stukken van deze Hout-steenen gezien heeft, waar van teffens in dit laatstgemelde Cabinet 't volgende Vers te lezen was.

——— ——— Videas lapidescere sarni
Cæruleo sub fonte Alnum, silicisque maniplos
Et palea intortos lento cum vimine culmos.

Om welke reeden het zelve voor deezen veel in losse en waterige gronden tot 't maaken van Paal- en Rooster-werken, om daar Huizen op te bouwen, gebruikt wierde, gelyk men tot *Amsterdam*, *Venetien*, en elders genoodzaakt is te doen; om een vast Fondament te verkrygen, en welke Paal-werken, tot *Amsterdam*, wegens de kostbaarheid van het Hout, Daghuuren, &c., dikwyls de kosten van 't Gebouw dat 'er op gezet word, evennaaren, zo niet overtreffen. Dog nu ter tyd word het zo veel niet meer daar toe gebruikt, 't zy om dat 't schaars en te duur is, of, om dat men het niet dik en lang genoeg bekomen kan. Men bedient zig in deszelfs plaats nu meest van Masten, van Dennen of Greinen-Hout, welke men zegt, dat even eens in het Water onvergankelyk zyn, of zeer lang duuren. Dus worden nu ook de Pompen en Waterbuizen meest van Greinen-Hout gemaakt, die men voor deezen van *Elsen-hout* maakte; hoe wel het hier toe nog wel gebruikt word.

(a) J. BAUHINUS Hist. Plantar. Tom. 1. Cap. 6.

§ 11.

De Schors of Zaad-knoppen, word van de Verwers en Leer-bereiders gebruikt, om daar met Laakens, Hoeden, Leer, &c., zwart te verwen. De Schoenmaakers leggen dezelve met kleine stukken van oud roestig Yzer eenige daagen in water, of water waar by wat Edik gedaan is, welk naa eenige daagen zo zwart als Inkt word, en tot 't zwarten van 't Leer &c., dient.

Men kan ook de Vrugt of Zaad-knoppen tot 't maaken van Inkt gebruiken, in plaats van *Galnoten*.

§ 12.

Men zegt, dat de Melk in Vaaten gedaan, die van het Hout van de tweede Zoort, of *Witte Els*, gemaakt zyn, meer Room geeft als in andere. Moogelyk dat dit ook geschied in Vaaten van de eerste Zoort of *gemeene Els* gemaakt; dat te onderzoeken staat.

§ 13.

De groene Blaaden, 's Morgens vroeg, als 'er de Dauw nog op is, vergaadert, en in Kamers gestrooit wordende, daar Vlooijen zyn, en daar na over een Uur weer uitgeveegt, neemen de Vlooijen weg, dewyl ze op de kleeverige Blaaden vast blyven, zo men zegt.

BESCHRY-

BESCHRYVING
VAN DE
EIKEN-BOOM.

§ 1.

DEeze Boom word in verscheide Taalen genoemt, als volgt: In 't *Nederduitsch*, Eiken-boom. Eike. *Latynsch*, Quercus. *Hoogduitsch*, Eych-baum. Eyche. *Fransch*, Chêne. *Engelsch*, Oake. *Deensch*, Eege-Trae. Eege. *Zweedsch*, Eek.

§ 2.

Daar worden verscheide zoorten van *Eike* gevonden, dog ik zal alleen melding doen van de zoorten die by ons 't bekenst zyn, en 't meest geplant worden.

1. GEMEENE EIKE.

Quercus vulgaris cum longo (& brevi) pediculo. *C. B. Pin.* 420. *Tournef. Inst.* 583. *Boerh. Ind. alt.* 2. 177.

Quercus vulgaris brevibus ac longis pediculis. *J. Baub.* 1. 70.

Quercus. *Dodon.*

Quercus vulgaris. *Lob.*

Quercus foliis deciduis, oblongis, superne latioribus, sinubus acutioribus, angulis obtusis. *Linn. H. Cliff.* 448. *Flor. suec.* 784. *Mat. med.* 426. *Roy. Prodr.* 80. *Hall. helv.* 152.

2. LAAGE EIKE, OF HAAG-EIKE, ook *Spaansche Aaker* genoemt.

Quercus parva sive Fagus græcorum & Esculus Plinii. *C. B. Pin.* 428. *Tournef. Inst.* 583. *Boerh. J. A.* 2. 177.

Phagus vel Esculus. *J. Baub.* 1. 70.

Quercus foliis pinnato-sinuatis lævibus, fructu sessili. *Roy. Prodr.* 80.

§ 3.

De eerste zoort, dat een der grootste Boomen van allerlei zoort worden kan, groeit natuurlyk in veele Gewesten van *Europa*, *Asia* en *Africa*, dog hy aard beeter in de getemperde dan in heel koude of zeer heete Lugtstreeken; en daar worden in zommige Landstreeken, als in *Duitschland*, *Frankryk*, en *Groot-Brittannien*, Bosschen van gevonden, die haar op verscheide Myl-weegs uitstrekken; maar hier te Lande vind men geen andere, als die door de cultuur voortgezet worden. Zommige maaken 'er verscheide zoorten van, dog die verschillen niet veel anders dan in de groot- of kleinheid der Blaaden en Vrugten.

Daar is nog een Meede-zoort of verandering van, met bonte Blaaden, welke alleen van de Kruid-liefhebbers om de zeldzaamheid, en veranderinge van Gewassen, *gecultiveert* word.

De tweede zoort, of de *Haag-Eike*, die een laage, kleine Boom of Heester blyft, en ook kleinder en groender Bladen als de voorige heeft, welke zeer gelyken naar de Bla-

 den

den van de *Haagdoorn*, dog grooter en wat dieper gesneeden zyn, groeit natuurlyk in *Spanjen* en *Portugal*, van waar dezelve tot onzent overgebragt is, en door de cultuur voortgezet word.

§ 4.

De *Eike-boom* begeert van natuure heeft een hooge, drooge, goede zand- of steen-agtige Aarde, weshalven dezelve veel op en aan de Bergen groeijen, hoewel ook in de Valleijen, of op vlakke dog drooge Gronden, gevonden word: Hy maakt veel en groote Wortels en spreid dezelve diep in de grond uit; en hier uit blykt de reeden, waarom dezelve in deeze laage, waaterige Provincien zoo weinig gevonden word, inzonderheid in de Klei-gronden, waar in hy niet aarden wil, ten zy die hoog booven het waater leggen, en in de diepte geen quaade stoffe, als Our, Knip-aarde, of Katte-klei, bevatten, ter contrarie van zommige Schryvers, welke zeggen dat hy in allerlei gronden zonder onderscheid wel slaagt, welk de ondervindig ten eenemaal teegenspreekt.

§ 5.

Dezelve word van zyne Vrugten, die *Eekels*, of *Eikels*, ook *Akers*, genoemt worden, voortgeteelt, welke in het vroege Voor-jaar, na de Winter over te meuken gestaan hebbende, of ook zonder dat, in greppels, die 3 à 4 Voeten van malkander gemaakt zyn, gelegt worden: Opgekomen zynde, moet men de Grond in de eerste Jaaren van het Onkruid schoon houden, en de jonge Boomen in vryheid groeijen laaten, tot dat ze 6 à 8 Jaaren oud geworden zyn, als wanneer men ze kan verplanten waar men begeert, als dan de Pen-wortel iets kortende; dog men veronderstelt, dat ze wel gegroeit, en dus groot genoeg geworden zyn, anders zoude men iets langer moeten wagten. Egter staat NB. aan te merken, dat, hoe jonger men deeze Boom verplant, hoe beeter dezelve in 't vervolg groeijen en hoe fleuriger hy worden zal.

Ook wil deeze Boom niet gaarne veel aan zyne Takken besnoeit zyn, weshalven men van jongs op, zelf by en na het verplanten, geen Takken van de Stam moet weg snoejen, dan alleen in de eerste Jeugd, om een regte Stam te formeeren, indien die niet van zelfs bekwaamelyk regt opschiet, en vervolgens de Zuigers of die veel sterker als de overige groeijen; nog veel minder moet men aan de Top roeren; want dit zoude 't opschieten van de Boom, en 't formeeren van een goede Kroon, ten eenemaal verhinderen: De Takken die men aan de Stam gelaaten heeft, worden daar na in het vervolg eenige Jaaren na de verplanting, als de Boom een Kroon heeft beginnen te maaken, tot aan de Kroon toe opgesnoeit.

De *Bonte* Zoort (§. 3) word door Inleggers voortgezet.

§ 6.

Deeze *Boom* groeit zeer langzaam; en het is aanmerkelyk, dat die zeer oud worden kan: Men zegt doorgaans 300 Jaren, en dat hy in de eerste Eeuwe, of in de eerste 100 Jaaren, aangroeit, in de tweede stilstaat, en in de derde Eeuw afneemt en vergaat; hoe wel zommige aan deze ouderdom twyfelen; edog dat deze Boom niet alleen in zyn natuurlyke groeiplaats zo oud, als gemeld is, worden kan, maar zelf nog veel ouder, dit komt my meer als waarschynlyk voor, om reden, 1. Dat die zo langzaam groeit en zo vast en hard van natuure is. 2. Om dat men van andere geslachten van Bomen aangeteekend vind, dat die, als men de Historien geloof byleggen zal, veel ouder als 300 Jaren geworden zyn. De Heer BRADLEY verhaalt (*a*) van een zeer groote *Engelse Kastanje Boom*, die tegenwoordig nog tot *Tartworth* in *Glocestershire* in *Engeland* groeit, dat daar van gewag gemaakt is in een Boek, 't welk aan den *Koning* JOHAN opgedragen is, waar in die Boom genoemt word de groote of oude *Kastanje-Boom* van *Tartworth*, zoo dat daar uit besloten kan worden, dat die Boom meer als 1000 Jaaren oud moet wezen.

(*a*) Wysgeerige Verhandelingen Pag. 269.

Zo

Zoo leeft men ook van twee zeer oude *Platanus-Bomen*, een te *Delphos*, daar *Athen.* Lib. XV. Cap. 19. van meld; en de tweede te *Caphya* in 't Landfchap *Arcadien*, in *Morea* gelegen, door *Agamemnon* gezaait, waar van men by *Plinius* Lib. XVI. Cap. 44. leeft, welke beide Boomen ten tyde van *Theophraftus Erefius* nog in weezen waaren, behalven meer andere. Kunnen nu zodanige Boomen zo een hoogen ouderdom bereiken, waarom zoude niet ook een Boom van zoo een harde Natuur als de *Eiken-boom* is, meer als 300 Jaaren oud kunnen worden? Ja het is meer als waarfchynelyk, dat 'er *Eiken-bomen* in het Zwarte-woud, Bohemer-woud, Haarts-woud, &c., welke overblyfzels zyn van het oude Woud *Silva Hercynia*, dat geheel *Germanien* in oude tyden overdekte, gevonden worden, die zo oud zyn als de eerfte oorfprong van die Wouden zelfs is.

§ 7.

Dat deze Boom ook ongemeen groot worden kan, zulks betuigen mede de Hiftorien, en insgelyks de ondervinding in de gemelde groote Boffchen.

§ 8.

Aangaande de Cultuur van de *Haag-Eike*, dezelve wil in allerley goede gronden zeer wel tieren, dog bemint, gelyk de voorgaande, (§ 4) liefft de Zandgronden, en word by ons door Inleggers voortgeteelt, dewyl men 'er hier te Lande zelden Vrugten van verkrygt.

§ 9.

Wat nu aangaat het gebruik dat men van de *Eike-boom* in de Tuinen en tot andere Plantagien maakt: Daar worden hier te lande *Allees* of *Cingels* op groote Buitenplaatzen van geplant, te weeten van de *gemeene zoort* (§ 2. No. 1.), ten deele, om dat de Boomen groot geworden zynde, heel fraay ftaan, ten deele ook om de waarde van het Hout in 't vervolg na de roeijing; dog deze planting gefchied meeft alleen in hooge Zand- en andere loffe gronden, gelyk by ons in de *Wouden*, om reeden te vooren (§ 4) gemeld, en dewyl deeze Boomen zeer groot en uitkroonend kunnen worden, zo moeten ze ten minften op 25 à 30 Voeten tuffchen-wyte in de Rey geftelt worden.

§ 10.

Men plant 'er in de gemelde plaatzen ook wel, om het Hout in 't vervolg, geheele Boffchen van, waar in de Bomen op 12 â 15 Voeten diftantie geftelt kunnen worden, dog met die *Intentie*, om, als de Boomen wat groot geworden zyn, de helft te roejen, om de reft wat meer ruimte en lugt tot aangroei te doen hebben; kunnende men dan met de geroeide zyn voordeel doen: Ondertusfchen zoo moet ik aanmerken, dat 't meefte genot der Planting van dit Hout, om dat het zelve zoo langzaam aangroeit, doorgaans niet voor den Planter zelfs, maar voor deszelfs Nakomelingen is: Edog dit geeft geen voldoende reeden, om daarom de Planting deezer Boomen geheel te verwerpen, in tegendeel, het is behoorlyk en zeer pryzelyk, dat wy zo wel voor onze Nakomelingen eenige zorg draagen, als onze Voorzaaten voor ons gedaan hebben; hadden die zulks agtergelaaten, wy zouden waarlyk van veele dingen, die wy nu bezitten, en onze nuttigheid 'er van trekken, ontbloot zyn.

§ 11.

De *gemeene Eike* word ook wel gebruikt, om 'er hooge en laage Scheer-heggen in Plaizier-Tuinen van te planten, die wel digt begroeijen, en heel cierlyk ftaan; dog nog fraajer ftaan die welke van de *Haag-Eike* (§ 2. No. 2.) geplant worden, weshalven deze doorgaans daar toe alleen dienen; kunnende de Heggen hier van tot 10 à 15 Voeten hoogte groeijen, dog als men hooger Heggen noodig heeft, moet men de gemeene Zoort gebruiken.

M 2 § 12.

§ 12.

Het gebruik van 't *Eiken-hout* aangaande, 't zelve is, gelyk bekend genoeg is, een van de befte, hardfte, en langftduurende tot allerley zo fyne als grove Timmeragie, wordende hoe ouder hoe harder. Het zelve word tot dien einde, dewyl 't hier te Lande zeer weinig groeit, uit veel Geweften van 't Noorden en Zuiden tot onzent gebragt, als uit de Ooft-zee, van *Riga*, *Revel*, *Nerva*, enz., dog 't meefte komt uit Duitfchland den *Rhyn* af, 't welk de groote Hout-vlooten, die Jaarlyks deeze Revier afkomen, getuigen, die zomtyds zoo groot en lang zyn, dat 'er 200 à 300 Menfchen op een zodanige Vloot gebruikt worden; om dezelve te regeeren en te beftieren; zynde zoodanige Vloot met Keuken, Kelder, Slagt-beeften, en allerlei Mond-behoeftens voorzien; en waar uit men ligt kan afleiden, als men verder de overige koften, Tollen, enz., overweegt, dat dit Hout in deeze Neederlanden niet goed koop kan zyn. Dog daar word ook veel langs de *Elbe* en *Weezer* naar *Hamburg* en *Bremen* gebragt, dat vervolgens verder naar de Nederlanden en naar elders over de Zee *getransporteert* word.

§ 13.

Het zelve word in verfcheiderhande gedaante overgebragt, als, heele Boomen, welke tot zwaare Balken en Paal-werken gebruikt worden, of in Stukken of Blokken van Boomen van veelerlei lengte en dikte, waar uit allerlei *Planken*, *Balken*, *Ribben* en *Latten* op onze Zaag-moolens gezaagt worden; of korte gekloofde groove ftukken, dat *Waagenfchot* genoemt word: Ook zoogenaamt *Klap-* en *Staf-hout*; zynde dunne, platte, korte, gekloofde Stukken van allerlei lengte; 't welke dient tot 't maaken van Vaaten, Tobben, enz. Nog brengt men *Krom-hout* tot de Scheeps Timmeragie, als meede *Berkoenen* van veelerlei dikte en lengte, 't welk dunne Takken of jonge gekapte Boomen zyn, die tot Paal-werk en andere dingen gebruikt worden.

§ 14.

Ondertusfchen fchoon het *Eike-hout* zeer hard is, zoo is het nogtans, gelyk allerlei ander Hout, zeer verfcheiden in deugd, zynde 't eene dikwyls veel harder en beeter als 't andere; ook 't eene warriger en 't andere regtdradiger, al 't welke afhangt van de Grond, Stand-plaats, en min of meer fchielyke groei.

Het geen uit Duitfchland de *Rhyn* af komt word doorgaans voor 't befte gehouden, daar aan volgt 't *Noordfche*. Men zegt, dat 't geen 't welk in *Yerland* groeit, 't hardft en langftduurende van allen en byna, als *Ceder-hout*, onverganglyk en niet aan de Wormen onderhevig is; maar dit word niet of zelden hier te Lande gebragt; dog men heeft my verzeekert, toen ik in den Haag weezende, 't groote Zaal van 't Hof van Holland bezag, dat het Kap- en Hout-werk van die vermaarde Zaal altemaal van Yerlandfch *Eike-hout* gemaakt was.

§ 15.

Volgens de gemelde verfchillige Eigenfchappen van dit Hout (§ 14.), dient 'er onderfcheid gemaakt in deszelfs gebruik tot Timmer-werk, waar van ik, fchoon zulks aan ervarene Boumeefters, Timmer- en Schryn-werkers Baazen bekent is, eenige woorden melden moet. Het warrigfte Hout is, fchoon dat zulks doorgaans 't hardfte en duurzaamfte is, niet zeer bequaam tot fyn of cierlyk Timmerwerk, voornamentlyk als het op de Zon moet ftaan: By voorbeeld, tot Venfters-Raamen, Reegelwerk, Blinden, Deur-, Venfter-, en Schoorfteen-bekleedingen, Lambrifeering, Vloeren, Tafels, Cabinetten, en ander cierlyk werk, om reeden, dat het zelve doorgaans door de Zon en droogte fcheef en krom trekt en ook wel barft: Tot diergelyk gemeld en ander fyn Werk gebruikt men derhalven met meerder voordeel 't Waagenfchot, dat regtdraadig is, of uit regtdraadige Boomen gezaagde Ribben, Planken en Latten. Daar in teegen zoo dient het warrige Hout, weegens deszelfs

deszelfs hardigheid en langduurigheid, by uitſtek tot grof-werk, en daar het niet zoo zeer op de zinlykheid aankomt, als by voorbeeld, tot Balken, Deur- en Venſter-Cozynen, Drempels, en al 't geen in de open Lugt moet weezen, en dikte vereiſcht, dewyl 't zig dan zoo ſterk niet draaijen, of krimpen kan.

§ 16.

Wyders, gelyk allerlei Hout naar de buitenkant, omtrent de Schors, zagter en witter is als binnenwaarts, welke zagte binnenkant de *Spint* genoemt word, zoo heeft ook 't *Eike-hout* veel van zoodaanige *Spint*, dog 't eene meer 't ander minder, welk afhangt van een meer of minder ſchielyke groei der Boomen, en koude of warmte der Standplaats, hebbende dus de ſchielyk en op een lauwe plaats gegroeide Boomen van allerlei geſlagte, de meeſte *Spint*, dewelke zeer vergankelyk is, want in de opene Lugt ſlurpt het waater in, en vergaat haaſtig door verrotting, daar in teegen in de droogte word het ras van de Wormen doorknaagt en verteert; weshalven een kundig en oplettend Bouwmeeſter of Eigenaar nooit zal dulden, dat 't buitenſte *Spint* by 't gebruik aan het Hout blyft, van wat zoort het ook weezen mag.

§ 17.

Het *Eiken-hout* moet voor het gebruik ook noodzakelyk wel droog zyn, inzonderheid dat in beſlootene plaatzen gebruikt zal worden, om dat 't anders door de nog in zig bevattende Zappen, die men den *Eik* noemt, en van natuure zuur en ſcherp zynde, vuurig en gelyk als verſtikt word, en daar door zeer ras vergaat, ook moeten derhalven de Boomen, voor dat gebruikt worden, ten minſten 2 à 3 Jaaren in de opene Lugt en Reegen geleegen hebben, op dat dezelve den *Eik* al langzaamerhand daar uit trekke: Hier te lande legt men het zelve, om dezen *Eik* uit te trekken, in verſch Waater, te weten 't zwaare Hout, en men laat het daar in 1, 2 à 3 Jaaren, naar maate dat 't dik is, leggen; dog 't kleinder Hout, als Waagenſchot, Staf-hout, enz., legt men niet in 't Water, maar men ſtaapelt het hol, en lugtig op malkander, en laat het dus in de opene Lugt allengskens droogen, en 'er de *Eik* uit trekken, dewyl het in het Waater zyn Koleur verlieſt en onaanzienlyk word, ook in de Lugt gemakkelyk en ras op gemelde wyze droog worden kan.

§ 18.

Vorders is het ook een zaak van geen klein belang, tot deugd van het Hout, dat het zelve op de regte tyd, namelyk in de Winter, gehakt zy, dewyl het zelve anders minder duurzaam is, en haaſtig van de Wormen doorboort word.

§ 19.

Voor deezen wierde het *Eiken-hout* meer tot het bouwen gebruikt als nu ter tyd, gelyk men aan de oude Gebouwen genoegzaam zien kan; teegenwoordig bediend men zig in deszelfs plaats, inzonderheid tot grof-werk, meeſt van *Greinen-hout*, om dat zulks meer te bekomen, en beeter koop is, ook in de droogte, zoo als men zegt, niet minder lang duuren kan; daar en booven niet zoo zwaar zynde als 't *Eiken-hout*, zoo lyden de Gebouwen daar door minder laſt of drukking; en kunnen derhalven de Muuren ook dunner aangelegt worden, al 't welke de koſten van het bouwen geen klein deel verligt, inzonderheid daar in deeze Neederlanden buiten dat de *Materialen*, *Dag-huuren*, enz., zeer koſtbaar zyn: Waar by egter in paſſant aanmerken moet, dat teegenwoordig veeltyds de Hoofd-muuren naar proportie van 't Gebouw al te ligt gemaakt worden, 't welk dan noodzaakelyk moet veroorzaaken, dat die Gebouwen zoo lang niet kunnen duuren, als ze zouden doen, wanneer die Muuren, met een weinig koſten meer te doen, maar een weing dikker gemaakt wierden: En hier in winnen het de Ouden buiten teegenſpraak, dat ze hegter en ſterker gebouwt

bouwt hebben als heedendaagsch meest geschied, hoewel niet zoo net en gemakkelyk; dog de sterke Bouwery der Ouden was in haar tyd ook noodig en dienstiger als nu, tot haar bescherming in Oorlogs-tyden, dewyl men toen van geen zoo geweldige Oorlogs machines wiste.

§ 20.

Het *Eiken-hout* is ook, als 't wel droog is, een zeer goed Brandhout, het geeft goede hitte van zig, en duurt lang, maar vlamt niet veel, ten zy 't fyn geklooft is, en 'er veel by malkander legt, zynde mitsdien zoo goed niet als het *Boeken hout*. Ook zyn de Koolen van weinig waarde.

§ 21.

De Schors van deeze Boom word veel gebruikt van de Leer-touwers, en is hier te Lande vry duur, wordende tot dat gebruik op expres daar toe gebouwde Wind-Moolens klein gemaalen, en dan *Eik* of *Eek* genoemt; en wanneer ze haaren dienst tot de Leer-bereiding gedaan heeft, dan is ze eene zeer nuttige Stoffe voor de Tuiniers; en word dan *Rund* of *Kif* geheeten.

§ 22.

Aan de *Eike-boom*, te weeten aan de Takken, en niet op de Blaaden, groeijen de bekende *Gal-noten*, ook *Gal-Appels* genaamt, (Lat. *Gallæ*), welke behalven haare nuttigheid ende gebruik in de *Medicyne* en *Chirurgie*, aan de Verwers tot 't Zwart-verwen, en tot 't maaken van *Inkt* dienen: dog men vind ze niet aan de Bomen hier te lande, nog in Hoogduitschland, of Frankryk, &c., maar ze koomen voort in *Asia*, omtrent *Aleppo*, *Tripoli*, en elders in de *Levant*. Op de Blaaden deezes Booms groeijen ook dikwyls, zoo wel hier te lande als elders, in de Najaars-tyt weeke, sponsieuse, ronde Noten, de gedaante en het aanzien hebbende als *Gal-noten*, dog wat kleinder zynde, waar in doorgaans een Wormtje huisvest, dat laatstens in een Mug verandert, en door een gemaakt gaatje daar uit vliegt; maar dit zyn geen egte *Galnoten*, gelyk zommige meenen, dog ze komen beide op eenerley wyze voort, namelyk door de beet van een zoogenaamd *Insect* of *Mug*, waar door de fyne veseltjes der Schors gekwetst zynde, een Uitwas door 't toevloeijende Sap aangroeit, dat een Kloot-ronde gedaante verkrygt, en dus de gemelde zoogenaamde *Noten* daar door ontstaan; waar in vervolgens doorgaans een Wormtje groeit, door 't Zaad dat 't Insect ter plaatze van de beet needergelegt hadde, en in de Noot begroeit is.

Aanmerkelyk is 't geen de Ouden van deze Noten waanden, namelyk, dat men daar uit jaarlyks de Vrugt- of Onvrugtbaarheid, Besmettelyke of Gezonde Lugt konde voorzien en voorzeggen; want ze geloofden, dat wanneer men een zoodanige Noot, die niet doorgaat is, opent, en dat daar in een Wormtje gevonden word, zulks een Onvrugtbaar Jaar en duurte voorspelde; en zoo 'er een Mug uitkomt, zulks een aanstaande Oorlog, maar een Spin besmettelyke Ziekten, voorzeide: En dit word nog heeden van zommige voor waarheid aangenoomen en vertelt, maar dat dit Beuzelingen zyn, die geen grond hebben, leert de aart en wyze van de voortkoming dier Insecten, en de ondervinding zeer klaar.

§ 23.

Om een goede zwarte Inkt te maaken, zoo neemt *Galnoten* 10 Lood, *Vitriool* 6 Lood, *Gummi Arabicum* 4 Lood; ieder bezonder grof gestooten zynde, zoo mengt het onder elkander, doet 't in een verloode Pot, en giet daar op 4 Pond, (dat is omtrent twee Mingelen) *Rooden Wyn*, of in plaats van dien maar dun Bier, zet 't een dag à 14 in de hete Zon, of op een andere warme plaats, zoo zal 't een zeer goede zwarte Inkt zyn.

§ 24.

Op de dikke Takken van deze Boom groeit ook zomtyts een

een natuurlyke bezondere Plant, die *Marentakken*, (Lat. *Viscum*) genoemt wort, dog wort zeer zelden daar aan, maar meer op andere Bomen, als op de *Appel-boom*, *Peer-boom*, *Pruim-boom*, en andere gevonden. Het zelve wort voor een *specifyk* middel geagt voor *Convulsien*, inzonderheid voor de vallende Ziekte (*a*), en hooftzakelyk die welke aan de *Eike boom* groeijen. Daar wort ook in Duifchland, Frankryk, Italien, en elders een Vogel-lym uit gemaakt, welk gefchied op de volgende wyze: Men neemt deeze *Marentakken* met zyn Befien, of een van beide alleen, men ftampt zulks in een Vyzel heel klein, dan ftelt men het geftampte in wat Water op een warme plaats, of in warme Paarde meft, een week 2 à 3 te rotten, daarna wafcht en fpoelt men zulks een tyt lang met water, zoo zal 'er op 't laatft een zeer taaije Lym overblyven; welke men, als die tot 't Vogelvangen wat te dik is, met wat *Terpentyn* en wat *Note-olie* fmerende temperen en bequaam maken kan. Deze *Lym* heeft ook veel nuttigheid in de *Medicyne*. Dog wyl de *Marentakken* in 't algemeen aan allerley Bomen zeltzaam gevonden wort, zoo maakt men deze *Lym* tot de Vogelvangft ook van de *Hulft-boom*, waar van hier na.

§ 25.

De Vrugten van deze Boom of de *Eikels*, dienen om de Verkens daar mede te meften, 't welk in die plaatzen daar men grote Bosfchen van deze Bomen heeft, gefchied op dezelfde wyze als te voren by de *Boeke-boom* gezegt is (§ 13): Het Spek van zodanige gemefte Verkens wort voor 't befte van allen gehouden, want 't is vaft wit en zeer fmakelyk, 't welk de vermaarde *Weftphaalfe Hammen*, en de Bronfwygfe *Metworften*, die over al verzonden worden, getuigen, want in die Landen de Verkens op de gemelde wyze met deeze Vrugt doorgaans gemeft worden, hoe wel 't waarfchynlyk is, dat 't *Climaat*, en de Stoffe tot 't rooken, dat Hout is, ook veel tot de geurigheid van die dingen toebrengt.

(*a*) Zie BRADLEY Wysgeerige Verhandelingen &c.

N 2

§ 26.

Men vind in de Hiftorien aangetekent, dat de *Eikels* in aloude tyden tot Spyze en zelf tot een lekkere Spyze aan de Menfchen gedient zouden hebben, gelyk onder anderen *Plinius* daar van getuigt: Dit zyn zeer denkelyk niet de *Eikels* van onze gemeene *Eike-boom* geweeft, als dewelke zeer wreed, onfmakelyk, en geenzints lekker, ook zelf veel genuttigt zynde, volgens 't getuigeniffe der *Doctoren* in de *Medicyne*, ongezond zyn: Men heeft wel Exempels dat Menfchen in duure tyden en hongers nood, onze gemeene *Eikels* gegeten hebben, maar dit is geenzins om de fmakelykheid, maar uit nood gefchied, en ze zyn 'er ziek van geworden. Maar wat zoort van *Eikels* de gemelde Spyze der Ouden dan eigentlyk geweeft is, is onzeker, zommige meenen de *Eikels* van de tweede te vooren genoemde zoort (§ 2. No. 2.); andere, de *Eikels* van de *Steek-Eike-Boom* (Lat. *Ilex*), waar van hier na, die ook zoet en fmakelyk zyn, en welke men zegt dat nog heeden in *Spanjen*, daar ze veel groeijen, even als onze *Kaftanien* in de Winter-tyt tot een lekkere Nafpyze gegeten worden. Dog hoe 't zy, het is zekerlyk een zoort van *Eikels* geweeft die hier te lande niet natuurlyk groeit, en ons onbekent is.

§ 27.

Het is aanmerkelyk, dat de *Eiken-boam* in aloude tyden by de *Grieken* en *Romeinen*, volgens de Gedenk-fchriften, zeer hoog geagt geweeft is, aan dezelve groote Eer bewyzende; zelf gebruikten ze die voor een *Orakel*, naar de Heidenfche bygeloovige wyze, om dezelve in dringende Nood om raad te vraagen wat haar te doen ftond, of overkoomen zoude, want zy daar uit een antwoordende ftem, 't zy door twee Duiven of twee Jongvrouwen, vernamen (*a*). Jaa deeze Orakel-boom was by hen zoodanig geheiligt of in waarde, dat zoo iemand, die dezelve wrewelmoedig quam te fchenden, met de dood geftraft wierd.

Dat deeze Boom reeds in de eerfte Eeuwen geagt en in

(*a*) Virgil. Georg. 2 vs. 16. Ovid. L. 7. Fab. 25. vs. 630.

waarde,

waarde, jaa in groote waarde gehouden is, zulks schynt te blyken daaruit, om dat van dezelve op veel plaatzen der heilige Bladen gewag gemaakt word, als *Genes. Cap.* XII: ỳ. 6. XIII: ỳ. 18. XVIII: ỳ. 1. XXIV: ỳ. 26. XXXV: ỳ. 4. 8. I *Samuel Cap:* XVII: ỳ. 21. II *Sam. Cap.* XVIII: ỳ. 9. *Jos. Cap.* XXIV: ỳ. 26. *Judic. Cap.* VI: ỳ. 11. *Jesaia Cap.* LXI: ỳ. 3. LXIV: ỳ. 11.

§ 28.

Ten laatsten moet ik, aangaande de *gemeene Eiken-boom*, nog aanmerken, dat deszelfs jonge Blaaden, Schorze, Akers, en Doppen der Akers (*Cupulæ*), een verkoelende en t'zaamentrekkende kragt hebben, en derhalven zeer gepreezen worden, voor allerlei Buik-loopen, Bloed-spuwen, Bloed-pissen, al te sterke Stonden, en inwendige Wonden: Men gebruikt dezelve in Waater of ook in goede Wyn, naar de omstandigheid, gekookt zynde, van welke drank men 's Daags eenige Roomers vol drinkt; of men geebruikt de gedroogde Blaaden of Akers, fyn gepoeijert.

De Decoctie van de Blaaden, is ook een goed middel voor een zêere Keel, daar meede gegorgelt wordende.

§ 29.

Men zegt, dat 't vogt van Reegen, dat op een afgekapte Eiken-boom eenige tyt gestaan heeft, de kragt heeft om de Wratten en allerlei Vlekken des Ligchaams, die niet van de geboorte af geweest zyn, te verdryven, als men die dikwyls daar met wascht; 't staat ligt te onderzoeken; en indien dit waar is, zoo zal het Aftrekzel van het Eikenhout of Takken, of van Galnoten, zeer waarschynlyk dezelfde uitwerking doen. Dit weet ik zeeker, dat, om de Wratten te doen weggaan, geen zeekerder middel is, als 't *Menstruum Mulieris*, dat ik niet-naalaaten kan by deeze geleegentheid te melden, tot dienst van die geene die het noodig mogten hebben.

§ 30.

Daar zyn nog eenige zoorten van *Eikel-draagende* Boomen, die tot het Geslagt van den *Eiken-boom* behooren; dewelke ik, schoon ze in onze *Plantagien* niet wel natuurlyk in de opene Lugt groeijen kunnen, nog met eenige woorden, inzonderheid ten opzichte van haar groei-plaats, nuttigheid en gebruik, aanroeren zal, als:

1. KURKBOOM.

Nederduitsch, Kurkboom. Korkboom. Vlot-hout. Pantoffel-hout. *Latynsch*, Suber. *Hoogduitsch*, Korch-baum. Pantoffel-holtz. *Fransch*, Liege. *Engelsch*, Kork-Tree. *Deensch*, Kork-Trae. *Zweedsch*, Kurk-Trae.

By de Botanici word dezelve genoemt,

Suber latifolium, perpetuo virens. *C. B. Pin.* 424. *Tournef. Inst.* 584. *Boerh. J. A.* 2. 178.

Suber latifolium. *J. Bauh.* 1. 103.

Phallos, sive Suber. *Dodon.*

Suber latifolia. *Lob.*

Quercus foliis ovato-oblongis indivisis serratis, cortice rimoso. *Linn. H. Cliff.* 448. *Mat. med.* 427. *Roy. Prodr.* 81.

Van deeze *Kurkboom*, worden twee zoorten beschreven, een altyt groenende, en de andere met afvallende Bladen, dog dit onderscheid zegt men dat alleen afhangt van de min of meerder warmte van het Climaat.

Daar is ook nog een mede-zoort van, met smaller, langer en niet of minder gekertelde Bladen.

§ 31.

Deeze Boomen groeijen tot een hooge Boom, en haar natuurlyke groei-plaats is *Spanjen*, *Portugal*, *Italien*, *Provence*, *Languedoc*, *Gasconjen*, en de *Pyreneesche* en *Apenninische gebergtens*, enz.

§ 32.

Deeze Boom heeft een zeer dikke, zagte, poreuse Schil, welke de bekende Kurk is, die in de gemelde Landen afgeschilt en overal verzonden word, groeijende weer een

een nieuwe Schors aan de Boom, en welke *Schors* of *Kurk* zeer veele nuttigheid ende gebruik in 's Menſchen leeven heeft. Ze word veel gebruikt, gelyk bekent genoeg is, tot Proppen, om Fleſſchen, Tonnen, en andere dingen te ſtoppen; en het is zeer aanmerkelyk, dat de *Kurk*, ſchoon ze 'er poreus en heel gegaat uitziet, evenwel zoo digt ſtopt, en geen de minſte vogt doorlaat. Aan de Viſſchers is de Kurk van een groot gebruik om hunne Netten in het Waater boven te houden, want, ſchoon dit door middel van ſtukken Hout konde geſchieden, zulks zoude nogtans de Netten veel zwaarder en ongemakkelyker te hanteeren maaken. De *Kurk* word ook gebruikt op de Scheepen, aan het Touwwerk, en anderzins.

De Schoenmakers maaken 'er Winter-ſchoenen voor Mannen en Vrouwen, en Pantoffel-zoolen voor zeer-voetige Menſchen van, waar van deeze *Schors* ook de naam van *Pantoffel-hout* gekreegen heeft; ook leggen ze dezelve tuſſchen de Zoolen van Schoenen en Muilen, ten deele om de warmte in de Winter-tyd, ten deele om dezelve te verhoogen.

Men zegt, dat men in de Landen daar de *Kurkboom* veel groeit, als in *Spanjen* en elders, van binnen de Huizen bekleed, en zelfs de Dakken met dekt. In Spanjen word de Schors ook in gedekte Potten tot eene zwarte zeer ligte *Aſch gebrand*, die *Spaanſch zwart* genoemt, en tot 't ſchilderen gebruikt word. Behalven meer andere huishoudelyke dienſten van de *Kurkboom*: Dus heeft dezelve ook zyn nuttigheid ende gebruik in de *Medicyne*, komende in kragten na genoeg over een met de Eike.

§ 33.

2. STEEN-EIKE.

De verſchillige Naamen zyn, in 't *Nederduitſch*, Steen-Eike. Steen-Palmen. Groten Ilex. *Latynſch*, Ilex. Groot-Flex. *Hoogduitſch*, Stein-Eiche. Stech Eiche. Stein-Palmen. Stech-Palmen. *Franſch*, Chene-vert. Yeuſe. *Engelſch*, The-Holm-Oak. Marlet-Oak. *Deenſch*, Steen-Eege. *Zweedſch*, Steen-Eek.

§ 34.

Daar zyn drie zoorten van, welke by de Botaniſten genoemt worden:

1. DE STEEN-EIKE, met lange gezaagde Blaaden.
   Ilex oblongo ſerrato folio. *C. B. Pin.* 424. *Tournef. Inſt.* 583. *Boerh. J. A.* 2. 178.
   Ilex arborea. *J. Bauh.* 1. 95.
   Ilex *Dodon.*
   Ilex Arbor. *Lob.*
   Ilex anguſtifolia. *Tabern. icon.* 969.
   Quercus foliis ovato-oblongis indiviſis ſerratis, cortice integro. *Linn. H. Cliff.* 448. *Roy. Prodr.* 81.
2. DE STEEN-EIKE, met ſmalle ongezaagde Blaaden.
   Ilex folio anguſto non ſerrato. *C. B. Pin.* 424. *Tournef. Inſt.* 583.
   Quercus foliis oblongo-ovatis integerrimis. *Roy. Prodr.* 81.
3. DE STEEN-EIKE, met ronder en weeker Blaaden.
   Ilex folio rotundiore, molli, modicique ſinuato, ſive Smilax Theophraſti. *C. B. Pin.* 425. *Tournef. Inſt.* 583. *Boerh. J. A.* 2. 177.
   Smilax Dalechampii. *J. Bauh.* 1. 101.
   Ilex major. *Cluſ. H* 23.

Daar worden by *Tournefort* nog twee Meede-zoorten van gemeld, als de eene met Blaaden als *Hulſt*, en de andere met op beide zyden *wollige* Blaaden, van *Montpelier*; dog deeze zyn zeldzaamer; wordende de voorheen gemelde drie zoorten 't meeſt gevonden.

Dezelve groeijen natuurlyk in *Spanjen*, *Italien*, *Provence* en *Languedoc*, alwaar op sommige plaatzen geheele Boſſchen van gevonden worden.

§ 35.

Deeze Boomen worden veeltyds niet zoo groot als de *Eiken-*

ken-boom, maar verkrygen doorgaans, wat min of meer, de groote van een groote *Appel-* of *Peer-boom*; en dezelve behouden haare Blaaden 't geheele Jaar door, welke boven op grauwagtig-groen en onder wit-agtig zyn, of bruin-zwart van Koleur.

§ 36.

Aangaande het gebruik deezer Boomen, derzelver Vrugten of *Eikels* zyn, ryp zynde, zwart, en zoo groot als onze gemeene *Eikels*, maar hebben van binnen een witte Kern, of een Vleesch dat zoet en aangenaam van smaak is; en deeze *Eikels* worden, zoo men zegt, in *Spanjen* in de Herfst- en Winter-maanden naar *Salamanca* en andere Steeden ter Merkt te koop gebragt, en van de Spanjaards, gelyk by ons de *Kastanien*, gegeeten. En het is waarschynlyk, dat PLINIUS van deeze *Eikels* spreekt, daar hy in zyn *5de Boek* van het 16 *Capittel* zegt, dat de *Eikels* heedendaagsch heel Spanjen door, in 't laatste van de Maaltyd op de Taafels verschynen; als meede, dat het deeze zoort van *Eikels* is, die men in de aloude tyden tot Spyze gebruikt heeft (§ 26).

Het Hout deezer Boomen is zeer hard, en word in Spanjen gebruikt tot allerlei Timmer-werk: Het is ook een goed Brandhout; en daar worden in die plaatzen, daar dit Hout veel groeit, veel Koolen uitgebrand, tot smelting van Metaalen, en voor de Zilver- en andere Smids, (welke zeer geagt worden, dewyl ze een sterke hitte geeven, het vuur lang houden, en het Hooft met geen sterke damp bezwaaren.

§ 37.

3. CARMEZYN-BOOM.

Dit is een Mede-zoort van de voorgemelde Steen-Eike en word in verscheide Talen genoemt als volgt, *Nederduitsch*, Carmozyn-boom, Kermes-boom, Scharlakenbesieboom, Kleinen Ilex. Grein-boom. *Latynsch*, Ilex coccigera. Coccus infectoria. *Hoogduitsch*, Carmozynbeer-baum, Kermes-baum, Scharlachbeer-baum. *Fransch*, Graine d'Ecarlate. *Engelsch*, Scarle-berry-Tree. Chernees-berry Tree. *Deensch*, Kermes-Træ. *Zweedsch*, Kermes-Tree.

Van de Botanisten word dezelve genoemt:

Ilex aculeata cocciglandifera. *C. B. Pin.* 425. *Tournef. Inst.* 583. *Boerh. J. H.* 2. 177.

Ilex coccigera *J. Bauh.* 1. 106. Clus. H. 1. 24.

Ilex minor, coccigera. *Dodon.*

Coccus infectoria *Lob.*

Quercus foliis ovatis dentato-spinosis. *Roy. prodr.* 81.

§ 38.

Deeze altyd groenende Boom groeijt in het wild in de warme Landen, als in *Provence*, *Languedoc*, en *Spanjen*, ook in *Candien*, *Griekenland*, en in meer andere Plaatzen van de Levant. Dezelve word niet zoo groot als de vorige, maar blyft klein en groeit dikwyls struikig als een Heester.

§ 39.

Aan deeze Boom groeijen de Besien of Greinen, waar meede het kostelyke Scharlake-rood en het Purper geverst worden, welke Besien genoemt worden in het *Nederduitsch*, Carmezyn-besien. Scharlake-besien, Kermes-greinen; *Latynsch*, Coccus baphica. Coccus tinctoria. Coccus infectoria. Granum tinctorium. Grana Ohermes. Kermes. Scarlatum Officinar. *Hoogduitsch*, Scharlach-beer. Chermes Körner. Carmozyn-beer. *Fransch*, Graine d'Ecarlate, Chermes. *Engelsch*, Scarles-berry. Kermes-berry. enz. Maar deeze Besien zyn geen natuurlyke Vrugten des Booms, want deszelfs ware Vrugten zyn *Eikels*, van gedaante en groote als onze *gemeene Eikels*; het zyn Uitwassen die aan de jonge Takjes en Bladen in het Voorjaar voortkomen, op dezelfde wyze als de *Galnoten* (§ 22.), namelyk door de Beet van een klein bezonder *Insect*, dat zyn Zaad daar ter plaatze nederlegt, 't welk vervolgens in de *Besie* begroeijt, en daarin door de warmte der Zon uitgebroeit word, en 'er zeer kleine

kleine roode Wormtjes uit ontstaan. Deeze *Besien* verkrygen de groote, min of meer, als een Erste, zynde eerst groen-agtig en worden daarna als ryp of volkomen geworden zyn, welk in 't midden van de Zomer geschied, rood, als wanneer ze van de Boomen afgezogt, vergadert en in de Zon op doeken te drogen gelegt, dog alvorens met Azyn bespreeit worden, om de Wormtjes, welke de roode Koleur hoofdzakelyk uitmaken, te doen sterven, die anders in een vliegend Insect veranderen, en weg vliegen: Waar na deeze gedroogde *Besien* over al verzonden worden; en men zegt, dat de Menschen in de Landen daar ze veel groeijen, inzonderheid in *Provence* en *Languedoc*, 'er een schoone winst met doen.

§ 40.

Uit deeze *Carmosyn-besien* worden ook verscheiderhande schoone Verfstoffen *geprepareert*, tot gebruik van de Fyn-Schilders, als *Lak*, *Carmyn*, &c.

§ 41.

Behalven deeze nuttigheid van de *Carmosyn-besien* tot 't verwen en schilderen, zoo hebben dezelve ook een groot gebruik in de *Medecyne*; men maakt in die Landen daar deze *Besien* veel groejen, inzonderheid in *Provence* en *Languedoc*, een *Syroop* van, die over al verzonden word, en tot 't maaken van de vermaarde *Confectio Alkermes* dient; welke zeer in agting is ende gebruikt word voor zwakke Menschen; want ze sterkt 't Herte, de Herzens, en alle Levens-geesten zeer, en vervrolykt 't Gemoed; zynde mitsdien een deftig middel voor Flauwtens, Swymelingen, Hertklopping, Melancholie en Hypochondrie, als meede voor Menschen die door de eene of andere Ziekte, of door vermoeijing, kragteloos geworden zyn: Tot alle deeze gebreeken is ook dienstig de *Essentz* of *Tinctuur*, die door middel van de drooge Besien op beste *Spiritus Vini*, of op *Rose-water*, waar in eenige druppels *Spiritus Vitrioli* gedaan zyn, te trekken, gemaakt wort; en die ieder in zyn Huishouding ligt zelfs maaken kan; weshalven ik deeze *Tinctuur* hier hoofdzakelyk bybrenge; indien men 'er wat *Canneel*, van 't buitenste Geel van *Citroen-schillen*, een weinig *Amber-Grys* en *Benzoin*, byvoegt, zal de *Tinctuur* zoo veel te kragtiger en geuriger zyn, en mag met regt eene *Tinctura Regia* genoemt worden; men gebruikt daar van 10 à 15 druppels in goede witte Wyn, of in eenig ander Vogt.

§ 42.

Daar zyn ook nog twee andere Zoorten van *Carmosyn-Koleuren* die aan de Gewassen voortkomen, en tot 't verwen en schilderen, in plaats van de gemelde *Carmozyn-besien*, en wel 't meest gebruikt worden, de eerste wort doorgaans *Cochenillie* genoemt, en wort gevonden in de *West-Indiën* aan een zoort van *Vygeboom* (Opuntia); zynde kleine zeer roode Wormtjes of Mugjes, in de gedaante als kleine ronde roode Besien, welke de Eyers van *Insecten* zyn, vergadert worden. De tweede Zoort vind men aan de Wortels van een zoort van *Weeg-gras* (*Polygonum coccigerum C. B. Pin.*) in Polen; dog men vind ze ook wel op andere Plaatzen aan de gemelde Wortels, maar niet zo veel, nog zo goed van koleur, en deze Poolse *Karmozyn* wort byna zoo goed geagt als de *Cochenille* en *Kermes-besien*, zelfs ook in de *Medicyne*.

BESCHRYVING
VAN DE
ESCH-DOORN.

§ 1.

Eeze Boom word genoemt, in 't *Nederduitsch*, Esch doorn. Boog-hout. Luit-hout. Schotze-Linde. *Latynsch*, Acer. *Hoogduitsch*, Ahorn-Baum. Ahorn. Masholder. *Fransch*, Errable. *Engelsch*, The-commun-Mapte. *Deensch*, Lun. *Zweedsch*, Lön. Lunn.

§ 2.

Hier van worden zes zoorten gevonden, als

1. DE GROOTE ESCH-DOORN.

Acer montanum candidum. *C. B. Pin.* 430. *Tournef. Inst.* 615. *Boerh. J. A.* 2. 234.

Acer major, multis falso Platanus. *J. Baub.* 1. 168.

Acer major. *Dodon. Lob.*

Acer foliis palmatis obtusé serratis, floribus sub-apetalis racemosis. *Linn. H. Cliff.* 143. No. 1.

Acer foliis quinquelobis acutis obtusé serratis, petiolis canaliculatis. *Linn. Hort. Ups.* 93.

2. DE GROOTE ESCH-DOON, met Blaaden als de Platanus, *Norweegsche Esch-doorn* genoemt.

Acer montanum tenuissimis & acutis foliis. *C. B. Pin.* 431.

Aceris majoris Varietas. *J. Bauh.* 1. 168.

Acer montanum Orientales, Platani foliis atrovirentibus. *Plukn. Phytogr.* tab. 252. fol. 1.

Acer Platanoides *Nunt. Wor. Oeff. Hist.* tab. 57. *Tournef. Inst.* 615.

Acer foliis palmatis acuté-dentatis, floribus corolla spaciocis corymbosis. *Linn. Hort. Cliff.* 145. *Roy. Prodr.* 459.

Acer foliis quinquelobis acuminatis, acutéque dentatis. *Linn. Flor. suecic.* 303.

3. DE KLEINE ESCH-DOORN.

Acer campestre & minus. *C. B. Pin* 431. *Tournef. Inst.* 615. *Boerh. J. A.* 2. 234.

Acer vulgare, minore folio. *J. Bauh.* 1. 166.

Acer minor. *Dodon.*

Acer. *Lob.*

Acer foliis tripartito-palmatis, laciniis utrinque emarginatis obtusis, cortice sulcato. *Linn, H. Eliff.* 145. *Roy. Prodr.* 459.

4. DE KLEINE ESCH-DOORN, met driehoekige Bladen.

Acer trifolia. *C. B. Piu.* 431. *Tournef. Inst.* 615. *Borh. J. A.* 2. 234.

Acer monspessulanum. *J. Bauh.* 1. 167.

Acer foliis trilabis integerrimis. *Roy. Prodr.* 459.

5. DE

5. DE VIRGINISCHE ESCH-DOORN.

Acer virginianum, folio majore, ſubtus argenteo, ſupra viridi ſplendente. *Plukn. Almag.* 7, tab. 2. fol. 2. *Cateſb. Carol.* 1. 62. tab. 32. *Boerh. J. A.* 2. 234.

Acer virginianum, folio ſubtus incano, flosculis viridi-rubentibus. *Herm. Parad.* 1. tab. 1.

Acer foliis palmato-angulatis, floribus ſubapetalis ſeſſilibus, fructu pedunculato corymboſo. *Gronov. Virg.* 41.

Acer foliis quinquelobis, acuminatis acuté ſerratis, petiolis terenetibus. *Linn. Hart. Upſ.* 94.

6. DE GROOTSTE VIRGINISCHE ESCH-DOORN.

Acer maximum, foliis trifidis & quinquefidis, *Plukn. Almag.* 7 tab. 123. fol. 4 & 5. *Boerh J. A.* 2. 234.

Negundo perperam dicta, Arbor virginiana. *Hort. Beaumont.*

Acer foliis compoſitis. *Linn. Hort. Cliff.* 144. *Roy. Prodr.* 460.

§ 3.

De eerſte en tweede zoort (§ 2. No. 1, 2), dat groote uitkroonende Boomen kunnen worden, en van zommige t'onregte voor de *Platanus* gehouden zyn, groeijen in het wild natuurlyk op de bergagtige plaatzen van *Duitſchland*, *Ooſtenryk*, *Zwitzerland*. *Frankryk*, *Italien*, en elders. Dog de tweede zoort is zeldzaamer; maar die word meer in de noordlyke Landen, als, in *Norwegen* en *Zweeden* gevonden.

De derde zoort (§ 2. No. 3.) of *kleine Eſch-doorn*, die Heeſteragtig groeit, word gevonden op veel plaatzen van *Duitſchland*, en elders in Berg- en Boſchagtige plaatzen, ook veel naaſt de Tuinen en Akkers, in de Heggen, en elders, als meede dikwyls omtrent de Revieren en Beeken.

De vierde zoort, (§ 2. No. 4.) word meeſt alleen gevonden in de Berg- en Boſch-agtige plaatzen, en in de Heggen, der warme Geweſten van *Frankryk*, *Italien*, en elders.

De vyfde en zesde zoorten zyn buitenlandſche Gewaſſen, groeijende natuurlyk in *Virginien* en *Carolina*; kunnen heel groote Boomen worden, maar zyn by ons zeldzaam. Van de eerſte, tweede, en derde Zoort zyn 'er Meede-zoorten die fraaye bonte blaaden hebben; en van de vyfde Zoort is een verandering met fraaye ſcharlaake roode Bloemen.

§ 4.

Ze willen alle in allerlei goede Zand- of Klei-agtige gronden zeer wel groeijen, dog beminnen liefſt de eerſte; ze kunnen ook tamelyk tegen een vogte Grond, en verdragen alle ongemakken des Winters; dog de *Zesde* zoort, als meede de *Bonte*, zyn wat gevoelyker, en begeeren derhalven, een goede warme Standplaats.

§ 5.

De vermeerdering kan geſchieden door het Zaad, maar dewyl zulks hier te lande niet of zelden wel ryp, en dus tot de Zaaijing niet bequaam word, zoo worden ze door Uitlopers, of door Inlegging voortgezet, dat gemakkelyk geſchied.

§ 6.

De twee eerſte of groote zoorten van *Eſch-doorn* groeijen ſchielyk op, en worden in de Tuinen gebruikt tot *Alleés* en *Cingels*, hoe wel zelden, dewyl ze geen digt geſlotene, aanzienlyke Kronen maken, en daar en boven niet zeer beſtendig tegen de Wind zyn; want haar Hout broos en ligt breekbaar is. Ze worden derhalven doorgaans, gelyk ook de twee laatſtgemelde vreemde zoorten, alleen om de verandering van gewaſſen hier of daar, op een gevoeglyke, voor Winden gedekte plaatze in de Tuin, of in de Bosquet, geplant.

§ 7.

De tweede zoort, of *Kleine Eſch-doorn*, is bequaam tot Scheer-heggen, maar om dat die niet zeer digt geſloten en oogzienlyk worden, ten waare in beſchaduwde plaatzen, onder

der andere Boomen, daar anders geen gewas groeijen kan; dewyl ze inzoodaanige plaatzen voor andere groeijen willen.

De vierde zoort, word alleen om de Liefhebbery hier te lande gequeekt, en ergens in de Tuinen op een warme plaats geplant, dewyl ze onze Winter-koude wat vreest.

§ 8.

Aangaande het Oeconomische gebruik van den *Esch-doorn*, het Hout van de eerste en tweede zoort, word, dewyl het zeer wit, effen, taai en zagt te bearbeiden is, en niet ligt berst, geagt en veel gebruikt van de *Musicaale Instrument-makers*, tot 't maken van *Violen*, *Harpen*, *Luiten*, enz.; waar van het de naam van *Luit-hout* op zommige plaatzen verkregen heeft. Wordende wyders ook gebruikt van de *Cabinet-makers en Schrein-werkers*, als meede van de *Draijers*, tot allerlei glad en cierlyk Werk, als Cabinetten, Tafels, Lysten, Stoelen, Schotels, Kommen, en meer andere Huisgeraden.

Het Hout van de Kleine zoort, (§ 2. No. 3.) word meede veel geagt van de *Cabinet-makers*, en wel hoofdzakelyk deszelfs Wortels zeer gezogt, om dat die met mooije bruine Aderen of Vlammen doorgroeit zyn, waar van in Duitschland en elders zeer fraai ingelegt Cabinet-, Tafel- en ander-Werk gemaakt word. Het Tafel en ander Werk van deeze zoorten van Hout is reeds in oude tyden in hooge agting geweest, zulks blykt by PLIN. Lib. 16. cap. 43. MARTIAL. Lib. 14. *Epigr.* 90. VIRGIL. 2. *en* 5. 112. OVID. Lib. *Amor. Eleg.* 11. v. 16.

§ 9.

Tot Branding is dit Hout niet veel waard, om dat 't weinig vlam en hitte geeft, en van korten duur is.

§ 10.

De Bladen zyn dienstig tot bedding voor het Vee, dewyl ze niet ligt rotten, en een goede Mesting worden.

BESCHRYVING
VAN DE
ESSCHE-BOOM.

§ 1.

Deze Boom word in verscheide Taalen genoemd als volgt, in 't *Nederduitsch*, Esschen-boom. Essche. *Latynsch*, Fraxinus. *Hoogduitsch*, Esch-baum. Eschern. *Fransch*, Frêne. *Engelsch*, Asch-Tree. *Deensch*, Eske-Tree. Esk. *Zweedsch*, Aske-Träe. Ask.

§ 2.

Daar worden drie Zoorten van gevonden, als:

1. DE GEMEENE OF GROOTE ESSCHE. VELD-ESSCHE.

Fraximus

Fraxinus excelsior. *C. B. Pin.* 416. *Tournef. Inst.* 577. flore petaloide; mas & frugifera; fœmina. *Boerh. J. A.* 2. 171.

Fraxinus vulgatior. *J. Baub.* 1. 174.

Fraxinus. *Dodon. Lob.*

Fraxinus floribus nudis. *Linn. H. Cliff.* 469. *Flor. Succ.* 830. *Mat. med.* 475. *Roy. Prodr.* 396. *Hermaphroditus & fœmina.*

2. STEEN-ESSCHE, WOUD-ESSCHE. KLEINE ESSCHE. MANNA-BOOM

Fraxinus humilior sive 2. Theophrasti; minore & tenuoré folio. *C. B. Pin.* 416. *Tournef. Inst.* 577. *Boerh. Ind. A.* 2. 172.

Fraxinus tenuiore & minore folio. *J. Bauhin.* 1. 177.

Ornus. *Lugd.* 83.

Ornus vulgaris, *fructifera & sterilis. Pont. anthol.* 300.

Fraxinus floribus completis. *Linn. H. Cliff.* 470. *Hort. Ups.* 304. *Mat. med.* 476. *Roy. Prodr.* 396. *Hermaphrodita & mas.*

3. LAAGE ESSCHE. KLEINE ESSCHE.

Fraxinus minor foliis rotundioribus. *Boerh. J. A.* 2. 172.

Fraxinus Alepensis. *Herm. H. C. B.*

Van deeze eerste zoort is 'er een Meede-zoort die fraaije bonte Blaaden heeft.

Daar word by *Boerhave* (a) ook nog van een *Virginische* zoort gemeld, die een geheel knobbelige Stam heeft, maar deeze is zeldzaam.

De *Esschen-boomen* zyn van tweederlei Kunne, als *tweeslagtig*, die geen Zaad geeven, en 't *wyfje*, 't welk Zaad voortbrengt.

§ 3.

De eerste zoort of de gemeene Essche, welke een heel groote hoog opschietende, dog niet zeer breed uitkroonende Boom worden kan, is hier te Lande, gelyk in *Hoogduitschland*, *Frankryk*, *Italien*, *Engeland*, en elders, bekent genoeg, dezelve word niet alleen *gecultiveest*, maar groeit ook veel van zelfs in het wild, in de Heggen, aan de kanten van de Velden, Hooven, en op andere plaatzen, inzonderheid daar 't wat vogtig is, want hy bemint 't vogt.

De tweede zoort, of de *Steen-Essche*, is hier te Lande vreemd, dezelve word gevonden in *Duitschland*, *Italien*, *Frankryk*, en elders, in de Berg- en Bosch-agtige plaatzen. Hy is van de voorgaande gemeene zoort onderscheiden daar in, dat de Blaaden kleiner, smaller, fyner gekerteld, enwat bleeker-groen zyn; ook word de geheele Boom zoo groot niet als de voorige.

Daar is nog een Meede-zoort van, genaamt Fraxinus rotundiore folio. *C. B. Pin.* 416. *J. Baub.* 1. 177. Ornus. *quorundam*; die van deeze niet verschilt, dan dat ze ronder Blaaden heeft.

De derde, of laage zoort, is meede hier te Lande ook vreemd, ze groeit natuurlyk in *Syrien*, omtrent *Aleppo*, en elders in *Asia*, en is kleinder en laager als de voorige zoorten, de Blaaden zyn ronder, glanzende, en gegolft.

§ 4.

Deeze Boomen willen in allerlei gronden heel wel groeijen, als die maar niet te schraal en maager zyn; en de eerste zoort bemint 't vogt, dog niet zoo veel als de *Els*; maar de overige hebben liever droogte; dog deeze worden by ons meest alleen uit Liefhebbery om de verandering gequeekt; en ze kunnen alle onze Winter-koude zeer wel teegenstaan.

§ 5.

Ze worden voortgeteelt door haar Zaad, dat de gedaante van een Voogels-Tong heeft, en derhalven in de Apotheeken de naam van *Lingua Avis* voert, welk Zaad in het Voor-jaar, na dat 't van te vooren de Winter over in vogt

(a) Boerhave Ind. alt. 2. 172.

Zand te meuken gestaan heeft, in een goede grond gezaait word.

De opgekomene jonge Boomtjes worden daar na, 4, 5, 6, of meer Jaaren oud geworden zynde, verplant, daar men begeert, de Pen wortel als dan kortende; maar aan de Top-scheut moet men nooit roeren, om dat ze anders, gelyk alle andere Boomen, dog deeze in 't byzondere, geen mooije, regte Stam, nog goede Kroon verkrygen.

Ze komen ook dikwyls omtrent de plaats daar oude Boomen staan, van zelfs, van het needergevallen Zaad voort, te weeten de *eerste zoort*, welkers Zaad ook eenige veranderingen voortbrengt, als: 1. Zaad- en geen Zaad-draagende Boomen (§ 2.), en 2. Met blinkende of minder blinkende Blaaden; waar by aan te merken staat, dat men bevonden heeft, dat die, welke geen Zaad draagen, en geen sterk blinkende Blaaden hebben, de beste zyn, om dat ze de grootste Bomen worden, en de beste Stammen verkrygen, daar in teegen die, welke sterk glimmende Blaaden voortbrengen, nooit tot zoo groote Boomen, en dikwyls met knobbelagtige Stammen groeijen. Ook houd men onder de Zaad draagende die, welkers Zaad-huisjes digt by malkander by Bosjes groeijen, doorgaans voor slegter van Gewas, als welkers Zaad-huizen enkeld en wyd van elkander staan.

§ 6.

Wat aangaat het gebruik des *Esschen-booms* in de Tuinen; dezelve worden hoofdzaakelyk geplant rondom Tuinen en op andere plaatzen, tot mantelinge en wind-breeking, 't zy in enkelde of dubbelde Reyen, dewyl ze sterk en vast bewortelen, en heel beestendig teegen de Wind zyn. Tot cierlyke Allées zyn ze niet bequaam, om dat ze doorgaans geen digt geslootene, aanzienlyke Kroonen maaken, nog minder deugen ze tot Scheer-heggen. Men moet zig wagten om dezelve by of omtrent ander Gewas te planten, want, dewyl ze haare dikke Wortels ver en niet diep uitspreiden, en ook veele Veezel-wortels maaken, zoo berooven ze het naby zynde Gewas van al zyn Voedzel, en doen het dus quynen. Ondertusschen is het aanmerkelyk, dat eevenwel allerlei Gewassen, in de plaatzen daar *Essche-boomen* geroeit zyn, geplant wordende, daar zeer wel groeijen.

§ 7.

Men plant de *Esschen* ook wel rondom Akkers en Velden, naast de Slooten, Gragten, en elders, daar de Grond vogt is, om met der tyd van het Hout te *profyteeren:* Maakende dezelve ook, naast Slooten, enz., geplant zynde, een heel vasten Wal, door haare zig verre verspreidende Wortels.

§ 8.

Het Hout is wit, heel hard en taai, buigzaam, glad en effen, en word derhalven veel geagt en gezogt van de Waagenmaakers; is ook zeer dienstig tot allerlei andere Timmeragie, inzonderheid dat buigen moet. Men maakt 'er om die reeden ook de Stokken der Spiessen, Hellebaarden, Espadons der Officieren, enz., van, insgelyks allerlei Gereedschappen, en Heg'en in Gereedschappen; wordende ook veel van de Draaijers verarbeid. Dog in gestaadige droogte is dit Hout, inzonderheid als het weinig behandelt word, zeer vergangelyk, want word dan door de Wormen in weinige Jaaren doorknaagt.

§ 9.

Het is ook een zeer goed Brand-hout, beter als *Els*, dog minder als *Boeke*; en het is zeer aanmerkelyk, dat dit Hout brand en vlam geeft, zoo ras 't maar gekapt en nog groen is, dat geen ander zoort van Hout doet.

§ 10.

De voorgemelde tweede zoort van *Essche*, (§ 2. No. 2.) is de voortbrengster van het *Manna* der Apotheeken, zynde

de het Sap des Booms dat in de warme Landen in de heete Zomer-dagen uit de Bladen en derzelver Steelen zweet, en tot kleine Korls van een witte Koleur verdikt, die naar maate de Korls harder worden, een geel-agtige Koleur verkrygen; welke Korls 's morgens vroeg vergadert en vervolgens tot gebruik in de Medecyne overal verzonden worden. Voor dezen geloofde men dat het *Manna* een vette uit de lugt gevallen dauw was, die op de Blaaden quam te ftollen, maar door nader naukeurig onderzoek meent men bevonden te hebben dat zulks zoo niet en is, maar dat het *Manna*, gelyk gezegt is, uit den Boom zweet.

§ 11.

Het *Manna* komt voort in de warme Landen, als in *Italien*, *Sicilien*, *Provence*, en elders; wordende inzonderheid veel gevonden en verzamelt in het Koningryk *Näpels* omtrent *Calabrien*, als ook in 't Eiland *Sicilien*, 't welke ook voor het befte gehouden worden. De Italianen noemen het *Manna di fronda*, tot onderfcheid van een ander *Manna*, 't welk getrokken word uit deeze Boom, door infnyding der Schors, van de Italianen *Manna forfata*, of *Manna di corpo* genoemt; maar dit word zoo goed niet gehouden als het natuurlyke, zynde ook doorgaans met aarde en andere vuilniffe doormengt.

Daar word ook omtrent Briancon, in *Dauphinè*, *Trident* in *Tirol*, in de *Appenninifche* Gebergtens, en elders, een *Manna* vergadert van de *Lorken-boom* (Larix), dog 't welk zoo deugtzaam niet is als de voorgemelde zoorten.

Men ziet ook zomtyds, zelf hier te Lande, op de Blaaden van zommige Boomen, by voorbeeld, op de *Efchdoorn*, *Haag-boek*, *Ype-boom*, enz., een Vogt of Sap, dat dik word, op de wyze van *Manna*, maar dit is van geen gebruik.

Of het *Manna* der *Ifraëliten*, dat ze in de Woeftijne dertig Jaaren lang voor fpyfe gebruikten, (*a*) van diergelyke natuurlyke zoort geweeft is, als de voorgemelde, zulks is een Vraag? die tot heden toe nog niet van de Geleerden beflift is. Zommige meenen van ja, andere daar in tegen, en wel de meefte, houden ftaande, dat het geen natuurlyke, maar een ongewoonlyke, boven natuurlyke Spyfe geweeft zy, welke te voren nooit gezien, en nadat ze opgehouden heeft niet weer gevonden is; welke meening ook wel de meefte toeftemming heeft, dewyl dat *Manna* der *Ifraëliten* zelf een Spyze der Engelen genoemt, en in de Heilige Blaaden als een bezonder Wonderwerk GODS geprezen word.

§ 12.

Voorts moet ik aanmerken, dat het opregte of befte *Manna* een deftig laxerend middel is, inzonderheid voor teedere Menfchen; want 't laxeert zagtjes zonder eenig ongemak. Men neemt 'er 1 à 2 Oncen van, naar maate der verftoptheid, met een Pruim- of ander Sopje, of in Coffy, in plaats van Zuiker.

§ 13.

Men zegt dat 'er tuffchen de *Efſchen-boom* en de Slang een zodanig groote *Antipatie* is, dat wanneer een Slang in een kring beflooten wort, die half van Vuur en half van *Efſchen-hout* of de Blaaden daar van gemaakt is, dezelve liever door 't Vuur als door 't *Efſchen-hout* zal gaan; gelyk onder anderen PLINIUS in 't 13de *Capittel* van het 16de *Boek* verhaalt, dog dit fchynt niet zeker te zyn. Voorts ben ik, om groote Reedenen, van gedagten, dat deeze Boom veele deftige kragten bezit die nog niet ontdekt zyn.

(*a*) Exod. Cap. XVI.

BESCHRYVING
VAN DE
GAGEL.

§ 1.

It Heester-gewas wort genoemd in het *Nederduitsch*, Gagel. Hollandsche of Brabandsche Myrtus. *Latynsch*, Chamæleagnus. Myrtus Brabandica. *Hoogduitsch*, Post. *Fransch*, Gale. Myrte de Braband. *Engelsch*, Post. *Deensch*, Pors. *Zweedsch*, Post.

§ 2.

Daar zyn eenige Zoorten van, waar van de volgende zomtyds in de Tuinen gekweekt worden.

1. DE GEMEENE GAGEL.

Rhus Myrtifolia belgica *C. B. Pin.* 414.

Gale, Frutex odoratus septentrionalium. *J. Baub.* 1. 225. *Boerh. J. A.* 2. 261. *Tournef. in Act.* 1706. Pag. 83. Tab. 1.

Chamæleagnus. *Dodon.*

Eleagnus. Cordi *Lob.*

Gagel, seu Myrtus brabandica vel belgica. *Vulgo Batavis.*

Myrica folus lanceolatis, fructu sicco; *Mas & Fæmina Linn. Flor. Lapp.* 373. *H. Cliff.* 455. *Flor. Suec.* 817. *Mat. med.* 451. *Roy. Prodr.* 527.

2. DE COROLYNISCHE BESIEN-DRAGENDE GAGEL.

Gale, quæ Myrto brabandica similis; Caroliniensis baccifera, fructu racemoso sessili monopyreno. *Plukn. Almag.* 250. Tab. 48. Fig. 9. *Boerh. J. A.* 2. 261. Catesby Carol. 1. P. 69. Tab. 69.

Coriotragematodendros seu Arbor caroliniensis Æleagni cordi foliis, fructu sacharati specie & magnitudine Coriandri. *Plukn. Amælth.* 65.

Ambulon. *C. B. Pin.* 459.

Ambulon Arbor. *J. Baub.* 1. 503.

Myrica foliis lanceolatis subserratis, fructu baccato. *Linn. H. Cliff.* 455. *H. Ups.* 295. *Roy. Prodr.* 527. *Gronov. Virg.* 120.

Candel-Tree. *Pensylvanis.*

§ 3.

De eerste Zoort groeit alleen in de koude noordlyke Landen, als, in *Zweeden*, *Norweegen*, &c., en inzonderheid veel in deeze *Nederlanden*, in Zand- en Veenagtige, schrale, vogte, broekagtige plaatzen. Wordende in deeze Provincie veel gevonden in de zogenaamde Wouden en in de Veenen. Het is een klein Heesteragtig Gewas, gelykende in de eerste opslag veel na kleine laage Wilgen.

De tweede Zoort (§ 2. No. 2.) groeit natuurlyk in *Carolina*, *Virginien*, *Pensylvanien* en elders in die Gewesten, gelykende veel na de voorgaande, maar wort grooter en boom-

boomagtiger. Daar is een verandering van, welke breeder en dieper gezaagde Bladen heeft.

§ 4.

Ze beminnen een goede, losse en liefst zandagtige en vogte Grond, en een opene Stand-plaats, verdragen onze Winter-koude zonder hinder, hoewel de Carolynsche Zoorten iets tederder zyn, en een goede gedekte plaats vereischen.

§ 5.

Haare vermeerdering geschied door de Wortel-scheuten, of anders door Inlegging.

§ 6.

Haar gebruik in de Tuinen is weinig, en niet anders als dat men ze zomtyds hier of daar in de Tuinen of in de kleine Bosquets, uit Liefhebbery en om de verandering van Gewassen plant. Dog men kan 'er ook lage Scheer-heggen van planten, als men wil, die juist niet kwalyk staan: Dog dewyl dit Gewas, te weeten de eerste Zoort, hier te lande in het Veld groeit, zo wort het zelve weinig geagt.

§ 7.

De eerste zoort of gemeene Gagel, word van zommige bedriegelyke Brouwers met in het Bier gebrouwen om de Hop te sparen, en aan het Bier kragt te geven: Maar zoodaanig Bier schynt wel kragtig te weezen, dewyl het ras dronken maakt, maar is zeer ongezond, verwekkende na de ontnugtering onverdraaglyke Hoofd pyn.

§ 8.

De Heer *Simon Pauli*, in zyn leven vermaard Lyf-Medecus en Botanicus van den Koning van Denemarken, was van die vaste meening, dat onze gemeene Gagel de waare Thee-boom der Chineesen en Japoneesen was, om dat de Struik en deszelfs Blaaden zeer aan de gedaante van de Thee-boom gelyken, en de smaak der gedroogde Blaaden van de Gagel, met die van de Thee eenigzints over een komt; weshalven hy de Europeanen belachte dat ze de Thee zoo ver gingen haalen (*a*); dog dat hy in deezen grootelyks gedwaald heeft, is door nader onderzoek en ondervinding openbaar.

§ 9.

De Heer *Professor* LINNÆUS, zegt in zyne *Flora Lapponica* (*b*) vraags- of voorstellender wyze, of men uit de gemeene *Gagel* niet een *Campher* zoude kunnen distilleeren? dewyl alle zoorten van dit gewas een zoodaanige Reuk, en ik weet niet wat voor gelykheid (zegt dien grooten Botanicus en Natuur-kenner) met de Campher-boom hebben: Indien dit geschieden kan, men zoude mogelyk veel nuttigheid uit dit by ons veel in 't wild groeijend, en tot nog toe byna nergens toe dienend gewas, kunnen trekken: Of zoude deeze Gagel niet ook kunnen gebruikt worden tot de Leer-touwery?

§ 10.

Wegens de aangenaame Reuk van deeze Gagel, inzonderheid als die droog is, zoo legt men veeltyds Bosjes van deszelfs Takken in de Kleer-, Linne-, en Boek-kassen, welke egter niet alleen een aangenaame Reuk op die plaatzen verspreiden, maar ook een zeer goed Tegen-middel voor de Motten en andere Insecten zyn; even als de Campher hiertoe zeer dienstig bespeurt word.

(*a*) Zie zyn *Gnadoipart. boban.* en inzonderheid zyn *Commentar. de usu & abusu Tabaci, &c.*
(*b*) § 373. g.

BESCHRYVING
VAN DE
GENEVER-BOOM.

§ 1.

E *Genever-boom* word in verscheide Landen genoemt als volgt: In 't *Nederduitsch*, Genever-boom. Jenever-boom. Dam-besie-boom. Im-beer-boom. Krammets-besie-boom. *Latynsch*, Juniperus. *Hoogduitsch*, Wacholder. Wacholder-baum. Wegholder. Kramets-beer-baum. Kattich-baum. *Fransch*, Genevrier. *Engelsch*, Juniper-Tree. *Deensch*, Enebaers-Trae. *Zweedsch*, Enebaers-Traed. En. Enbuske.

§ 2.

Men vind verscheide zoorten van dit altyd-groenend Gewas by de *Botanisten* aangeteekent, dog ik zal alleen van drie zoorten spreeken, die het meest bekent zyn; als:

1. DE KLEINE GENEVER-BOOM.

Juniperus vulgaris fruticosa. *C. B. Pin.* 481. *Tournef. Inst.* 588. *Boerh. J. A.* 2. 208.

Juniperus vulgaris, baccis parvis purpureis. *J. Baub.* 1. 293.

Juniperus minor. *Dodon.*

Juniperus. *Lob.*

Juniperus foliis undique prominentibus pungentibus. *Linn Flor. Lapp* 376. *Mas & Fæmina.*

Juniperus foliis sessilibus patentibus. *Linn. Hort. Cliff.* 464. *Virid.* 99. *Flor. suec.* 824. *Roy. Prodr.* 89. *Hall. Helv.* 146. *Mas & Fæmina.*

2. DE GROOTE GENEVER BOOM.

Juniperus vulgaris, Arbor. *C. B. Pin.* 488. *Tournef. Inst.* 588. *Boerh. J. A.* 2. 208.

Juniperus vulgaris celsior & arborescens. *Clus. H.* 38.

3. DE GROOTE GENEVER-BOOM, met blauwe Besien.

Juniperus major bacca cærulea. *C. B. Pin.* 489. *Tournef. Inst.* 589.

Juniperus maxima Illyrica. *J. Baub.* 1. 300.

Juniperus maximus Illyricus, cæculea bacca. *Lob.*

De eerste zoort groeit Heesteragtig, maar de tweede en derde groeijen in alle deelen grooter, en worden taamelyk groote Boomen; edog de nieuwste *Botanisten* zyn van gedagten, dat deeze drie zoorten maar veranderingen van malkander zyn, en haar verschil van klein- of grootheid, alleen afhangt van het Climaat en de Landstreek daar ze groeijen.

§ 3.

De eerste zoort groeit op veel plaatzen van *Hoog-* en *Neder-duitschland*, *Boheemen*, *Tirol*, *Zwitzerland*, *Frankryk*, en in de noordlyke Landen, als in *Norweegen*, *Zweeden*, en elders, op de Bergen, in de Bosschen, en op andere woeste, onbebouwde, koude plaatzen, want ze bemint de

koude

koude. Dog in deeze Provincien worden geen andere gevonden, als die gecultiveert worden.

De tweede en derde, of boomagtige zoorten, beminnen de warmer Landen, en worden gevonden in *Spanjen*, *Italien*, *Provence* en *Languedoc*. Dog de derde zoort, zoo 't niet dezelfde is met de tweede, ſchynt alleen een kleine verandering daar van te zyn, aangaande de Vrugten, die blauwagtig, en volgens *Lobel*, wat langwerpig-rond zyn; hier te Lande zyn ze zeldzaamer.

§ 4.

Daar word ook by de *Botaniſten* nog van twee veranderingen van de eerſtgemelde zoort (§ 2. No. 1.) gemeld, als eene die laag groeit, met korter, breeder, en dikker Blaaden, en de Takken by de grond verſpreid leggende; en een andere, die hoog, en van onder tot boven met Takken, Pyramyds-wyze groeit, als de *Cypreſſe-boom* (§ 2. No. 2.); deze worden hier en daar op de hooge Gebergten van voorgemelde Landſchappen gevonden, en zyn hier te Lande onbekent. (*a*)

De Vrugten of Beſien van deeze Boomen worden eerſt in het volgende tweede Jaar in de Herfſt ryp, dog het brengt alle Jaaren nieuwe Vrugten voort, zoo dat men altyd rype en onrype Vrugten aan de Boom ziet, als hy draagt.

§ 5.

De *Genever-boom* begeert van natuure een gemeene, loſſe, zandagtige, ſchraale en drooge Aarde: In zwaare, vogte Klei-, en in gemeſte Gronden wil hy niet wel aarden; hy verdraagt alle ongemakken des Winters, hoewel de tweede en derde zoorten wat teederder zyn, en een warmer Standplaats begeeren.

§ 6.

Hy word van zyn Beſien, welke 't Zaad in haar bevatten, voortgeteelt, die in het vroege Voorjaar, na dat ze de Winter over in vogt Zand te meuken geſtaan hebben, op een Akker of Bedde in Greppels, die 2 à 3 Voeten van malkander gemaakt zyn, één Duim diep gelegt worden; of men zaait ze uit de volle Hand, en bedekt ze bequaamelyk met Aarde, wordende de opgekomene jonge Struikjes daar na 2 à 3 Jaaren oud geworden zynde, verplant, zonder iets aan te ſnoeijen, behalven de Pen- en andere Wortels. Dog ze groeijen veel beeter als men ze op de gezaaide Plaats, zonder te verplanten laat doorgroeijen.

Hy kan ook door inlegging der jonge Takken vermeerdert worden, maar dewyl hy door 't Zaad gemakkelyker en raſſer voortgeteelt word, welk ook waſſelyker Struiken geeft, zo geſchied 't inleggen zelden anders dan by gebrek van *Beſien*; dog men vind deze *Beſien* doorgaans overal by de Stookers van diſtilleerde Wateren, welke dezelve tot 't diſtilleeren van de zogenaamde *Genever* of *Koorn-Brandewyn* gebruiken.

§ 7.

Het gebruik dat men 'er in de Tuinen van maakt, is weinig: Men plant zomtyds Scheer-heggen van de kleine zoort, om de verandering van Gewaſſen, die ook, als ze wel behandelt zyn, heel cierlyk ſtaan; maar kunnen niet ligt over 5 à 6 Voeten hoog groeijen; en in deezen gevalle is het beeter, dat men ze ter plaatze in een Greppel zaait, en onverplant laat doorgroeijen (§ 6.) Deeze Heggen zyn heel zwaar en ongemakkelyk te Scheeren, dewyl de Blaaden en Takken zeer taai en lymig zyn, 't welk zig geduurig aan de Scheer vaſt zet, en het Knippen belemmert.

Men kan 'er ook kleine *Pyramiden*, van allerlei gedaante, van *formeeren*, die men op de *Rabatten* in de Bloem-perken en elders plant, en heel aangenaam ſtaan.

Ook plant men ze op groote Plaatzen wel in de *Bosquets* onder ander wild Gewas; weegens de veranderingen om haar altyd-duurende groente, als meede om de Vrugten.

(*a*) Ziet LINN. Flor. Lapp. & Hort. Upſ.

§ 8.

Het Hout van deeze Boomen is heel hard, duurzaam, ros van koleur, vetagtig, en geeft een ſterke aangenaame Reuk van zig, inzonderheid als het gebrant word, en zulks hoe ouder hoe aangenaamer; weshalven men zig veel van de ſpaanderen bedient die daar van geſchaaft zyn, om 'er de Kamers mede, door middel van dezelve op een Comfoor met gloeijende Koolen te werpen, te berooken, gelyk by aanzienlyke Lieden, inzonderheid in *Duitſchland* en *Frankryk*, veel in gebruik is, om zulks alle Morgens te laaten doen; 't welk aldus niet alleen een aangenaame reuk in 't Huis verwekt, maar ook zeer gezond geagt word, door dien die Rook alle onzuivere Lugt verandert en verdryft; wordende in het bezondere veel gedaan in ongezonde, beſmettelyke tyden, en by zieke Menſchen. Ook verjaagt deeze Rook de Vliegen, Muggen, en de venynige Dieren.

Dit Hout word ook gebruikt van de Cabinet-maakers, Schryn-werkers, en Draaijers, tot allerlei fyn en cierlyk werk. Men zegt, dat het Hout van de groote zoort in Spanjen ook gebruikt word tot Timmeragie van de Gebouwen.

§ 9.

Zommige *Alchymiſten* melden, dat de gloeijende Koolen van dit Hout, met zyn eigen Aſch bedekt wordende, eenige Maanden kunnen gloeijende blyven; dog dit ſchynt by vergrooting gezegt, en dient door onderzoek naader bewaarheid te worden. Maar dit is zeeker, dat deeze Koolen 't langſt van alle andere zoort gloeijende kunnen blyven; en hier op ſchynen te doelen de woorden van den 120*ſten* Pſalm, vers 3, 4. *Wat zal U de bedrieglyke Tonge geeven? of wat zal ze toevoegen? ſcherpe Pylen eenes magtigen: mitgaders Genever-Koolen.* Waar uit teffens blykt, dat deeze Boom ook in *Judea* en omleggende Landen bekent geweeſt is, welk ook blykt uit *I Koning.* 19. vers 4, 5. alwaar men leeſt, dat *Elias* voor de Koningin *Izabel* vlugtende naar de Woeſtyne, zig onder een *Genever-boom* neederzette.

§ 10.

De Beſien van deeze Boom hebben, behalven haare groote nuttigheid in de *Medicine*, ook haar gebruik in de *Oeconomie*. Ze worden gebruikt tot Rooking, in plaats van het Hout (§ 8.), by deszelfs gebrek; tot het zelfde gebruik kunnen ook dienen de jonge Takken met de Blaaden; en ſchoon deeze Vrugten en Blaaden in allen geen zoo aangenaame Reuk geeven, zoo is de Rook niet minder gezond.

In zommige Plaatzen van *Duitſchland*, *Boheemen*, en in de noordlyke Landen, maaken 'er de gemeene Menſchen een Drank van, voor daagelyks gebruik, door middel van deeze *Genever-beſien*, wat gekneuſt zynde, in Waater te weken, by welke Drank zy heel gezond en friſch leven, en die niet onlieflyk maar aangenaam ſmaakt; waarom, en om zyn gezondheid, die ook zelfs wel van de ryke Menſchen gedronken word, kunnende men 'et wat Zuiker byvoegen.

§ 11.

De Stookers gebruiken deeze Beſien ook veel tot het Stoken van de *Genever*, (§ 6.), gelyk hier te Lande bekend genoeg is.

§ 12.

Men kan 'er ook een *Ratafiat*, of *Aquavit* van maaken, 't welk geſchied op de volgende wyze; neemt van deeze *Beſien*, die verſch zyn, kneuſt ze wat, en giet 'er overheen goede *Brandewyn* (Spiritus Vini), of beſte zuivere *Genever*, voegt 'er by eenige Kruid-nagels en een weinig *Caneel*, en *Zuiker* naar believen, om het min of meer zoet te hebben; laat het dan op een warme plaats een tyd lang ſtaan trekken, 't zelve altemets eens omſchuddende; daar na filtreert het door een Doek of Vloei-papier, om het klaar te hebben. Dit *Aquavit* is een heerlyk Huis-middel,

voor

voor Menschen die met Winden en Graveel, Steen, Strangurie of Koude-Pisse, Engborstigheid, en beginnende Waaterzugt gequelt zyn; het versterkt de Maag, sterkt 't Hooft en 't Gezigt; doet wel wateren en zweeten, waar door het de onzuiverheid uit 't Lichaam afvoert. Men gebruikt daar van nu en dan een klein Romertje vol, alleen of met eenig ander Vogt.

§ 13.

Men maakt van deze *Besien* op zommige plaatzen ook een *Rob* of *Syroop*, tot een Huismiddel, dat men gebruikt om te zweeten, in plaats van het *Vliersap* (Zie hier na), en 't zelve is ook dienstig in alle voorgemelde gebreken (§ 12), inzonderheid voor 't Graveel, en voor Menschen die een waterige en flymige *Complexie* hebben. Deze *Rob* word op de volgende wyze bereid: Neemt versche *Genever-besien*; kookt ze in goede witte Wyn, of in Water, daar na perst ze uit, en klenst ze door een fyne Teems of Linne doek, vervolgens kookt het Nat zagt op een Kool-Vuur, tot de dikte van Honing. Men kan, zoo men wil, wat witte Zuiker tegen 't laatste van 't koken 'er by voegen, om 't zoeter te hebben. Ik ken Menschen, die van een koude Phlegmatyke natuur zynde, aan oppoffing der Huid onderheevig waaren en naar Waterzugt overhelden, welke volkomen door deze *Rob* herstelt zyn.

§ 14.

Deze *Besien* worden ook op zommige plaatzen van de Zuiker-bakkers met Zuiker overtrokken, die men dus *St. Rochus-Zuiker* (Dragæa St. Rochi) noemt, en waar van eenige na de Maaltyd gegeten zynde, zeer gezond zyn, want ze versterken de Maag, en bevorderen de *Concoctie*; maken ook een goeden Adem.

§ 15.

Ook maakt men 'er door Infusie in goede Wyn-Azyn een Edik van, die zeer gezond is, en inzonderheid in Pest-tyden zeer dienstig is, en gebruikt word om de Kamers meede te besproeijen; insgelyks Brieven en andere dingen, eer men ze ontvangt en aanneemt, daar door te halen. Men voegt by deze Azyn zeer gevoeglyk wat *Wynruit* en *Scordium* (Zie hier agter op elks plaats).

§ 16.

Zommige Huis-moeders mengen ze ook onder de *Zuurkool*, als ze die inleggen, of by 't kooken van dezelve, om 'er een aangenaame geur aan te geven.

§ 17.

Deeze *Besien* zyn een lekkere Spyse voor de *Kramets-Vogels*, (hier te Lande doorgaans *dubbelde Lysters* genoemt,) waar door dezelve zeer vet en smakelyk worden, en van welke *Besien* zy die naam verkregen hebben. Dus worden deeze *Besien* ook veel gebruikt by het braaden of tot vulzel van *Lysters*, *Lieuwerken*, *jonge Duiven*, *Staren* en andere *Vogels*, om haar eene aangenaame geur te doen hebben, en de wilde smaak weg te nemen.

§ 18.

Uit deeze Boom, van de groote zoort, (§ 2. No. 2.) vloeit in de warme Gewesten een *Gom*, in 't Nederduitsch, *Vernis*, in 't Latynsch *Vernix*; *Gummi junipezinum*; *Gummi sandaracha*; *Sandaracha Arabum* (tot onderscheid van een ander *Sandaracha*, dat een *Mineraal* en groot Vergift is) genoemt, dat, behalven zyne nuttigheid in de Medicyne, veel gegagt en gebruikt word van de Fyn-schilders en Verlakkers, om daar van, in vermenging met andere *Ingredienten*, een *Glans-Vernis* en andere *Vernissen*, tot 't Schilderen en Verlakken te gebruiken.

§ 19.

Behalven de voorgemelde drie zoorten van de *Geneverboom*, (§ 2. No. 1-3.), worden 'er nog eenige vreemde

R 2 zoorten

zoorten gevonden, en in de *Botanifche-Tuinen gecultiveert*, welke ik in het kort vermelden zal, als

1. DE GENEVER-BOOM, met roode Befien: Of *Kleine Ceder-boom van Phænicien.*

Juniperus major baccea rufescente. *C. B. Pin.* 489. *Tournef. Inft.* 589.

Cedrus phœnicea Bellonio, five Oxycedrus quibusdam.

Juniperus major bacca rubra.. *J. Bauh.* 1. 297.

Oxycedrus phœnicea. *Dodon.*

Juniperus major Monfpelienfium. *Lob.*

Juniperus foliis quaternis patentibus fubulatis pungentibus. *Roy. Prodr.* 90.

Groeit in zommige Gewesten van *Spanjen*, *Italien*, *Provence*, *Languedoc*, *Griekenland* en *Afien*, enz.

2. DE GENEVER-BOOM, met Cuprefe Blaaden en geele Vrugten, of *Kleine Ceder-boom van Lycien.*

Cedrus folio cupreffi major, fructu flavefcente. *C. B. Pin.* 487. *Tournef. Inft.* 588.

Juniperus folio cupreffi major, fructu flavefcente. *Herm. H. L.* B. 345.

Cedrus Lycia, retufa Bellonio dicta. *J. Bauh.* 1. 300.

Oxycedrus Lycia. *Dodon.*

Cedrus phœnicea media. *Lob.*

Juniperus foliis undique imbricatis ovatis obtufis. *Roy. Prodr.* 90.

Deze zoort word in *Provence*, *Languedoc*, *Italien* en *Spanjen*, ook in *Griekenland* en *Afien* gevonden. Hier van vind men ook nog een Middel- en Kleine zoort, by *C. Bauh.* en andere aangeteekent; welke alleen van de gemelde verfchillen daar in, dat ze kleiner groeijen, dog de Middel-zoort grooter Befien voortbrengt; hoewel het zeer waarfchynlyk is, dat deeze drie veranderingen maar een zelfde zoort zyn, alleen in groote volgens de Stand-plaats verfchillende.

3. DE SPAANSE GROOTE GENEVER-BOOM, met groote zwarte Befien, of *Spaanfche Ceder-boom.*

Juniperus foliis quadrifariim imbricatis acutis. *Roy. Prodr.* 90.

Cedrus hifpanica procerior, fructu maximo nigro. *Tournef. Inft.* 588.

Deeze groeit in *Spanjen.*

4. DE GENEVER-BOOM, uit, Virginien met Cupreffe-Blaaden, of *Virginifche Ceder-boom.*

Juniperus barbadenfis, cupreffi folio, ramis quadratis. *Plukn. alm.* 201. *Phytogr.* 197 fig. 4.

Juniperus virginiana foliis inferioribus juniperinis, fuperioribus Sabinam vel Cupreffum referentibus. *Boerh. J. A.* 2. 208.

Cedrus virginiana. *Vulgo.*

Juniperus foliis inferné (bafi) adnatis; junioribus imbricatis, fenioribus patulis. *Linn. Hort. Cliff.* 464. *Hort. Upf.* 299. *Roy. Prodr.* 90.

Deeze groeit in *Virginien*, *Carolina*, *Jamaica* en Barbados.

5. DE GENEVER-BOOM, of *Ceder-boom, uit de Barbados Eilanden.*

Juniperus bermudiana. *Hort. Angl.* 42. tab. 1. fig, 1. figura tenus.

Cedrus barbadenfis. *Vulgo.*

Juniperus foliis omnibus quadrifariim imbricatis, junioribus ovatis, fenioribus acutis. *Roy. Prodr.* 90.

Dit fchynt alleen een verandering van de voorige (No. 4.) te weezen, en groeit op dezelfde plaatzen.

6. DE GENEVER-BOOM, of *Ceder-boom, uit de Bermudes Eilanden.*

Juniperus bermudiana. *Herm H. L.* B. 345. t. 347. *Boerh. J. A.* 2. 208.

Cedrus Bermudiana. *Vulgo.*

Juniperus foliis inferioribus ternis, fuperioribus binis decurrentibus, fubulatis, patulis, acutis. *Roy. Prodr.* 90.

De Groei-plaats van deeze zoort zyn, de Eilanden *Bermudes*,

mudes, aan de Engelſche toebehoorende, van waar 't Zaad eerſt naar Engeland gebragt.

§ 20.

Alle deeze gemelde vreemde zoorten van *Genever-boomen* (§ 19. No. 1-6.), die t'onregte Ceder-boomen voor deezen genoemt zyn, zyn wat tederder als de voorheen gemelde zoorten (§. 2. No. 1.-3.), en kunnen derhalven onze Winter-koude niet wel tegenſtaan, inzonderheid zoo lang ze nog jong zyn; en dewyl ze alleen om de zeldzaamheid in de *Academie-Tuinen*, en by de Kruid-beminnaars gecultiveert worden, zoo worden ze in Potten, of houten Kaſſen gehouden, om ze 's Winters in het Orange-huis voor de koude te bergen. Ze worden by ons niet ongemakkelyk voortgeteelt door ſteeking of inlegging der Takjes; of anders ook door de uit hunne natuurlyke Groei-plaats verkregene Vrugten met 't Zaad.

§ 21.

Het Hout van deze drie eerſtgemelde zoorten (§ 19 No. 1. 2, 3.) is zeer hard, langduurend, en ros-agtig van Koleur, en word van de Draajers, Schrein-werkers, enz. gebruikt als Genever-Hout (§ 8.), tot allerlei fraai Huis-raad; naamelyk in die plaatzen daar 't groeit of naa toe gezonden word.

BESCHRYVING
VAN DE
HAAG-BOEKE.

§ 1.

DEeze Boom word genoemt in 't *Nederduitſch*, Haag-boeke. Wielboom. *Latynſch*, Carpinus. Fagus ſepium. Betulus. *Hoogduitſch*, Hagenbuche. Hainbuche. Steinbuche. Spindelbaum. *Franſch*, Charme. *Engelſch*, Hornbeam. Hardbeam Tree. *Deenſch*, Bög. Afn-Bög. *Zweedſch*, Afwen-boek.

§ 2.

Daar worden twee zoorten van gevonden, als:

1. Carpinus. *Dodon. Tournef. Inſt.* 582. *J. A.* 2. 176.
Oſtrya, Ulmo ſimilis, fructu in umbilicis foliaceis *C. B. Pin.* 427.
Fagus ſepium, vulgo Oſtryas Theophraſti. *J. Bauh.* 1. 146.
Betulus. *Lob.*
Carpinus quamis ſtrobilorum planis. *Linn. H. Cliff.* 447. *Flor. ſuec.* 786. *Roy. Prodr.* 79.

2. Oſtrya Ulmo ſimilis, fructu racemoſo Lupulo ſimili. *C. B. Pin.* 427.

Oſtrya italica, Carpini folio fructu longiore. *Mich. Gen.* 223. tab. 104. fig. 1.

Carpinus quamis ſtrobilorum in ſlatis. *H. Cliff.* 447. *Roy. Prodr.* 80.

§ 3.

De eerſte zoort, dat een matig groote Boom worden kan, en het meeſt gevonden word, groeit op veel plaatzen van *Duitſchland*, en in de noordlyke Landen, in de Boſſchen, Heggen, op de Bergen en elders, en bemint de koude Geweſten.

De tweede zoort verſchilt niet of weinig van de eerſte, dan alleen in de Vrugten, die opgeblaſen zyn. Dezelve word in de warmer Landen, als in *Italien*, *Spanjen*, *Provence*, enz. gevonden.

§ 4.

Ze begeeren van natuure een gemeene zand-agtige Aarde, in zwaare Klei- en in vette bemeſte Gronden, willen ze niet wel aarden.

§ 5.

De Voortqueking geſchied door het Zaad, 't welk in het vroege Voor-jaar gezaait word; wordende vervolgens de voortgekomene jonge Plantzoenen, 4, 5 à 6 Jaren oud geworden zynde, verplant daar men begeert; dog ze worden hier te Lande meeſt door Inlegging der Takken vermeerdert, dewyl men hier niet wel Zaad van bekomen kan.

In Duitſchland en elders, daar ze veel in het wild groeijen, heeft men zoo veel moeite niet te doen om ze te teelen, men haalt aldaar de jonge Plantzoenen tot het gebruik in de Tuinen uit de groote Boſſchen, alwaar ze veel van zelfs uit 't gevallen Zaad voortkomen.

§ 6.

Van deeze Boomen worden laage en hooge Scheerheggen in de Tuinen geplant, die als ze wel in 't Gewas komen, en wel behandelt worden, zeer cierlyk ſtaan, en moogelyk de fraaiſte van alle zyn, om dat ze een fraai Blad hebben, by na als het Blad van de *Ypen-boom*, en heel digt begroeijen; maar het is by ons daar meede geleegen als met de *Boeken-boom*, naamelyk dat ze in allerlei Gronden niet aarden willen, en al het geen van de *Boeke-boom* te vooren gezegt is, heeft ook hier plaats; behalven dat ze niet zoo bezwaarlyk in het gewas te brengen zyn.

§ 7.

Het Hout van deze Boom is wit en zeer hard en taai, weshalven het zeer dienſtig is en gezogt word, voor Moolen-, Wagen-maakers-, en ander Werk dat hardigheid en ſterkte vereiſcht.

§ 8.

In die Landen daar dit Hout veel groeit, worden uit de jonge Takken ook Horden gevlogten, die heel duurzaam zyn.

§ 9.

Het is ook een zeer goed Brandhout, dat veel hitte geeft en lang in 't vuur duurt, dog om dat 't weiniger gevonden word als ander Hout, en om zyn deugt tot voorgemelde dingen (§ 7.), zoo word 't weinig gebrant, ten zy de Takken, en andere afvallen.

§ 10.

De gedoofde Koolen van dit Hout worden voor de beſte gehouden van alle, voor Zilver-ſmids en andere, hoewel ze om voorgemelde Redenen zeldzaam zyn.

BESCHRY-

BESCHRYVING
VAN DE
HAAG-DOORN.

§ 1.

DEeze Boom word in verſcheide Taalen genoemt als volgt, in 't *Nederduitſch*, Haag-doorn. Haage-doorn. Doorn-boom. Witte Doorn. *Latynſch*, Oxyacantha. Spina alba. Spina acuta. *Hoogduitſch*, Hagdorn. Weiſzdorn. Dornbaum. *Franſch*, Epine blanche. Aubespine. *Engelſch*, Whitte Thorn. Handthorn-Tree. *Deenſch*, Heg-torn. *Zweedſch*, Hag-torn. Haf-torn.

Dezelve word van de Botanici genoemt:

Meſpilus apii folio ſylveſtris ſpinoſa ſeu Oxyacantha. *C. B. Pin.* 454. *Tournef. Inſt.* 642. *Boerh. J. A.* 2. 256.

Oxyacantha vulgaris ſive Spinus albus. *J. Bauh.* 1. 49.

Oxyacantha ſive ſpina acuta. *Dodon.*

Oxyacantha. *Lob.*

Cratægus foliis obtuſis biſtrifidis. *Linn. H. Cliff.* 188. *Flor. ſuec.* 399. *Roy. Prodr.* 272.

§ 2.

Daar zyn nog eenige veranderingen van deeze Boom, als 1. Met witte Vrugten. 2. Met meer geſnippelde Blaaden. 3. Met bonte Blaaden. 4. Met mooije dubbelde Bloemen; welke volgens *Munting* in Groninger-Land voortgekomen is. 5. De Engelſche tweemaal in het Jaar bloeijende Haagedoorn.

By *Tournefort* en in *Horto Catholico* worden ook nog twee andere veranderingen gemeld, als, 6. Met driepuntige Blaaden, ſterker Doorns, en onvrugtbaar zynde. 7. Met ruige Blaaden en grooter Vrugten: Of No. 6. dezelfde is met een zoort die *Dodonæus* kleine Haagdoorn noemt, ſchynt my wel dus toe, dog zoude het nog niet vaſt durven verzeekeren. Alle deeze veranderingen zyn gevallig uit 't Zaad van de gemelde gemeene zoort (§ 1.) voortgekomen, en worden van de Liefhebbers der Gewaſſen, om de verandering gecultiveert, inzonderheid die met bonte Blaaden; dubbelde Bloemen, en de Engelſche tweemaal bloeijende (No. 3, 4, 5.), welke laatſte dikwyls by zagte Winters in de Maand December bloeit.

§ 3.

De gemeene *Haagdoorn*, dat een maatig groote en dikke Boom worden kan, dog veeltyds laag en Heeſter-agtig blyft, is in de meeſte Geweſten van Europa wel bekent; hy groeit veel, zoo hier te Lande als elders, in de Boſſchen, in de Heggen, aan de kanten van Slooten, Bouw-landen, Weegen, Hooven, enz.

§ 4.

Dezelve wil in allerlei goede, zoo wel Zand- als Klei-

agtige Gronden heel wel tieren, dog bemint van natuure lieſt de eerſte.

§ 5.

Hy word voortgeteelt door zyne Beſien, die beenige harde Zaad-korls inhouden, dewelke in het vroege Voorjaar, na dat ze de Winter over in vogt Zand te meuken geſtaan hebben, op Akkers of Bedden in Greppels, of ook uit de volle Hand, een Duim diep gezaait worden; de jonge opgekomene Plantzoenen kunnen daar na, als ze 3, 4, à 5 Jaaren oud geworden zyn, verplant worden daar men ze noodig heeft, de Pen-wortel als dan wat kortende. Men kan ze ook door Uitloopers of door Inlegging voortteelen, dog dit word zelden gedaan, dewyl ze door het Zaad gemakkelyk voortkomen, waar van de jonge Plantzoenen ook groeibaarder zyn.

De *dubbelde* zoort, als meede de andere voorgemelde veranderingen, (§ 2.) worden voortgezet door Entery of Zuiging op de *gemeene Doorn*, of door Inlegging; of ook door Uitloopers, te weeten, als de Moeder-wortel van het zelfde zoort, en niet ver-ent is.

§ 6.

Het gebruik van de *Haag doorn* in de Hooven aangaande: Men plant 'er Scheer-heggen van, dog meeſt alleen rondom de Tuinen, Boomgaarden, Enteryen, Moes-Tuinen, langs de Slooten, Weegen, enz., tot bevryding; weegens zyn ſcherpe Doorns; welke Heggen zeer digt begroeijen, en ook, als ze wel onderhouden worden, niet qualyk ſtaan; en om ze tot bevryding nog digter te maaken, zoo plant men de jonge Plantzoenen doorgaans kruislings over malkander: Maar ze zyn zeer onderworpen aan de *Rag-Rups*; hoe men daar teegen kan *remedieeren*, heb in het *Eerſte Deel* aangeweezen; geſchiedende namelyk door Knipping en daar na afveeging met een Beezem.

§ 7.

De jonge Plantzoenen worden ook gebruikt om 'er *Peeren* op te enten, die daar op heel wel waſſen willen, maar de Vrugten worden dikwyls wat Steenig, en ook groeijen zommige zoorten daar op wat kreupel of onvolmaakt.

Het Hout van deeze Boom is zeer vaſt en hard, en moogelyk 't hardſte van allen, in Europa groeijende; en derhalven zeer bequaam en gezogt tot Staaven, Kammen, enz., van Moolen-werk, en tot andere dingen.

§ 8.

Daar zyn ook nog twee Americaanſche zoorten van, als volgt:

1. DE HAAG-DOORN UIT VIRGINIEN, met groote Doorns en groote Scharlaaken-roode Vrugten, doorgaans *Haane-ſpoor* genoemt.

Meſpilus ſpinoſa ſive Oxyacantha virginiana maxima. *Hort. Angl.* 49. tab. 13. fig. 1.

Meſpilus ſpinoſa, ſive Oxyacantha virginiana, maxima. *Herm. H. L. B.* 423. *Boerh. J. A.* 2. 257.

Meſpilus canadenſis, Sorbi torminalis facie. *Tournef. Inſt.* 642.

Meſpilus Apii folio, virginiana, ſpinis horrida, fructu amplo coccineo. *Plukn. alm.* 249. tab. 46. fig. 4.

Oxyacantha americana, Calcar Galli dicta. *Raj. H.*

Cratægus foliis ovatis repando-angulatis ſerratis. *Linn. H. Cliff.* 187. *Hort. Upſ.* 126. *Roy. Prodr.* 272. *Gron. Virg.* 54.

2. DE HAAG-DOORN UIT VIRGINIEN, zonder Doorns en met zwarte Vrugten.

Meſpilus ſpinoſa, ſive Oxyacantha virginiana nigra. *Herm. H. L. B.* 423. *Boerh. J. A.* 2. 257.

Meſpilus pruni folio uirginiana, non ſpinoſa, fructu nigricante. *Plukn. Alm.* 246. tab. 46. fig. 2.

Deeze

Deeze groeijen in *Virginien* en *Canada*, en kunnen groote Boomen worden; dog ze worden by ons niet gezien, dan in de Academie-Tuinen en by eenige andere Kruid-beminnaars; ze zyn wat teederder als onze gemeene zoort, en kunnen onze Winter-koude niet wel doorſtaan; weshalven ze in Vaaten gehouden worden, om ze 's Winters in het Oranje-Huis te bergen: Derzelver voortqueeking geſchied by ons door Inlegging, of door het uit America verkreegen Zaad.

BESCHRYVING
VAN DE
HASELAAR.

§ 1.

VAn deeze Boom hebben we te vooren in onze Vrugt-Tuin gehandelt, valt derhalven hier niets meer daar van te zeggen, als nog eenige dingen aangaande deszelfs gebruik in de P*lantagien* en in de *Oeconomie*.

§ 2.

Men plant dezelve veel in de Bosquets, als meede aan de kanten van de Boomgaarden, en op andere gevoeglyke plaatzen van den Tuin, niet allen om zyn aangenaame groente, maar ook om dat men dan, als de Vrugten ryp worden, by het wandelen in de Bosquets, enz., iets vind waar meede men zig teffens diverteeren kan: dienende inzonderheid tot vermaak van de Juffers.

§ 3.

De jonge Looten van deeze Boom of Heeſter worden van de Schilders geagt en veel gebruikt tot het branden van Houts-kool, om daar meede te teekenen; welke ze voor de beſte van alle andere Houts-kool houden.

Ook worden de uit 't 2 á 3 jaarige Hout gebrande Koolen zeer goed gehouden tot het maaken van Bus-kruid.

§ 4.

De jeugdige Takken van deeze Boom worden ook veel gebruikt tot Hoepen van klein Vaat-werk, waartoe ze zeer bequaam en langduurend zyn.

§ 5.

De Berg-lieden en andere maaken van deeze Heeſter de zoogenaamde *Wighel-Roede* (*Virga divina toria*), beſtaande uit een jong eenjarig Loot dat met twee Takken te gelyk, en alleen, zonder andere Neven-takjes, uit de Wortel gegroeit, en op een zeekere by haar bekend zynde wyze geſneeden is, waar meede ze voorgeven dat ze de Erts-gangen, of de plaatzen waar onder de aarde Erts ſchuilt, kunnen vinden,

den; als meede waar eenig Metaal, Geld, of Schat in de grond begraven en verborgen legt; ze houden tot dien einde deeze Roede met beide Handen op zeekere wyze vast, en dragen die voor heen zig regt uitgestrekt over de Bergen en elders heen, waar dan eenig Metaal, enz. in de Aarde schuilt, zal 't einde der Roede zig van zelfs sterk nederwaarts buigen: Ja zelf geeven zommige voor, dat men daar meede, hoewel met minder waarschynelykheid, verloorene Grens-steenen, Moordenaars, Dieven en gestolene dingen kan ontdekken: Ook maaken zommige deeze *Wighel-Roeden* niet alleen van dit Hout, maar ook van Messen, Vorken, enz.

Dog veele houden dit alles voor Bygelovigheid en andere voor Tovery; hoewel zommige *Auteuren*, onder andere VILLEMONT, die een bezonder Tractaatje daar over geschreven heeft, de moogelykheid daar van beweeren, en uit natuurlyke oorzaaken afleiden: Ziet ook J. AGRICOLA en KIRCHER. *Mund. sub. pars secund.*

§ 6.

In Duitschland heeft men een Spreekwoord, *dat als die Nuse wohl gerathen, es ein gutes Jahr van heyrathen ist, und die Kinder wohl gerathen.* Om den oorsprong van dit Spreekwoord te weeten, zoo moet men aanmerken, dat in Duitschland zeer veele en goede *Hasel-Nooten* in 't wild groeijen, en dat de Boere- en andere Meisjes veel de gewoonte hebben, om, als de *Nooten* ryp zyn, dezelve in de Bosschen uit vermaak te gaan plukken, waar by zig dan doorgaans de jonge Vryers weeten te voegen, en in die Note-bosschen veeltyds, door *Venus* en *Cupido* aangedreeven, met de Meisjes over een Huwelyks-zaake eens worden.

§ 7.

Aanmerkelyk is 't geen men leest in de heilige Blaaden, *Genesis* XXX. ℣. 37. 38.: Namelyk dat *Jacob* door middel van met witte streepen geschilde Roeden van den *Haselaar*, *Populier* en *Kastanjen* in de Goten en Drink-bakken te leggen, aan de Schapen van de kudde *Labans* wit- en zwart-gesprenkelde, gespikkelde, en geplekte Lammeren deed voortbrengen.

BESCHRYVING
VAN DE
HONDS-KERSE.

§ 1.

It Heester-gewas word genoemt in het *Nederduitsch*, Honds-kerse. Regtopstaande Kaperfolie of Geitenblad. *Latynsch*, Periclymenum rectum. Chamæ-cerasus dumetorum. Xylosteum. *Hoogduitsch*, Hundts-kirschen. Heck-kirschen. Auffrechte Waldwinde. *Engelsch*, Upright Hony sukle. *Deensch*, Benwed. *Zweedsch*, Try. Benwed. Härdwed.

§ 2.

Dit Gewas is een Meede-zoort van de *Kaperfolie*, en daar worden verscheide Zoorten van gevonden, als:

1. HONDS-

1. HONDS-KERSE, met roode dubbelde Vrugten.

Chamæcerafus dumetorum, fructu gemino rubro. *C. B. Pin.* 451. *Tournef. Inst.* 609. *Boerh. J. A.* 2. 227.

Periclymenum rectum fructu rubro. *J. Bauh.* 2. 106.

Xylofteum. *Dodon.*

Periclymenon allobrogum. *Lob.*

Lonicera pedunculis bifloris, baccis distinctis, floribus bilabiatis, foliis integerimis. *Roy. Prodr.* 238. *Linn. Hort. Upf.* 192.

Lonicera pedunculis bifloris, foliis ovatis obtufis integris. *Linn.* Hort. *Cliff.* 58.

2. HONDS-KERSE, met roode dubbelde Befien, van de Alpen.

Chamæcerafus alpina fructu gemino rubro, duobus punctis notato. *C. B. Pin.* 451. *Tournef. Inst.* 609. *Boerh. J. A.* 2. 227.

Chamæcerafus gefneri, Chamæpericlymenum quoddam alpinum. *J. Bauh.* 2. 107.

Xylofteum alterum. *Dodon.*

Chamæcerafus alpigena. *Lob.*

Lonicera baccis bifloris concretis floribus bilabiatis. *Roy. Prodr.* 238.

Lonicera pedunculis bifloris, foliis ovatis acutis integris. *Linn.* H. *Cliff.* 58.

3. HONDS-KERSE, met roode dubbelde Vrugten uit Moscovien.

Chamæcerafus fructu gemino rubro, foliis glabris cordatis. *Amm. ruth.* 184.

Lonicera pedunculis bifloris, baccis distinctis, foliis cordatis obtufis. *Linn.* Hort. *Upf.* 42.

4. HONDS.KERSE, met zwarte dubbelde Befien.

Chamæcerafus alpina fructu nigro gemino. *C. B. Pin.* 451. *Tournef. Imst.* 609.

Periclymenum rectum, folio ferrato. *J. Bauh.* 2. 167.

Periclymenum rectum. 2. *Cluf. H.* 58.

Lonicera pedunculis bifloris, baccis distinctis, foliis ferratis. *Roy. Prodr.* 238.

5. HONDS-KERSE, met een enkelde blauwe Befie.

Chamæcerafus montana, fructu fingulari cæruleo. *C. B. Pin.* 451. *Tournef. Inst.* 609. Boerh. *J. A.* 2. 227.

Periclymenum rectum fructu ceruleo. *J.* B. 2. 108.

Periclymenum rectum. 3. *Cluf.* H. 58.

Lonicera pedunculis bifloris, bacca folitaria globofa integerrima. *Roy.* Prodr. 239.

6. HONDS-KERSE, met roode dubbelde groote Befien, van de Pyreneé-bergen.

Chamæcerafus pyrenaica, foliis Oleæ, fructu gemino rubro Groffulariæ fimilis. *Schol. Botan.* 188.

Xylofteon pyrenaicum. *Tournef. Inst.* 609. Boerh. *J. A.* 2. 227.

Lonicera pedunculis bifloris, baccis distinctis, floribus infundibuliformibus, ramis divaricatis. *Roy. Prodr.* 238.

§ 3.

De eerfte zoort groeit in *Duitfchland*, *Zwitzerland*, *Frankryk*, en elders, in de Heggen, in de Bofch- en Berg-agtige plaatzen, en elders. De tweede zoort word op dezelfde plaatzen gevonden, dog meer in de hooge koude gebergtens, als, in de *Alpen* en *Pyreneen*. De derde zoort komt voort in 't *Mofcovifche* Keizer-Ryk. De vierde, vyfde, en zesde zoorten groeijen in de *Alp-*, *Pyreneé-*, en andere hooge Bergen van *Duitfchland*, *Italien*, *Frankryk*, en elders, dog zyn met de derde zoort minder bekent.

§ 4.

Ze willen in allerlei goede gronden, dog liefst in zandige, heel wel groeijen, en verdraagen alle ongemakken des Winters.

§ 5.

De vermeerdering geschied door de Uitloopers, of door Inlegging.

§ 6.

Het gebruik in onze Tuinen is zeer weinig: Men zet ze zomtyds, dog inzonderheid de eerste en tweede zoort, (§ 2. No. 1, 2.), om de verandering van Gewassen, hier of daar in de Tuinen, of op groote plaatzen in de Heggen. Men kan van de eerste zoort ook laage Heggen planten, die juist niet onaangenaam staan.

§. 7.

Voorts is dit Gewas van weinig gebruik in de Huishouding.

BESCHRYVING
VAN DE
HONIG-BLOEM.

§ 1.

Dit Heesteragtig Gewas word genoemt in 't *Nederduitsch*, Honigbloem. Witte Syringe. Italiaansche Syringe of Vlier. Wilde-Jasmyn. Fluite-boom. *Latynsch*, Syringa alba. Philadelphus. *Hoogduitsch*, Welschen-Holder. Weisze-Syringe. *Fransch*, Syringue. Syringue d'Italie. *Engelsch*, Syringe-Trée. *Deensch*, Italiaansk-Syringe. *Zweedsch*, Italiaansk-Syringa.

Daar word maar een zoort van gevonden, die by de Botanici genoemt word:

Syringa alba five Philadelphus Athenæi. *C. B. Pin.* 398. *Tournef. Inst.* 617. *Boerh. J. A.* 2. 238.

Syringa. *Dodon.*

Syringa italica. *Lob.*

Syringa italica flore simplici albo. *Hort. Eyst.*

Frutex corronarius. *Clus. H.* 1. 55.

Philadelphus. *Linn. Hort. Cliff.* 188. *Virid.* 43. *Hort. Ups.* 122. *Roy. Prodr.* 265.

Daar word nog een verandering van gevonden, met dubbelde Bloemen, dog deeze ziet men zeldzaamer: Ook is 'er een verandering van met bonte Blaaden.

§ 2.

Dit Heester brengt witte zeer welriekende Bloemen Tros-wyze voort, die de Reuk hebben als Oranje-bloeizels, of als zoete geurige *Honig*, waar van ze de naam van *Honig-bloem* hier te Lande verkreegen heeft; 't zelve is in deeze Landen vreemd, maar groeit, zoo men zegt, in *Italien*, *Spanjen*, in de *Levant*, en elders in de warme Landen, in de Bosschen, enz.

§ 3.

Het zelve wil in allerlei goede Gronden heel wel aarden, dog

dog bemint liefst de zandagtige; verdraagt alle ongemakken van onze Winters.

§ 4.

Word door zyn Uitloopers, die hy doorgaans in overvloed voortbrengt, ligtelyk vermeerdert.

§ 5.

Het gebruik aangaande dat men 'er in de Tuinen van maakt; men plant dezelve, weegens de aangenaame Reuk van zyn Bloemen, op de Rabatten der Bloem-perken en elders; als meede in de *Bosquets*; dog veele Menschen kunnen niet wel over de Reuk, dewyl die zeer sterk en zoet is.

§ 6.

Uit de Bloemen kan men een heel aangenaam riekende Olie bereiden, door uitperzing met Boom-Olie, op dezelfde wyze als hier agter van de Jasmyn-Olie gezegt word, en in dezelfde plaats, tot *parfumeering*, dienen kan.

BESCHRYVING
VAN DE
HULST.

§ 1.

Deeze altyd groenende Heester-agtige Boom word genoemt, in 't *Nederduitsch*, Hulst. Hulstboom. *Latynsch*, Agrifolium, Aquifolium. *Hoogduitsch*, Wald-distel; Stech-palm; Stech-baum, Stechapfel. *Fransch*, Houx. Houson. *Engelsch*, Holly. Holmie-tree. *Deensch*, Christ-torn. Maretorne. *Zweedsch*, Maretorn.

§ 2.

Daar zyn twee Hoofd-zoorten van, die by de *Botanisten* genoemt worden:

1. DE GEMEENE HULST.

Ilex aculeata, baccifera, folio sinuato. *C. B. Pin.* 425.

Aquifolium sive Agrifolium, *vulgo*. *J. Bauh.* 1. 114. *Tournef. Inst.* 600.

Aquifolium baccis rubris. *Herm. H. L. B.* 56. *Boerh. J. A.* 2. 219.

Agrifolium. *Dodon.*

Aquifolium sive Agrifolium. *Lob.*

Ilex foliis ovatis acutis spinosis *Linn. H. Cliff.* 40. *Hort. Ups.* 32. *Roy. Prodr.* 400.

2. HULST uit Virginien.

Agrifolium carolinense, foliis dentatis, baccis rubris. *Catesb. ornith.* 31. tab. 31.

Ilex foliis ovato-lanceolatis ferratis. *Linn. H. Cliff.* 40.
Roy. Prodr. 400.

Caffine vera floridanorum arbufcula baccifera, Alaterni fermé facie, foliis alternatim fitis, tetrapyrene. *Plukn. mantis.* 40.

§ 3.

De eerfte zoort groeit in het wild in de Boffchen, Heggen en op andere ongebouwde plaatzen van *Hoog-Duitfchland*, *Italien*, *Frankryk*, *Engeland* en elders, hier te Lande worden ze zelden in het wild groeijende gevonden, maar meeft gecultiveert.

De tweede gemelde zoort is in Europa vreemd, dezelve groeit in *America*, in de Landftreeken *Virginien*, *Carolina* en *Florida*, en word alleen om de verandering in de Botanifche-Tuinen gequeekt.

§ 4.

Van de eerfte of gemeene zoort zyn verfcheiden veranderingen; als:

1. De gemeene Hulft met geele Befien.
2. De gemeene Hulft met witte Befien.
3. De vergulde Hulft, of met geel-bonte Blaaden.
4. De verzilverde Hulft, of met wit-bonte Blaaden.
5. De Hulft met langwerpige Blaaden.
6. De Hulft met langwerpige Blaaden, geele Kanten en geele Doorn.
7. De Hulft met rondagtige Blaaden, geele Kanten en geele Doorns.
8. De Hulft met rondagtige Blaaden, witte Kanten en witte Doorns.
9. De Hulft met Blaaden die op de oppervlakte doornig zyn, of *Egelagtige* Hulft.
10. De Egelagtige vergulde Hulft.
11. De Egelagtige verzilverde Hulft.
12. De Egelagtige Hulft met geele Kanten en geele Doorns.
13. De Egelagtige Hulft met witte Kanten en witte Doorns.
14. De Hulft met Blaaden zonder Doorns.

Alle deeze zoorten, behalven de 1fte, 2de en 14de, vind men nergens anders als in de Hooven, maar zynde alle door de Zaaijing gevallig voortgekomen, waar van inzonderheid de 3de en 4de zoort om haar fraaye bontigheid veel gecultiveert worden.

§ 5.

De *Hulft* begeert van natuure liefft een goede, drooge, zandagtige Aarde; in vafte klei-agtige Gronden wil hy niet wel aarden, dog hy groeit in dezelve wat beeter, als hy daar in voortgequeekt is. Hy kan onze Winter-koude taamelyk wel teegenftaan, dog door zeer ftrenge koude gaat hy zomtyds verfterven, inzonderheid als hy veel aan de opene Lugt en Winden bloot ftaat. Ook zyn de voorgemelde bonte zoorten (§ 4. No. 3 - - - 13.) wat teederder, als meede inzonderheid de vreemde zoort (§ 2. No. 2.); weshalven deeze doorgaans in Potten of houte Vaaten gehouden word, om 'sWinters in Huis te bergen.

§ 6.

De Voortqueeking gefchied door de Befien, die vier Zaad-Korls in haar bevatten, welke Befien, na dat ze de voorgaande Winter over in vogt Zand te meuken geftaan hebben, in het vroege Voorjaar in Greppels, die 1 à 2 Voeten van malkander gemaakt zyn, een Duim diep gelegt worden. De jonge opgekomene Plantzoenen kunnen daar na, 2 à 3 Jaaren oud geworden zynde, verplant worden ter plaatze daar men begeert; ouder moet men ze niet ligt planten, dewyl ze dan zoo wel niet aan de gang willen.

Men kan ze ook door Inlegging voortqueeken, dog dewyl ze door 't Zaad gemakkelyker geteelt worden, zoo gefchied 't Inleggen zelden, ten zy als 't Zaad ontbreekt. Maar alle de voorgemelde veranderingen (§ 4. No. 1 - - - 13.) worden niet anders als door Inlegging vermeerdert, dog men kan

ze

ze ook oculeeren of zoogen op de gemeene *Hulſt*; dus heb ik voor deezen wel 4 à 6 van de gemelde zoorten of veranderingen op een zelfde Stam, door Oculeering gecultiveert.

Ook word de buitenlandſche zoort (§ 2. No. 2.), by ons alleen door Inlegging, of ook door Steeking der jonge Takken vermeerdert, ten waare men Zaad daar van uit West-Indien ontvangen hadde.

§ 7.

Men plant van de gemeene Hulſt Scheerheggen, die in goede gronden 8 à 10 Voeten, en zomtyds nog wel hooger, groeijen kunnen, en die weegens haar blinkende en altyd-duurende groenigheid, heel fraai ſtaan; maar gaan in extraordinaire ſtrenge Winters ligtelyk dood (§ 5.); gelyk we daar van een voorbeeld hebben van de ſtrenge Winter in 't Jaar 1740, waar door veele van deeze Heggen op veel plaatzen in Holland en elders vernield zyn: Dienſtig is het, als men deeze Heggen in zoodaanige ſtrenge Winters met Stroo digt bebint, of met Stro- of Riet-dekken bedekt, als meede ook de grond omtrent de Heggen met lange Paarde-meſt.

§ 8.

Men teelt en formeert ook van de gemeene *Hulſt*, dog inzonderheid van de *bonte* zoorten (§ 4. No. 3, 4.), laage Stam-boomtjes met rond geſchoorene kroonen; als meede Pyramiden van verſcheiderhande gedaante, die 3, 4 á 8 Voeten hoog kunnen worden, welke men hier of daar in de Tuinen, als by voorbeeld, op de Rabatten der Bloem-perken en elders, tot cieraad plant, en die ook heel fraai ſtaan, als ze met knippen wel onderhouden worden.

§ 9.

Ook plant men de *Hulſt*, te weeten de gemeene, wel in de *Boſquets*, tuſſchen ander wild Gewas, om de verandering van Gewaſſen, en om de altyd-duurende groente.

§ 10.

Zommige Schryvers melden, dat een witte Roos ge-ent of geoculeert wordende op een Hulſt-ſtruik, groene Roozen voortbrengt; wat hier van zy, ik hebbe het nog niet onderzogt, dog dit kan ik zeggen, dat ik door goede reeden daar zeer aan twyffele.

§ 11.

Het Oeconomiſche gebruik van deeze Boom is vorders weinig; men maakt 'er een *Vogel-Lym* van, om daar meede uit vermaak allerlei kleine Vogeltjes te vangen: Deeze *Lym* word op de volgende wyze geprepareert. Neemt van de afgeſchilde Schors van deeze Boom, en van deszelfs Blaaden, ſtampt dezelve wat in een Mortier, daar na begraaft het, in een Pot gedaan zynde, in de Aarde, op een vogte plaats, of beeter in warme Paarde-meſt, 10 à 14 Daagen lang, om te rotten, neemt het dan daar uit, en ſtampt het weer ter deeg fyn, vervolgens waſcht en ſpoelt het met ſchoon Waater, zoo zal 'er ten laaſten een taaije Lym overblyven, die men tot de Vogel-vangſt gebruikt; daar by wat *Note-olie* en beſte taaije *Terpentyn* mengende, om het wat handelbaarder en bequaamer te maaken.

§ 12.

Moogelyk zal iemand begeerig zyn om te weeten, hoe men met deze Lym de Vogels vangt; en dewyl ik tot vermaak van de Tuin- en Kruid-beminnaars ſchryf, zoo zal ik daar van eenige worden zeggen: Om dan zulks te doen, zoo neemt men een lange dunne Steng, van wat hout het zy, men maakt daar in aan het boven-einde rondom onder malkander hier en daar verſcheide kleine gaatjes, waar in men vervolgens by het gebruik ſteekt dunne Rysjes, die men met de gemelde Lym tamelyk dik beſtreken heeft, indiervoegen, dat de Steng met de Rysjes een Boom met

 Tak-

Takken vertoont, en dat de Rysjes maar heel los fteeken, op dat wanneer een Vogel daar op zitten gaat, het Rysje nederwaarts valt; hier door zal de Vogel in 't nedervallen met 't Rysje zyn Vleugels uitfpreiden, en dezelve daar door, behalven zyn Voeten, belymt worden, zoo dat hy niet langer vliegen kan, maar ter aarde valt, en dus gevangen kan worden. Deze ftang moet men zetten ter plaatze daar zig veel Vogels onthouden, dog wat van ander geboomte af, op dat ze daar op geen zitplaats mogen vinden; daar en boven zoo bedient men zig daar by van een *Uyl*, die men ergens op, wat verheven, zet, dewyl doorgaans allerley Vogels de *Uyl*, 't zy uit vyandfchap of uit nieuwsgierigheid, als ze zig over dag vertoont, navliegen en vervolgen: In plaats van een levende *Uyl*, die men niet altyd hebben of bewaaren kan, bedient men zig van een doode uitgeftopte gedroogde, die men tot dien einde bewaard. Men heeft ook verfcheiderhande zoorten van Lok-fleutjes, om 'er de kleine Vogeltjes meede te lokken; dog nog beeter is 't, dat men allerley kleine Vogels, inzonderheid van die zoort die men vangen wil, omtrent de Lym-ftang, aan touwen vaft gemaakt zynde, nederzet. De Vogelvanger moet zig ondertusfchen in een van groene takken gemaakt Hutje, of op een andere wyze, dat niet zwaar te practiceren is, verborgen houden, &c.

BESCHRYVING
VAN DE
JASMYN.

§ 1.

Dit Heefter-gewas heet in 't *Nederduitfch*, Jasmyn. Gelfemyn. *Latynfch*, Jasminum. Gelfeminum. *Hoogduitfch*, Jasmin. Vielreben. *Franfch*, Jasmin. *Engelfch*, Jasmine. Jasme. *Deenfch*, Jarsmyn. *Zweedfch*, Sjersmin.

§ 2.

Daar worden verfcheide Zoorten van gevonden, maar ik zal hier alleen melding doen van twee Zoorten, die in onze Tuinen in de opene grond kunnen geculriveert worden: De overige behooren tot de Bloem-tuin.

1. DE GEMEENE WITTE ITALIAANSCHE JASMYN.

Jasminum vulgatius flore albo. *C. B. Pin.* 397. *Tournef. Inft.* 597. *Boerh. J. A.* 2. 216.

Jasminum, five Gelfeminum flore albo. *J. Baub.* 2. 101.

Jasminum. *Dodon.*

Gelfeminum vulgatius, Jasminum. *Lob.*

Jasminum foliis oppofitis pinnatis. *Linn. H. Cliff.* 5. *Hort. Upf.* 5. *Mat. med.* 9. *Roy. Prodr.* 397.

2. DE GEMEENE GEELE BESIE-DRAAGENDE JASMYN, ook *Heefteragtige Klaver* genoemt.

Jas-

Jasminum luteum, vulgo dictum bacciferum. *C. B. Pin.* 398. *Tournef. Inst.* 597. *Boerh. J. A.* 2. 216.

Trifolium fruticans, quibusdam Polemonium, flore luteo. *J. Bauh.* 1. 374.

Trifolium fruticans. *Dodon.*

Polemonium monspeliensium. *Lob.*

Jasminum foliis alternis ternatis simplicibusque, ramis angulatis. *Linn. Hort. Cliff.* 5. *Hort. Ups.* 5. *Roy. Prodr.* 397.

Van de eerste Zoort zyn nog twee veranderingen, als, met geel- en wit-bonte Bladen.

§ 3.

De eerste zoort groeit natuurlyk in het wild in *Asia* en *Oost-Indien*.

De tweede zoort word in 't wild in de Heggen en Bosschen groeijende gevonden, in *Provence*, *Languedoc*, *Italien*, *Spanjen* en elders.

§ 4.

Ze begeeren beide een goede losse liefst zandagtige Aarde, en kunnen onze Winter-koude, als ze op een goede warme, voor winden gedekte plaats staan, tamelyk wel tegenstaan, dog gaan met strenge Winters wel versterven; weshalven men ze by ons meest in Potten houd, weegens haar Bloemen; zynde inzonderheid de gemelde Bonte zoorten 't tederst.

§ 5.

De vermeerdering van de eerstgemelde Zoort (§ 2. No 1) geschied door Inlegging van de jonge Ranken; of door Steking.

De vermeerdering van de tweede (§ 2. No. 2) geschied meede door Inlegging en Steeking, of door de Uitlopers, die ze doorgaans rykelyk voortbrengt.

§ 6.

De eerste Zoort word in de Tuinen gebruikt om daar *Priëlen*, Muuren, en andere plaatzen meede te bekleeden, die dus hêel cierlyk staan, en, weegens de zeer wel riekende Bloemen in de Bloeytyt, zeer aangenaam zyn; maar om dat deze Heester in strenge Winters ligtelyk dood vriest (§ 4), is het dienstig, dat men dezelve in de Winter tegen de aankomende vorst met Stroo bebind, of met Stroo- of Riet-Matten bedekt, als mede de Wortel met losse Paarde-mest of los Stroo overdekt, waar door men ze doorgaans behouden zal; 't Stoo of de Matten moet men, zo ras de vorst over is, weer wegdoen, om ze te verlugtigen, dewyl ze anders ligtelyk gevaar lopen te verstikken, en by aldien het gebeurt, dat het Hout in strenge Winters van boven dood vriest, zoo zal nogtans de Wortel doorgaans behouden blyven, en 't doode Hout by de Wortel weggesnoeit zynde, weer jong Hout uitspruiten, inzonderheid als men de Wortel gedekt heeft; dog 't versturven Hout moet in tyds weg gesnoeit worden, anders strekt zig 't versterf tot in de Wortel uit. Voorts moeten de Takken in het Voorjaar en in de Zomer netjes aan de Prieëlen of Muuren enz. geleid en aangebonden worden, als de groente zig cierlyk vertoonen zal.

§ 7.

De tweede zoort (§ 2. No. 2.) word hier of daar in de Bloem-Tuinen of elders op een gevoeglyke warme plaatze, of in de *Bosquets*, om de verandering, en om de Bloemen geplant, die egter zonder Reuk zyn.

§ 8.

Betreffend het huislyke gebruik; men maakt van de Bloemen der eerst gemelde zoort (§ 2. No. 1.); of van haar Meede-zoorten, die we op een ander plaats zullen vermelden, en die een nog sterker Reuk geven, in de warme Landen, als in Italien, Spanjen, Provence, enz., waar ze beeter groeijen, en dus meer Bloemen te bekomen zyn als by ons, een zeer aangenaam riekende *Olie*, *Jasmyn-Olie* genaamt; 't welk veel van de Italianen tot onzen overgebragt, en tot

parfumeering van deeze en geene dingen, als Snuif-tabak, enz., en inzonderheid tot accommodering en parfumeering van de Hairen en Perruiken veel gebruikt word. De wyze om deeze *Olie* te præpareeren is aldus; men neemt zuivere Boom wol, men maakt dezelve in goede verfche *Amandel-Olie* of befte witte *Boom-olie* nat, en legt daar van een laag in een Pers, hier over ftroit men een laag *Jasmyn-Bloemen*, daar over legt men weer een laag van de in gemelde Olie nat gemaakte Boom-wolle, dan weer een laag Bloemen, zulks dus continueerende zoo lang als genoeg is; vervolgens perft men het te zamen wel uit, zoo verkrygt men de welriekende *Jasmyn-olie*. Als men de Bloemen alleen in de Olie doet en trekken laat, geven ze haar Reuk niet van zig; als meede niet door diftillatie.

Op diergelyke wyze kan men een welriekende Olie bereiden uit de *Honig-bloem* en andere welriekende Bloemen meer.

BESCHRYVING VAN DE IPEN-BOOM.

§ 1.

Deeze Boom word genoemt in 't *Nederduitfch*, Ipen-boom. Ipe. Olm-boom. Olm. *Latynfch*, Ulmus. *Hoogduitfch*, Ruft-baum. Ruft-holtz. Ruften. Ulmen-baum. Ulmen. Lindebaft. *Franfch*, Orme. Ormeau. Ipereau. *Engelfch*, Elme-tree. *Deenfch*, Elme-trae. Elme-troe. Elm. *Zweedfch*, Alm-trae. Alm.

§ 2.

Daar worden vier zoorten of veranderingen van gevonden, als:

1. De GEMEENE IPEN-BOOM.
   Ulmus campeftris & Theophrafti. *C. B. Pin.* 426. *Tournef. Inft.* 601. *Baub. J. A.* 2. 220.
   Ulmus. *J. Baub.* 1. 139. *Lob.* altera. *Dodon.*
   Ulmus vulgatiffima, folio lato fcabro. *Geremac.* 1480.
   Ulmus fructu membranaceo. *Linn. H. Cliff.* 83. *Flor. fuec.* 219. *Roy. Prodr.* 223.
2. DE GEMEENE IPEN-BOOM, met gladde Blaaden.
   Ulmus folio glabro. *Ger. emac.* 1481.
3. DE IPEN-BOOM, met breede ruige Blaaden, doorgaans *Olm-boom* genoemt.
   Ulmus montana. *C. B. Pin.* 427.
   Ulmus prior, vel latiore folio. *Dodon.*
   Ulmus alter latiore folio. *Lob.*
   Ulmus folio latiffimo fcabro. *Ger. emac.* 1481.
4. DE KLEINE IPEN-BOOM, *Hers-Leer*, ook *Kurk-Ipe* genoemt.
   Ulmus minor folio angufto fcabro. *Ger. emac.* 1480.
   Tilia mas. *Lob.*

De tweede zoort verfchilt van de eerfte alleen daar in, dat de Blaaden gladder en blinkender zyn: De derde zoort heeft

heeft veel breeder en grooter Blaaden, die ook rond-valliger, maar vooren puntiger, donkerder-groen, en heel ruw zyn, ook word de Boom in alle deelen grooter. De vierde of kleine zoort, gelykt aan de eerfte in gedaante, behalven dat ze in alle deelen veel kleinder groeit, ook de Schors van de bejaarde Struiken dik, zeer fponfieus, rimpelig, en diep gekorven is. Van alle deeze vier zoorten vind men ook veranderingen met geel- of wit-bonte Blaaden, die alleen uit Liefhebbery gequeekt worden, gelyk alle de andere Planten met bonte Blaaden.

§ 3.

Ze worden alle op zommige plaatzen van *Duitfchland*, *Frankryk*, *Italien*, *Braband*, en elders in 't wild, op de Bergen, in de Boffchen, Velden, enz., groeijende gevonden; dog inzónderheid de eerfte en derde zoort. In deeze Provincien vind men ze niet in het Veld, maar ze worden veel tot gebruik in de Tuinen van de Boomqueekers voortgequeekt.

§ 4.

Ze begeeren een goede, vette, liefft klei-agtige Aarde, en die wat vogt is; in drooge, fchraale Gronden willen ze niet wel aarden, behalven de vierde of kleine zoort (§ 2. No. 4). Ze willen ook liefft eene opene Lugt hebben, want in de fchaduwe onder ander grooter Gewas, gaan de Takken verfterven. Ze kunnen onze Winter-koude gemakkelyk doorftaan, en zyn taamelyk beftendig teegen de Winden, inzonderheid de *Olm-boom*.

§ 5.

Dezelve kunnen door haar Zaad vermeenigvuldigt worden, waar toe men meeft 't Zaad van de eerftgemelde (§ 2. No. 1.) gebruikt, 't welk in 't vroege Voor jaar op Akkers of Bedden een Vinger-breed diep gezaait word, wordende de jonge opgekomene Plantzoenen vervolgens, 2 à 3 jaren oud geworden zynde, opgenomen en, na de Pen-wortel gekort hebbende, in de Entery of Queek-plaats op andere Bedden in Reyen, 1 à $1\frac{1}{2}$ Voet en de Reyen 3 à 4 Voeten van elkander, geplant, en dus gecultiveert tot dat ze groot genoeg geworden zyn, om ze elders, 't zy tot Heggen of Boomen, te gebruiken.

§ 6.

Dog dewyl uit 't Zaad doorgaans alle de vier gemelde zoorten (§ 2. No. 1 - - 4.) en dikwyls meer andere veranderingen, zoo ten opzigte van de Blaaden als Koleur, grootheid, enz., voortkomen, 't welk teegen 't oogmerk der Boomqueekers, en inzonderheid der Planters is, zoo worden ze by ons zeer zelden gezaait, maar gewoonlyk door Inlegging van jonge Scheuten, die uit een oude afgekapte Stam gefprooten zyn, (I Deel § 500.) voortgezet, welke Inleggers daar na ligt beworteleh, en die, zoo ras ze bewortelt zyn, op Bedden in Reyen, in de gewoonlyke Plant-tyd, geplant worden, op die wyze als zoo even van de Zaailingen (§ 5.) gezegt is. Hoewel een verftandig *Queeker* de uit Zaad voortgekomene jonge Boomtjes, 2 à 3 Jaaren oud geworden zynde, niet bezwaarlyk zoude kunnen fchiften, en de gelykzoortige by malkander voegen. En ik oordeele, dat zoodaanige uit Zaad voortgekomene Plantzoenen veel beeter tot cierlyke opgaande Alleé-boomen, of om met der tyd voordeel van het Hout te hebben, zyn zouden, als die door Inlegging voortgequeekt worden, dewyl ze buiten twyffel in een goede grond grooter Boomen zouden kunnen worden (I Deel § 141).

§ 7.

Men kort de verplante Inleggers, doorgaans 't jaar na de verplanting een hand-breed boven de Wortel af, om kragtiger groeijend gewas, en een regtfcheutiger Stam te verkrygen, inzonderheid als men 'er Stam-boomen van teelen wil; en

en op gelyke wyze kan men ook, om dezelve reeden, de jonge verplante Boomen uit Zaad (§ 5.) dus korten.

§. 8.

De *Ipen* zyn hier te lande van een zeer groot gebruik in de Tuinen, te weeten de eerste Zoort of *gemeene Ipen* (§ 2. No. 1), want men plant daar van zeer dikwyls *Allées* en Cingels in en rondom de Hoven, niet alleen om dat die in onze laage vogte Gronden boven andere Zoorten van Gewassen wel groeijen willen, maar ook schielyk aangroeijen en groote mooye Kronen verkrygen; ook 't hout, de Boomen oud geworden zynde, na de roeijing van waarde is. Waar door ze 't oogmerk en verlangen der Planters, 't welk doorgaans is schielyke grootwording van het geplante gewas, als mede voordeel van 't Hout in 't vervolg, wel komen te beantwoorden. Men verkiest tot *Allees*, &c., doorgaans Stammen die reeds wat dik, by voorbeeld 2 à 3 Duimen over duims dik zyn, en men stelt ze op 15 à 20 Voeten afstand in de Reyen van malkander.

§ 9.

Ze worden ook zomtyds tot Manteling en Wind-breking, rondom Moes-tuinen, Boomgaarden en andere *Plantagien*, geplant, dog hier toe gebruikt men inzonderheid den *Olmboom*, om dat die 't schielykst groeit en 't grootst word, ook 't bestendigst tegen de Winden is. Dog kan daar aan zo wel niet wederstaan als de *Populieren* en *Willigen*.

§ 10.

Van de *gemeene Ipen* worden ook by ons, om haar gemelde goede en schielyke aangroei, de meeste zo hooge als lage Scheer-heggen geplant, die wel behandelt en met scheren op zyn tyd onderhouden wordende, heel fraai staan, en 12 à 16 en meer Voeten hoog kunnen worden; en naa maate der hoogte die de Heg in het vervolg hebben zal, verkiest men ligter en korter of zwaarder en hoger, dat is, jonger of ouder Plantzoenen; en men stelt ze ook naar mate wyder van, of digter by malkander. Maar deeze Heggen begeeren eene opene Lugt, anders worden ze niet digt en gesloten; of zo ze digt zyn, versterven de Takken met der haast (§ 4).

§ 11.

Deze *Ipen* van de *eerste* en *derde Zoort* worden ook veel gebruikt tot bekleding van *Berceaux*, *Cabinets*, *Priëlen*, &c., dewyl ze die in korten tyd kunnen bekleeden.

§ 12.

De *kleine Ipe* word ook zomtyds tot laage Heggen geplant, maar die worden niet zeer fraay, door dien ze mager, slenterig, niet wel digt, en met veele Waterloten of zogenaamde *Sypelaars* groeijen, inzonderheid als ze bejaart worden; daar en boven 't Lof klein, bleek, en niet zeer aanzienlyk is.

§ 13.

In zommige Gewesten, als in Braband, Vlaanderen, Frankryk, en elders, planten ze de Landlieden veel rondom hunne Velden, Weiden, Woonplaatzen, &c., en ze kappen die vervolgens om de 6 à 8 Jaaren tot klein Brandhout, gelyk men hier te lande gewoon is met de *Els*, *Birk*, &c., te doen.

§ 14.

Het Hout van de *Ipen-boom* is rosagtig van koleur, zeer hard, taay en fyn van draad, inzonderheid van de gemeene Zoort, en van de *Hersleer*, zynde dat van de Olm-bomen wat weeker, en ook witter; weshalven het veel geagt en hier te lande wel 't meest gebruikt wort, tot allerley Waagenmakers-werk, Molen-werk, Affuiten van Kanons, insgelyks tot Cabinetten, Tafels, Stoelen, en veel andere huislyke dingen.

§ 15. Het

§ 15.

Het is ook een zeer goed Brandhout dat veel hitte geeft en lang duurt; ook zyn de Koolen daar van zeer goed; 't word egter weegens zyn voorgemelde nuttigheid en gebruik (§ 14.), weinig tot Brandhout gebruikt, ten zy de Takken en andere afvallen, die nergens anders toe kunnen dienen. Maar,

Ik twyffel niet, of 't zoude nuttig kunnen zyn, als men by ons, gelyk in Braband, enz., (§ 13.), in plaats van de *Els* en *Birk*, *Ipen* tot klein Brandhout plantte, te weeten in zoodaanige gronden die daar toe bequaam, en niet ten eenemaal fchraal en ondeugende zyn (§ 4.), want de Ipen immers zoo fchielyk aangroeijen kunnen, en na de hakking eeven zoo fterk, zoo niet fterker, weer fpruiten als de *Elzen*, enz., maar veel beeter Brandhout uitleeveren (§ 15.) Zeer waarfchynlyk is het, dat deeze Planting ten deele nagelaaten en niet *gepractifeert* word, om dat de jonge *Ipe-Plantzoenen*, weegens de moeite van aanqueeking door Inlegging (§ 6.), wat duur zyn, daar men in teegendeel de jonge *Els* en *Birk* zeer goed koop hebben kan: Edog dit zoude men zeer gemakkelyk kunnen verhelpen, door middel van de *Ipen* te zaaijen, gelyk de *Els*, enz. (§ 5.); want het 'er tot Brandhout niet op aankomt, of 'er uit het Zaad eenige verandering voortgekomen is.

§ 16.

In zommige Landen daar de weide voor 't Vee fchaars is, worden zoo wel de groene Blaaden en jonge Takken, als de gedroogde in de Winter, (die tot dien einde als het Hooi gedroogt worden), veel gebruikt om de Koeijen, Schapen en Geiten mede te voeden, die dezelve, zoo men zegt, zeer gaarne, ja eeven zo lief als Gras en Hooi eeten, en ook 'er zeer goede Melk en Boter van geeven. Deeze Blaaden geeven ook, als ze verrot zyn, een zeer goede verbeetering aan de Landen.

§ 17.

Men zegt, dat de Hoenders het Zaad van deeze Boomen gaarne eeten, en daar van zeer vet worden, ja zelfs zoo vet, als zy 'er te veel van eeten, dat ze 'er van ftikken.

§ 18.

Voorts zo heeft deze Boom ook zyne nuttigheid in de Genees-kunde. De middelfte Schors daar van in Boom-olie gekookt, geeft een zeer goede Wond-olie, om allerlei verfche Wonden te geneezen. Hiertoe dient ook, en zelfs nog beeter, 't Vet- of Balzem-agtige vogt, dat men in de Blaasjes vind, die men dikwyls op den rug der Blaaden van deeze Boomen ziet; welke Blaasjes ontftaan door de fteek van eenig Infect. Als men de moeite wil doen van dit Vogt te vergaderen, zoo kan men zulks 2 à 3 jaaren zonder verderf bewaaren; 't zelve word ook gepreezen voor de Breuken der Kinderen.

BESCHRYVING VAN DE JUDAS-BOOM.

§ 1.

It Boom-Gewas word genoemt in 't *Nederduitsch*, Judas-Boom. Wild St. Jans-brood. *Latynsch*, Arbor Judæ. Arbor amoris. Siliqua silvestris. Siliqua fatua. Siliquastrum. *Hoogduitsch*, Judas-baum. Wild St. Johannes-brodt. *Fransch*, Guainier. *Engelsch*, Judas-Tree. *Deensch*, Judas-Trae. *Zweedsch*, Judas-Tree.

§ 2.

Twee zoorten worden van deeze Boom gevonden, als:

1. GEMEENE JUDAS-BOOM.

Siliqua silvestris rotundifolia. *C. B. Pin.* 402.

Judaiva arbor. *J. Bauh.* 1. 433.

Siliquastrum. *Cast. Dur.* 415. *Tournef. Inst.* 646. *Borh. J. A.* 2. 23.

Arbor Judæ. *Dodon.*

Arbor Judæ Monspeliensium. *Lob.*

Cercis foliis cordato-orbiculatis glabris. *Linn. H. Cliff.* 156. *Hort. Ups.* 99. *Roy. Prodr.* 463.

2. VIRGINISCHE JUDAS-BOOM.

Siliqua silvestris rotundifolia canadensis. *Hort. R. Par. Tournef. Schol. botan.* 26.

Siliquastrum canadense. *Tournef. Inst.* 647. *Boerh. J. A.* 2. 23.

Cercis foliis cordatis pubescentibus. *Linn. H. Cliff.* 156. *Hort. Upsal.* 99. *Gron. Virg.* 41. *Roy. Prodr.* 463.

§ 3.

De eerste zoort groeit natuurlyk in *Spanjen*, *Italien*, *Provence*, *Languedoc*, en elders in de Berg- en Bosch-agtige plaatzen, in de Heggen, en elders; ook in *Asia*.

Daar is nog een verandering van met heel witte Bloemen, hebbende de gemelde (§ 2. No. 1.) mooije purperoode Bloemen; ook meld *Tournefort* nog van een verandering die puntiger Blaaden en Peulen heeft; maar deeze zyn beide zeldzaamer.

De tweede zoort (§ 2. No. 2.) groeit natuurlyk in *America*, in de Landstreeken *Virginien*, *Carolina*, *Canada*.

§ 4.

Dezelve beminnen een goede losse, liefst zand-agtige aarde; kunnen onze Winter-koude, als ze wat bejaard geworden zyn, en op een goede warme, voor Winden gedekte plaats staan, taamelyk wel teegenstaan; dog gaan in strenge Winters doorgaans versterven; zynde de *Americaansche* zoort nog eenigzints tederder als de *Europische* eerst gemelde zoort; weshalven 't dienstig is dat men ze 's Winters met Stroo of Matten bedekt.

§ 5.

Ze worden door Uitlopers, of door Inlegging, of ook door 't Zaad, dat men uit haare natuurlyke groei-plaatzen verkregen heeft, vermeerdert: welk Zaad in 't voorjaar, na dat het de voorige Winter in vogtig zand op een lauwe

plaats

plaats te meuken geſtaan heeft, in Potten gezaait word, die men vervolgens in een zagt broeijende *Rund-bak* zet; de voortgekomene jonge Boomtjes worden daarna, een jaar oud geworden zynde, verplant in andere Potten of Bakken, om ze verder 's Winters in het Orange-huis te bewaren, tot dat ze eenige jaaren oud geworden zyn, als wanneer men ze hier of daar in de Tuinen, tegen een Muur of op een andere plaats om de verandering van Gewaſſen en om haar mooije Bloemen, die vroeg in het Voorjaar, eer de Blaaden ſpruiten, aan den Stam en aan de zyden der Takken verſchynen, plaatzen kan: Dog de Uitlopers die in de opene lugt voortkomen zyn wat harder, en ze worden gewoonlyk daar door voortgequeekt; en dit is al het gebruik dat men van deeze Boom maakt: Zal alleen nog maar zeggen dat deeze Boom *Judas-boom* genoemt is, om dat zommige gemeent hebben, dat de verrader *Judas* zig aan een Boom van deeze zoort zoude verhangen hebben, vermids de Takken krom of Haakswyze groeijen: Dog men moet dit maar voor een Vertelzel aanneemen.

BESCHRYVING VAN DE JUPITERS-BAARD.

§ 1.

DIt Heeſter-gewas word genoemd in 't *Nederduitſch*, Jupiters-baard. Zilver-doorn. *Latynſch*, Barba Jovis. *Hoogduitſch*, Jovisbaard. *Franſch*, Barbe de Jupitre. *Engelſch*, Thee Zilver Schrub, callad Jupiter-beard. *Deenſch*, Barba Jovis. *Zweedſch*, Barba Jovis.

§ 2.

By de Botaniſten word 't zelve genoemt:

Barba Jovis. *C. B. Pin.* 397. *Boerh. J. A.* 2. 40.

Jovis Barba pulchré lucens. *J. Baub.* 1. 385.

Anthyllis foliis pinnatis, foliolis æqualibus. *Linn. H. Cliff.* 371. *Hort. Upſ.* 221. *Roy. Prodr.* 389.

§ 3.

Het zelve groeit in de gebergten van *Zwitzerland*, *Savoyen*, *Italien*, *Napels*, en elders.

§ 4.

Bemind een goede loſſe, zandagtige grond en een opene, dog warme en voor de ſcherpe winden gedekte Standplaats.

§ 5.

Word door Inlegging by ons voortgequeekt; kan ook door 't Zaad geſchieden, als men Zaad uit gemelde Geweſten verkreegen heeft, dewyl zulks hier te Lande niet ligt ryp word.

§ 6.

Men plant dit Gewas alleen uit Liefhebbery in de Tuinen

nen hier of daar op een Rabat of elders, weegens zyn aardige, gryze en glimmende Blaaden. Men kan 'er ook laage Hegjes van planten: Edog kan geen ſterke vorſt verdraagen, waar door zulks dikwyls by ons verſterft; weshalven het zelve van Kruid-beminnaars meeſt in Potten gehouden word, om 'sWinters in het Oranje huis te overwinteren, gelyk andere diergelyke Gewaſſen.

Daar is nog een *Carolynſche* Meede-zoort van (Amorpha *Linn. & Roy.*), maar die is nog teederder, en valt derhalven hier daar van niets te zeggen, dewyl we in dit Werk alleen die Planten tragten te verhandelen welke onze Winterkoude, in de open grond groeijende, kunnen doorſtaan, ten waare in heel ſtrenge Winters.

BESCHRYVING VAN DE KAPERFOLIE.

§ 1.

It Heeſter-Gewas word in verſcheide Talen genoemt, als volgt: In 't *Nederduitſch*, Kaperfolie. Kamperfolie. Weewinde. Geitenblad. Memmekens-Kruid. *Latynſch*, Caprifolium. Periclymenum. Matriſylva. Lilium inter ſpinas. Volucrum majus. *Hoogduitſch*, Waldwinde: Wald-lilgen. Hek lilgen. Zaunlilgen. Geirſzblad. Je länger je lieber. *Franſch*, Chevrefeuille. *Engelſch*, Woodbinde. Hony ſukle. *Deenſch*, Sklolilier. Löberoſe. *Zweedſch*, Matleds-trœ.

§ 2.

Daar worden verſcheide zoorten gevonden, als:

1. De DUITSCHE GEMEENE KAPERFOLIE.

Periclymenum non perfoliatum, germanicum. *C. B. Pin.* 302.

Periclymenum non perfoliatum. *J. Bauh.* 2. 104.

Caprifolium germanicum. *Dodon. Tournef. Inſt.* 608. *Boerh. J. A.* 2. 226.

Periclymenum non perfoliatum ſeptentrionalium. *Lob.*

Lonicera floribus capitatis terninatricibus, foliis omnibus diſtinctis. *Linn. H. Cliff.* 58. *Flor. ſuec.* 191. *Mat. med.* 68. *Roy. Prodr.* 237.

2. DE DUITSCHE LAAT BLOEIJENDE KAPERFOLIE, met roode Bloemen.

Caprifolium germanicum flore rubello, ſerotinum, *Broſſ. Tournef Inſt.* bog. *Boerh. J. A.* 2. 226. *Linn. Hort. Upſ.* 42. *Hort. Angl.* tab. 7. Variat. præc.

3. DE ITALIAANSCHE KAPERFOLIE.

Periclymenum perfoliatum. *C. B. Pin.* 302. *J. Bauh.* 2. 104.

Caprifolium italicum. *Dodon.*

Perio-

Periclymenum perfoliatum calidarum regionum. *Lob.*

Lonicera floribus verticillatis, terminalibus feffilibus, foliis fummis connato-perfoliatis. *Linn. H. Cliff.* 58. *Hort. Upfal.* 42.

4. DE ITALIAANSCHE VROEG-BLOEIJENDE KAPERFOLIE.

Periclymenum perfoliatum præcox narbonenfe. *Hort. R. Par.*

Caprifolium italicum perfoliatum, præcox, *Broff. Tournef. Inft.* 608. *Boerh. J. A.* 2. 226. variat. præced.

5. DE VIRGINISCHE ALTYD GROENENDE en BLOEIJENDE KAPERFOLIE.

Periclymenum perfoliatnm virginianum fempervirens & florens. *Herm. H. L. B.* 484. tab. 485. *Tournef. Inft.* 609. *Boerh. J. A.* 2. 226. *Hort. angl.* t. 7.

Lonicera floribus capitatis terminatricibus, foliis fupremis connatis, inferioribus petiolatis. *Linn. H. Cliff.* 58. *Roy. Prodr.* 237.

§ 3.

De eerfte en tweede zoort (§ 2. No. 1. 2.) groeijen in *Neder-* en *Hoog- Duitfchland*, *Ooftenryk*, *Bohemen*, *Zwitzerland*, *Frankryk*, en elders, in de Boffchen en Heggen, by ander Boom-gewas opklimmende en zig daar om windende.

De tweede zoort verfchilt alleen van de eerfte, dat ze Bloemen voortbrengt die van buiten rood-agtig zyn, daar in tegen de eerfte witte Bloemen heeft, die, als ze wat gebloeit hebben, geel-agtig worden; dog daar is ook een verandering van met roode of roodagtige Bloemen.

De derde zoort groeit in *Italien*, *Provence*, *Languedoc* en in andere warme Landen, in de Heggen en Boffchen; haare twee en twee tegen elkander overftaande Bladen zyn aan 't bovenfte van de Tak t'zaamen gegroeit, zo dat het fchynt als of de Tak 'er doorheen ging: Haare Bloemen zyn roodagtig aan de buiten kant, en komen werwels-wyze voort; daar in teegen die van de eerfte en tweede zoort alleen aan de Topeinden der Takken.

De vierde zoort verfchilt hooftzaakelyk daar in van de voorgaande derde, dat ze vroeger bloeit.

De vyfde zoort gelykt veel aan de derde zoort in gedaante, maar is in alle deelen kleinder; de Blaaden zyn glanzend en groenen altyd, en de Bloemen zyn aangenaam glanzend hoog-rood van Koleur, maar hebben geen of weinig Reuk. Deeze groeit in *Virginien*.

Van de eerfte en derde zoort zyn 'er veranderingen, die geel- of wit-bonte Blaaden hebben, welke Blaaden veeltyds als gehakkelt of gefnippelt zyn.

§ 4.

Ze begeren een goede loffe, liefft zandagtige Aarde, en kunnen onze Winter-koude wel teegenftaan, dog de vierde en vyfde zyn wat teederder, inzonderheid de laatfte, en begeert een goede warme Standplaats; hoewel deeze meeft, om haare teederheid, in Potten gehouden word, om ze 'sWinters in 't Oranje-huis voor de vorft te bewaaren.

§ 5.

Ze worden alle door Uitloopers, Inlegging, of Steeking der jonge Takken gemakkelyk voortgeteelt.

§ 6.

Het gebruik dat men in de Tuinen van de *Kaperfolie* maakt, te weeten van de 1, 2, 3, en 4de zoort, beftaat alleen daar in, dat men 'er *Prieelen*, Zit-plaatzen, en kleine *Berçeaux* mede bekleed, en zulks voornamelyk om haare welriekende Bloemen, die in der daad een zeer aangename Reuk van haar geeven, inzonderheid 's morgens en 's avonds, of na een zagte warme Reegen.

Men plant ze om die reeden ook wel op andere bequaame plaatzen van de Tuin, of in de Bofquets onder ander wild Gewas, om by het wandelen de aangenaame Reuk in

haar bloei-tyd, die in de Zomer en Herfst is, te genieten. Men kan 'er ook kleine Stam-boompjes van trekken, inzonderheid van de derde zoort, dewyl de eerste en tweede sterker opwaarts groeijen, die men op de Rabatten van de Bloem-tuinen en elders plaatst, en met het Mes in haar fatzoen hout: Dog ze willen alle liefst haare vryheid in het groeijen hebben, en niet gaarne gesnoeit zyn, om wel te groeijen.

§ 6.

Daar zyn ook nog eenige vreemde zoorten van, die men zelden, en niet anders als in de Botanische Tuinen, en in eenige andere van Kruid-beminnaars vind, als:

1. VIRGINISCHE KRUID-AGTIGE KAPERFOLIE, regt op groeijnd.

Periclymenum herbaceum rectum virginianum. *Plukn. alm.* 287. tab. 104. fig. 2.

Triosteospermum latiore folio, flore rutilo. *Dill. Elth.* 394. tab. 293. fig. 378.

Lonicera floribus verticillatis sessilibus, foliis ovato-lonceolatis coalitis, fructu trispermo. *Linn. H. Cliff.* 57. *Roy. Prodr.* 238.

2. VIRGINISCHE KRUIDAGTIGE KAPERFOLIE, met Blaaden als Androsænum.

Periclymenum rectum, Androsæmi foliis, virginianum. *Plukn. alm.* 287.

Symphoricarpos foliis alatis. *Dill. Elth.* 371. tab. 278. fig. 360.

Lonicera floribus capitatis pedunculatis lateralibus, foliis petiolatis. *Linn. Virid.* 14. *Hort. Cliff.* 58. *Roy. Prodr.* 237.

3. VIRGINISCHE KAPERFOLIE met Blaaden als Laurier.

Ligustrum americanum lauri folio, flore flavescente, baccis niveis, Plumer. *Tournef. Inst.* 597.

Periclymenum racemosum, flore flavescente, fructu niveo. *Dill. Elth.* 306. tab. 228. fig. 295.

Lonicera racemis lateralibus simplicibus laxis, floribus oppositis pendulis, geniculis caulinis compressis. *Linn. H. Cliff.* 496. *Roy. Prodr.* 237.

4. AFRICAANSCHE KAPERFOLIE.

Caprifolium afrum, folio pruni læviter serrato, flore ruberrimo, bacca nigra. *Boerh. J. A.* 2. 226.

Pericclymenum africanum, folio Pruni; an Phillyreæ species. *Boerh. J. prior.* 257.

§ 7.

Deeze drie eerstgemelde zoorten groeijen in de West-Indische Landschappen *Virginien*, *Canada* en aangrenzende Ryken; maar de vierde zoort, die weinig, volgens BOERHAVE l. c., van de zoorten § 2. No. 1. 2, 3. verschilt, groeit in *Africa*. Ze worden by ons in Potten gecultiveert, om ze 's Winters in het Oranje-huis te bergen; en haare vermeerdering geschied door Inlegging of ook Steeking der Takken.

BESCHRYVING
VAN DE
KASTANJE-EQUINE.

§ 1.

An de tamme *Kaſtanje-boom*, hebben we te vooren in onze Vrugt-Tuin geſprooken, en deszelfs gebruik in de Tuinen aangeweezen; hier zullen we derhalven alleen nog handelen van de *Kaſtanje-Equine-boom*, welke een bezonder geſlacht uitmaakt.

Deze Boom word in verſcheide Taalen genoemt als volgt: In het *Nederduitſch*, Kaſtanje-Equine. Paard-Kaſtanje. *Latynſch*, Caſtanea equina. *Hoogduitſch*, Pferd-Kaſtanien. Ros-Kaſtanien. Ros-Keſten. *Franſch*, Maronnier d'Inde. Chataigner de Cheval. *Engelſch*, Hors-Chesnut. *Deenſch*, Haeſt-Kaſtanier. *Zweedſch*, Hæſt-Kaſtanier.

Daar is maar een zoort van bekent, die van de *Botanici* genoemt word:

Caſtanea folio multifido. *C. B. Pin.* 419.

Caſtanea equina. *Dodon. Cluſ. H.* 7, 8. *Lob.*

Hippocaſtanum vulgare. *Tournef. Inſt.* 612. *Boerh. J. A.* 2. 231.

Eſculus. *Linn. H. Cliff.* 142. *Roy. Prodr.* 463.

Eſculus floribus heptandris. *Linn. Hort. Upſ.* 92.

§ 2.

Deeze Boom, die heel groot, dik, en wyd uitkroonende kan worden, is hier te Lande een vreemdeling. Hy is voor deezen omtrent 't Jaar 1550. uit de Ooſtelyke Landen naar Weenen gezonden geweeſt, en van daar vervolgens verder in *Europa* verſpreid, en als *genaturaliſeert* geworden.

§ 3.

Hy wil in allerlei goede gronden heel wel groeijen, dog bemind de maatige vogte lieffſt, en kan onze ſterkſte Winter-koude volkomen teegenſtaan.

§ 4.

De vermeerdering geſchied door de Vrugten, welke in het vroege Voor-jaar, na dat ze de Winter over in vogtig zand te meuken geſtaan hebben, of ook zonder dat, in Greppels, die 2 à 3 Voeten van malkander gemaakt zyn, 2 à 3 Duim diep gelegt worden; kunnende vervolgens de opgekomene jonge Boomtjes, 3 à 4, of meer Jaaren oud geworden zynde, verplant worden daar men ze begeerd, de Pen- en overige Wortels als dan wat kortende; dog men verplant deeze jonge Boomtjes gewoonlyk, een Jaar oud zynde, na de Pen-wortel gekort hebbende, in Reyen, die 3 à 4 Voeten van malkander gemaakt zyn, en de Boomtjes in de Rey op een gelyke gemelde diſtantie, om ze vervolgens te laaten opgroeijen, tot dat men ze noodig heeft om elders te planten.

§ 5.

Men gebruikt deeze Bomen in de Tuinen om daar *Alleés* en *Cingels*, insgelyks groote *Plaizier-Boſſchen*, enz. van te planten, die zeer fraai ſtaan, wegens haar mooije Loof en de cierlyke Bloem-Troſſen die ze jaarlyks in de Bloei-tyd, in

de *May*, voortbrengen, welke zeer gelyken naar fraaije Trossen van witte *Hyacinten*, zynde aan zommige Boomen met roode vlekken, op andere met geele gevlekt; welke veranderingen uit het Zaad voortkomen, invoegen dat deze Boom in der daad een van de fraaiste *Plantagie-Bomen* van alle is, die het oog vermaken kan; dog zoude moogelyk meer geplant worden als wel geschied, indien het Hout niet zeer bros, en zulks na de roeijing, de Boomen oud geworden zynde, van meerder waarde was; kunnende dezelve niet wel aan sterke winden weerstaan, als waar door de Takken ligt gebroken worden. Tot *Allées* moet men de Boomen in goede Gronden, dewyl ze sterk uitkronen, ten minsten op 20 à 25 Voeten distantie in de Rey stellen, dog in slegter Gronden wat minder.

§ 6.

Het Hout van deeze Boom is zeer week en vois, en derhalven van weinig waarde, nog tot Brand- nog tot Timmerhout.

§ 7.

De Vrugten of de *Kastanjen*, zyn zeer bitter van smaak, en derhalven nergens toe nut; maar de Paarden willen ze gaarne eeten, en geneezen dezelve (als mede andere Werk-Beesten), gestoten en onder 't voer gemengt zynde, van de *Droes*, of *Hoest* en *Naarborstigheid*; waar van ze de naam van *Paard-Kastanjen* verkregen hebben.

§. 8.

Ik heb voor deezen onderzogt, of men niet een Olie uit deeze Kastanjen door perzing zoude kunnen verkrygen, gelyk uit zommige andere Vrugten, dewyl ze een Olieagtige substantie schynen te bevatten, om 'er dus eenig nut van in de Oeconomie te trekken, maar dit wilde niet gelukken; of 't op andere *Chymische* wyze zoude kunnen geschieden, staat aan de Kenners en Liefhebbers verder te onderzoeken, alzo ik tot hier toe geen gelegentheid gehad hebbe de proef daar van te neemen.

Men zegt, dat ze gebruikt kunnen worden om 'er *Hair-poeijer* van te maken, en dat zulks op zommige plaatzen in Frankryk gepractiseert word, dog dewyl my de maniere hoedanig zulks geschied onbekend is, zoo kan ik 'er geen verdere narigt van geeven.

BESCHRYVING VAN DE KERS-LAURIER.

§ 1.

Dit Heester-agtige, altyd groenend Boom-gewas, word genoemt in 't *Nederduitsch*, Kers-Laurier. Laurier-kers. *Latynsch*, Lauro-cerasus. Cerasus trapezuntina. *Hoogduitsch*, Lorbeer-Kirsch-baum. Kirsch-Lorbeer. *Fransch*, Laurier-cerise. *Engelsch*, Cherry-Bay.

§ 2.

Daar worden twee zoorten van gevonden.

1. Cerasus folio laurino. *C. B. Pin.* 450.

Lauro-

Lauro-cerasus. *Clus. H.* 4. *J. Bauh.* 1. 420. *Dodon.* in addit. *Tournef. Inst.* 628. *Boerh. J. A.* 2. 246.

Padus foliis sempervirentibus lanceolato-ovatis. *Linn. H. Cliff.* 181. *Mat. med.* 228.

Padus glandulis duobus dorsi foliorum innatis. *Linn. virid.* 42. *Hort. Ups.* 126. *Roy. Prodr.* 269.

2. Lauro-cerasus lusitanica minor. *Tournef. Inst.* 628. *Dillen. Elth.* 193. tab. 159.

Padus foliis sempervirentibus ovatis. *Linn. H. Cliff.* 185.

Padus foliis glandula destitutis. *Linn. Virid* 42. *Hort. Ups.* 126. *Roy. Prodr.* 269.

§ 3.

De eerste zoort groeit natuurlyk in *Asia*, omtrent *Trapizunt*, (*Trebisunte* tegenwoordig genoemt), van waar ze eerst na *Constantinopel* en van daar verder, omtrent 't jaar 1576, naar *Weenen* aan C. CLUSIUM gezonden geweest, en vervolgens in andere Landen van *Europa* bekent gemaakt is.

De tweede zoort, die in alle deelen kleiner groeit, word gevonden in *Portugal*, maar is hier te Lande tot nog toe minder bekent of gemeen als de eerste.

§ 4.

Daar is nog een verandering van de eerste zoort, bestaande alleen daar in, dat ze mooije bonte Bladen heeft, die nog niet zeer lang bekend geweest is, en om haar fraijigheid van de Liefhebbers gequeekt word.

§ 5.

De *Kers Laurier*, bemind een goede, vette, losse, drooge en liefst zandagtige Aarde; kan onze Winter-koude vry wel tegenstaan, dog geen heel strenge vorst, waar door ze dan doorgaans dood gaat, ten waare men die als dan met Stroo bebind: Gelyk gebeurt is in de koude Winter van 't jaar 1740., daar ze in deeze Neederlanden meest alle, die in de opene Lugt stonden, vervroren zyn, zoo dat ze na die tyd by na nergens meer te bekomen waaren. Dog de tweede zoort (§ 2. No. 2.) is wat harder.

§ 6.

Ze worden beide by ons gemakkelyk voortqueekt door Uitlopers of door Inlegging der Takken.

§ 7.

Men kan daar van laage Scheer-heggen in de Bloem-Tuinen en elders planten, die weegens haare mooije glimmende, en altyd-groenende Bladen, wanneer ze met binden en snoeijen wel gehavent worden, zeer fraai staan.

§ 8.

Ook formeert men 'er kleine Stam-boomtjes van, waar meede men de Bloem-Tuinen, dezelve op de Rabatten en elders plantende, zeer vercieren kan.

§ 9.

De Blaaden van de eerste zoort in Melk gekookt wordende, geeven aan dezelve een aangenaame Smaak, als *Amandel-melk*, welke dus zomtyds by de *Thee* en *Coffy* gedronken word.

§ 10.

Zommige maaken 'er een *Aquavit* van, door middel van de gekneusde Bladen op goede *Brandewyn* te zetten, 't welk de Smaak verkrygt als *Persico*.

§ 11.

Dog zommige meenen, dat deeze Bladen een vergiftige Hoedaanigheid bevatten, en dikwyls op de gemelde wyze gebruikt wordende, zeer ongezond ja doodelyk konnen zyn. Men vind hier over in de *Uitgelezene natuurkundige Verhandelingen*, *Iste* Stuk, pag. 131, een Brief, geschreeven van T. MADDEN, M. D. te *Dublin*, aan C. MORTIMER, M. D., behelzende een Verhaal van een Vrouw en een jong Heer, die van een enkele Teug van het *enkelde gedistileerde waater* van deeze *Kers-Laurier-blaaden* gestorven zyn, welk aanleiding gaf aan de gemelde D. MADDEN

om proeven van de Kragt en Hoedaanigheid van dit *gedistilleerde waater*, aan Honden te neemen die men eenige Oncen daar van op verscheide reizen inspuitte, waar van dezelve zware Stuipen verkregen, en kort daar op quamen te sterven. Diergelyke Proeven heeft naaderhand, volgens dezelfde *Natuurkundige Verhandelingen*, pag. 150, (*a*), ook D. MORTIMER voor de *Koninglyke Maatschappy* te *Londen*, aan Honden gedaan, met dezelfde ondervindingen, van het sterven der Honden; waar uit de vergiftige aard van dit Gewas openbaar is; en de *Autheur* zegt, dat, schoon het gebruik der Blaaden in Melk, het *Aquavit*, of 't gedistilleerde waater, voor een enkelde reis, in kleine hoeveelheid genomen, of met andere dingen gemengt wordende, aan den Mensch niet altyd doodelyk is, zoo blykt nogtans, dat een daagelyks gebruik van zoodaanige dingen, ten uitterste schadelyk en ongezond is, en aan zwakke Perzonen den dood verhaasten moet. Hy voegt 'er ten laatsten nog by, dat hem berigt is, dat een zeeker Heer en zyn Vrouw, welke veele Jaaren agter een gewoon waaren daagelyks een zoopje of twee Brandewyn te gebruiken, daar Laurier-besien (maar of dit gemeene Laurier-besien geweest zyn, of van de Kers-Laurier, dit staat 'er niet uitgedrukt) op gezet waaren, beide Lam gestorven zyn, hebbende eenige tyd vooraf de Spraak verlooren. Dog sommige heedendaagsche Doctooren meenen door naader ondervinding ontdekt te hebben, dat dit Gewas alleen voor de Dieren doodelyk is, en aan den Mensch geen hinder doet, maar zelfs nuttig in deeze of geene Ziekten is; invoegen dat de schielyke dood van de voorverhaalde Menschen, een ander oorzaak kan gehad hebben.

(*a*) Zynde getrokken uit de Philosoph. Tr. No. 430. Pag. 163.

Dit heb ik hooftzaakelyk daarom hier willen aanteekenen, op dat men niet zomwylen onvoorzigtig deeze of geene Kruiden, Zaaden, enz., schoon ze op 't Oog een goed gelaat hebben, onvoorzigtig mooge tot Spyze of Drank gebruiken, als men ze niet wel kent.

De *Vogels-Kers* (Cerasus avium), die hier na beschreeven word, word van de moderne Botanisten voor een Mede-zoort van deeze *Kers-Laurier* gestelt.

BESCHRYVING
VAN DE
KLIM-OP.

§ 1.

DIt Klimmende Gewas met altyd-groene, mooije blinkende Blaaden word in verscheide Taalen genoemt, als volgt: In 't *Nederduitsch*, Klim-op. Klim. Klif. Veil. Boom-Veil. Jesten-blaaden. Ebich. Jeve. Yve. Eilof. Eik-lof. *Latynsch*, Hedera. *Hoogduitsch*, Epheu. Eppich. Ilaub. Iven-blätter. *Fransch*, Lierre. *Engelsch*, Ivi Climbing. *Deensch*, Nedbende paa Muure. *Zweedsch*, Heder. Murgrän.

§ 2. Daar

§ 2.

Daar worden drie zoorten of liever veranderingen van dit Gewas gevonden, als:

1. KRUIPENDE KLIM.

Hedera humirepens. *C. B. Pin.* 305.

Hedera minor. *Dodon.*

2. GROOTE KLIM-OP.

Hedera major fterilis. *C. B. Pin.* 305. *Boerh. J. A.* 2. 232.

Hedera communis minor. *J. Bauh.* 2. 111.

Hedera Helix. *Dodon.*

Helix, five prævoluta fterilis Hedera. *Lob.*

Hedera foliis ovatis lobatifque. *Linn. Flor. lapp.* 91. *Hort. Cliff.* 74. *Flor. fuec.* 190. *Roy. Prodr.* 223. *Hall. helv.* 164.

3. GROOTE BOOM-AGTIGE KLIM-OP.

Hedera arborea. *C. B. Pin.* 305. *Tournef. Inft.* 613. *Boerh. J. A.* 2. 231.

Hedera communis major. *J. Bauh.* 2. 111.

Hedera. *Dodon.*

Hedera corymbofa, communis. *Lob.*

§ 3.

De nieuwfte Botaniften houden deeze drie voor veranderingen van een en dezelfde zoort, verfchillende alleen volgens haar ouderdom; te weten, dat terwyl deeze Plant jong is, en dikwyls op de grond kruipt, de Blaaden langwerpig als een Lance, en ook doorgaans wit-bond zyn, en dit is de voorgemelde eerfte (§ 2. No. 1.); maar als de Plant ouder word en by de Boomen, Muuren enz. opklimt, zoo verkrygt ze hoekige en gelubde Blaaden, zynde de eerfte zoort (§ 2. No. 2.); vervolgens geheel oud en vrugtbaar wordende, wanneer ze dikwyls op zig zelfs, Booms-wyze ftaat, dan worden de Blaaden Ey-agtig-rond en Hert-wyze van gedaante, en dit is de voorgemelde 3de zoort (§ 2. No. 2).

De *Hedera poëtica* van *C. Bauhinus* en andere, is waarfchynlyk geen andere als de voorgemelde tweede of derde Zoort, fchoon zommige daar een bezondere Zoort van maaken.

§ 4.

Men vind de *Klim-op* zoo wel hier te lande als in andere Geweften veel groeijen aan Muuren, Toorns, Huizen, en dikke Boomen, &c., insgelyks in de Boffchen en op andere ruwe plaatzen, op de grond lopende; hegtende zig overal vaft door middel van kleine Worteltjes, die uit de Takken fpruiten, en tuffchen de Muuren of Schors der Boomen inboren.

§ 5.

Hy wil in allerley Gronden, inzonderheid die vogtig zyn, zeer wel tieren, en

Word door fteeking of inlegging zeer ligt voortgekweekt.

§ 6.

Het gebruik dat men 'er in de Tuinen van maakt is weinig: Men plant die zomtyds tegen de Muuren, aan de Noord- en Weft-zyde van Orange-Huizen, Stook- en Trekkaffen, en van andere Gebouwen, om die daar meede te bekleden, en daar door de aandoening en indrang van Lugt, Koude, Regen en Wind af te keren, 't welk hy ook zeer kragtig doet, als de Muuren, enz., wel digt daar meede bekleed zyn. Zommige meenen, dat de *Klim-op* fchadelyk voor de Muuren en Gebouwen, enz., zoude zyn, dog de ondervinding leert het tegendeel, namelyk, dat hy die zeer befchermt en conferveert: 't Eenigfte nadeel dat die veroorzaaken kan, is, dat de Rotten en Muizen, en fchadelyke Vogels, fchuil- en neftel-plaatzen daar agter kunnen vinden.

§ 7.

Daar vloeit een *Gom* uit deeze Boom, als die ingefneeden word, ook zomtyds van zelfs, 't welk geel-ros agtig is,

is, ſterk riekt, en een ſcherpe aromatike ſmaak heeft, en in de *Medicine* gebruikt word.

§ 8.

De oude Heidenen hebben deze Boom aan hunnen gewaanden God *Bacchus* toegewyd gehad; en tot deszelfs Eer dikwyls Kranzen daar van gevlogten; weshalven men ook deezen Afgod altyd met een zoodaanige Krans om het Hoofd afgebeeld ziet: De Prieſters die het Heiligdom van *Bacchus* bedienden, waren ook, volgens *Eurip. Bacch. Act.* 1. met deeze *Klim-op* bekranſt. Zoo leeſt men ook 2 *Boek der Maccab.* Cap. 6: ℣ 7. dat de Joden ten tyde der Maccabeën van de Heidenen gedwongen wierden, om op 't *Bacchus-Feeſt* met Kranzen van *Veil*, ter Eeren van Bacchus, te verſchynen.

§ 9.

By de oude Romeinen is deeze *Klim-op* ook gebruikt geweeſt tot de Laurier-Kranzen der Zeegepraalende Vorſten; gelyk blykt uit *Virgilius Elog.* 8., alwaar hy den Keizer AUGUSTUS aldus aanſpreekt.

——— *Atque hanc ſine tempora circum,*
Inter Victrices hederam tibi ſerpere lauros.

§ 10.

Ook heeft men 'er in oude tyden de *Poëten* met gekroond (waar van de Naam van *Hedera poëtica* (§. 3.) ontſtaan is), gelyk te zien is uit *Horatius Lib.* 1. *Od.* 1. daar hy zig aldus laat horen.

Me doctarum hederæ præmia frontium,
Diis miſcent ſuperis.

Insgelyks uit *Horat. Epiſt.* 3. *L.* 1.

——— *ſeu condis amabile Carmen;*
Prima feres Hederæ victricis præmia:

§ 11.

Voor deezen pleeg men voor de Huizen daar Wyn te koop was een Krans van de *Klim-op* te hangen, dat nog in zommige Wynlanden gepractiſeert wort, gelyk ik onder anderen in de *Keizerlyke Reſidentie-ſtad Weenen* veel gezien heb. Dog geen *Klim-op* kunnende bekomen, zoo nemen ze ook ander groen Loof tot deeze Kranzen.

§ 12.

Behalven deze gemelde *Europaeſche Zoort*, zyn 'er ook twee vreemde Mede-zoorten van, dog die van de nieuwſte Botaniſten als een Geſlacht op zig zelfs geſtelt worden, wy zullen ze egter hier kortelyk opnoemen.

1. VIRGINISCHE KLIM-OP, met genavelde Blaaden.
   Hedera virginiana clematitis facie, radire flaveſcente. *Herm. H. L. B.*
   Hedera virginiana, umbilicato folio, radice flaveſcente. *Herm. Por. B. Prodr.*
   Clematitis Hederæ folio. *Mor. H. Blæſ.*
   Clematis hederacea perennis, virginiana, umbilicato folio, papposo flore. *H. R. Par.*
   Meniſpermum canadenſe ſcandens, umbilicato folio. *Tournef.* Act. R. Sc. 1705. tab. 4. fig. 2. *Dillen. gen.* 150. tab. 9.
   Hedera monophyllos, convolvuli foliis, virginiana. *Plukn. almag.* 181. tab. 36. fig. 2. *Boerh. J. A.* 2. 252.
   Meniſpermum foliis peltatis anguloſis. *Linn. H. Cliff.* 140. *Gron. virg.* 153. *Roy. Prodr.* 228.
2. VIRGINISCH KLIM-OP, met gelobde of Aard-veils Blaaden.
   Meniſpermum folio hederaceo. *Dillen. Elth.* 223. tab. 178. fig. 219.
   Meniſpermum foliis inferioribus lobatis, ſuperioribus ovatis integerrimis. *Roy. Prodr.* 228.

Van deeze tweede zoort is 'er nog een Meede-zoort, of verandering, die laager groeit.

§ 13. Deeze

§ 13.

Deeze groeijen in *Virginien* en *Canada*, en zyn in Europa zeldzaam, wordende alleen gevonden in de Botanifche Tuinen en in die van zommige Kruid-beminnaars. Ze worden door Steeking of Inlegging der Takken voortgekweekt, als de voorige (§ 2. No. 1. 2, 3.); en kunnen onze Winter-koude bezwaarlyk doorftaan, als die wat ftreng is, anders zyn ze bekwaam tot bekleeding van Prieëlen, Berçeaux, Muuren, enz.

§ 14.

Nog is 'er een vreemde zoort, die van zommige *Virgifche* Klim-op geheeten word; daar van zullen we hier na fpreeken onder den naam van *Trompet-bloem.*

BESCHRYVING VAN DE LIGUSTER.

§ 1.

DIt Heefter-Gewas word genoemt in 't *Nederduitfch* gewoonlyk Ligufter. Mond-hout. Keel-Kruid. Rynwilg. Wit-Vilt-Kruid. *Latynfch*, Liguftrum. *Hoogduitfch*, Beinholtz. Rhein-weide. Mund-holtz. Hartriegel. Hekholtz. *Franfch*, Troëne. *Engelfch*, Privet. Prime-print. *Deenfch*, Vild-Olie-Trae. Rindske. Pille. Mund-Trae. *Zweedfch*, Ligufter. Mund-Traed.

By de Botaniften heet dezelve:

Liguftrum germanicum. *C. B. Pin.* 475.

Liguftrum. *Lob. J. Bauh.* 1. 528. *Tournef. Inft.* 596. *Boerh. J. A.* 2. 214. *Linn. H. Cliff.* 6. *Flor. Suec.* 4. *Roy. Prodr.* 398. *Hall. Helv.* 527.

Phillyrea. *Dodon.*

§ 2.

De *Ligufter* groeit veel in *Hoog-duitfchland*, *Braband*, *Frankryk*, *Italien*, en elders, in het wild in de Heggen en Boffchen; hier te Lande vind men geen andere als die gecultiveert worden.

Daar zyn nog twee veranderingen van, beftaande alleen daar in, dat de eene wit-bonte, en de andere geel-bonte Blaaden heeft, welke van de Kruid-Liefhebbers om de verandering van Gewaffen, gecultiveert worden. Men vind ook in zommige *Catalogen* gewag gemaakt van een altyd-groenende gemeene Ligufter, dog dit fchynt my dezelfde gemelde zoort toe, dewelke by zagte Winters dikwyls haare groene Blaaden behoud, tot dat in het Voor-jaar weer nieuwe uitfpruiten.

§ 3.

Dezelve wil in allerlei goede gronden zeer wel groeijen, en bemind inzonderheid die welke wat vogtig en fchaduwagtig zyn.

§ 4.

De vermeerdering geschied door Uitloopers, als meede door Inlegging of Steeking der Takken, die gemakkelyk Wortels spruiten. Kan ook bequaamelyk door het rype Zaad geschieden, 't welk, na dat de rype Besien den Winter over in Zand te meuken gestaan hebben, in 't Voorjaar in Greppels of uit de volle hand op Bedden gezaait word.

§ 5.

Ze word in de Tuinen veel gebruikt om 'er laage Heggen van te planten, die 4 à 6 Voeten hoog kunnen worden, en, om dat ze digt van Takken en Blaaden begroeijen, cierlyk staan, als ze wel onderhouden worden, namelyk, dat men ze door knipping op zyn tyd (in de Maand Junius) niet te dik of breed laat worden; want alle door verzuim van knippen te dik gewordene Heggen worden flenterig en daar door mismaakt en niet-voldoenende aan het Oog, dat ook naaderhand niet ligtelyk hersteld kan worden.

Deeze Heester is in het byzonder zeer bequaam om ze tot Heggen onder Boomen te planten, dewyl ze in de schaduwe onder ander Boom-gewas, voor andere zoorten, groeijen wil.

Dit is al 't gebruik van dit Gewas dat my daar van bekent geworden is: Men zegt, dat men 'er op zommige Plaatzen Tantstokers van maakt, die men zeer pryst voor de Tanden, en het Tand-vleesch dat door de Scorbuit aangetast is: Waar van, als mede om dat de Decoctie der Blaaden als een Mondspoelinge gebruikt, in dezelfde gebreken, en ook voor een zeere gezwollene Keel en nederzinking van de Huik zeer dienstig geagt word, dit Hout den naam van *Mond-hout* schynt verkregen te hebben.

§ 6.

De rype Vrugten, die een hoog donker-rood Sap bevatten, kunnen dienen om aan de Roode Wyn een hooger of donkerder roode koleur te geven, daar in gedaan wordende; als ook om andere Vogten rood te verwen, enz.

BESCHRYVING
VAN DE
LINDE-BOOM.

§ 1.

Deeze Boom word genoemt in het *Nederduitsch*, Linde-boom. Linde. *Latynsch*, Tilia. *Hoogduitsch*, Linden-baum. Linde. *Fransch*, Tillau. Tilleul. *Engelsch*, Linden. Teile-Tree. Holland-Tree. *Deensch*, Linde-Trae. Lind. *Zweedsch*, Linn.

§ 2.

Men vind verscheide zoorten van Linden by de Botanisten aangeteekent, dog die alle waarschynelyk maar veranderingen van een en dezelfde zoort zyn; ik zal alleen maar van twee melden, die het bekendste zyn, als:

1. LINDE met groote Blaaden. *Hollandsche Linde.*

Tilia

Tilia fæmina folio majore. *C. B. Pin.* 426. *Tournef. Inst.* 611. *Boerh. J. A.* 2. 230.

Tilia vulgaris platiphyllos. *J. Bauh.* 1. 133.

Tilia fæmina. *Lob.*

Tilia. *Dodon. Linn.* H. *Cliff.* 204. *Flor. suec.* 432. *Mat. med.* 262. *Roy. Prodr.* 477.

2. LINDE met kleine Blaaden, ook wel *Steen-Linde* genoemt.

Tilia fæmina folio minore. *C. B. Pin.* 426. *Tournef. Inst.* 611. *Boerh. J. A.* 2. 230.

Tilia folio minore. *J. Bauh.* 1. 133.

Tilia silvestris. *Trag.* IIII.

Daar zyn nog twee veranderingen van, met geel- en witbonte Blaaden.

§ 3.

De gemelde beide zoorten (§ 2. No. 1, 2.) groeijen in zommige Gewesten van *Hoog-Duitschland*, *Bohemen*, *Frankryk*, *Italien*, *Engeland*, en elders in het wild, in de Berg- en Bosch-agtige plaatzen: Ze worden in het byzondere ook veel in het wild groeijende gevonden in de noordlyke Landen, als in *Moscovien* en de aangrenzende Landschappen, want ze beminnen meer de koude als warme Landen. By ons groeijen ze niet in het wild, maar worden veel aangequeekt tot gebruik der Hooven, te weeten, de eerste zoort, om dat de tweede weegens haar kleine Blaaden en minder groei, geen zoo groote en cierlyke Boom word.

§ 4.

Ze willen in allerlei Gronden zeer wel groeijen, als die vet genoeg en niet schraal nog al te vogtig zyn, want in deeze laatste maaken ze weinig voortgang; en raaken dikwyls zelfs aan 't quynen.

§ 5.

Haare vermeerdering geschied door Inlegging op dezelfde wyze als de *Ipen*; dewyl door het Zaad veel veranderlyke, meest verslegterde zoorten, met kleine Blaaden en dikwyls van slegte groei, voortkomen: Maar men moet de jonge bewortelde en verplante Inleggers in het opgroeijen met regte Stokken voorzien om ze daar aan vast te binden en regt opwaarts te leiden, dewyl ze dikwyls van zelf niet zoo regtscheutig opgroeijen willen gelyk de *Ipen*.

§ 6.

De *Linde-boom* word zeer veel gebruikt om daar van Alleés te planten, die doorgaans voor de fraaiste van alle gehouden worden, weegens haare cierlyke Blaaden, mooije regt-opwassende Stammen en Takken, en digt geslootene Kroonen, die ze maaken, als meede om dat ze schielyk genoeg aangroeijen en groot worden, als ze op een voordeelige en voor de sterke Winden, door een goede Mantelinge of anderzins, gedekte plaats staan, want ze de Winden niet wel tegen staan kunnen, waar door ze onvolmaakt groeijen en weinig voortgang maaken. Edog, daar zyn 'er die deeze Boom tot 't gemelde gebruik afkeuren, om dat, zeggen ze, veelerlei *Insecten*, als *Muggen*, *Vliegen*, *Spinnen*, enz., meer zig in deeze als in andere zoort van Boomen onthouden, en daar door de Wandelaars *incommodeeren*; dog dit heb nooit kunnen bevinden; het is wel waar, dat deeze Boomen in de tyd wanneer ze bloeijen van de *Byen* zeer gezogt worden, om 'er haar voetzel, de *Honig* en het *Was*, uit te haalen, dog dit is alleen in de Bloei-tyd, in 't laatste van de *May*, en die Diertjes zullen niemand hinder doen, indien men ze maar in gerustheid haar bezigheid laat verrigten, om haar kost te zoeken; ook bloeijen deeze Boomen niet alle, en niet dan wanneer ze wat oud geworden zyn. Indien deeze Boom eenig gebrek heeft, zo is het wel hoofdzakelyk dit, te weten, dat deszelfs Blaaden in de Herfst vroeger als aan andere Boomen geel worden en afvallen, waar door de Wandel-paden dan dikwyls onaanzienlyk en ongemakkelyk

om te bewandelen worden, in een tyd wanneer men anders dikwyls nog aangenaam weêr geniet, om *plaizier* van de Tuinen met Wandelen enz., te neemen; dog ik heb opgemerkt, dat dit niet alle Jaaren eeven vroeg geschied, hangende veel af van een droger of vogtiger Jaar-zaaizoen, als meede van de min of meerder droog- of vogtigheid en de deugd des Gronds.

Men moet deeze Boomen tot de Allees nooit digter als ten minsten op 25 à 20 Voeten afstand planten, om dat ze in een goede Grond met der tyd zeer groot en uitkronend kunnen worden; en men verkiest daartoe Stammen die reeds wat groot en dik zyn, als, $1\frac{1}{2}$ à 2 Duimen dik.

§ 7.

De *Linden* worden ook gebruikt tot bekleding van grote Berceaux, Prieëlen, enz., waartoe ze zeer dienstig zyn, en wel staan, indien ze met aanbinden en snoeijen op zyn tyd wel onderhouden worden.

§ 8.

Daar worden ook wel Scheer-heggen van geplant; dog die juist niet zeer fraai zyn, om dat ze na het Scheeren, weegens haar grote Bladen wat kaal staan; om dit eenigzins voor te komen, zoo moet men dezelve wat vroeg, alvoorens de Loten heel lang geworden zyn, scheeren, en zulks in den Zomer verscheide malen herhalen.

§. 9.

Aanmerkelyk is de gewoonte die men op zeer veel Plaatzen van Duitschland, Braband, en Vlaanderen heeft, te weeten, dat men byna in ieder Dorp, Vlek of Gehugt op een bequame ruime plaats, en doorgaans digt by of omtrent de Kerk, een grote *Linde-boom* heeft, die in plaats van een Raadhuis dient; want de Land-lieden, na voorgaande aankondiging door de Klok-slag, aldaar by malkander komen, als ze iets, de Gemeente aangaande, te verhandelen of te beraadslaan hebben: Alwaar ook de Placaten, Publicatien, en Geboden van den Souvereyn of van 's Lands Overheid verkondigt, en vervolgens op een Plank, aan die Boom vast gemaakt zynde, *geaffigeert* worden; en ze houden zig doorgaans aan dien Boom, schoon die oud, en daar door onaanzienlyk geworden was, en 'er op andere plaatzen daar omtrent fraaijer Boomen stonden.

§ 10.

Dat deeze Boom zeer groot worden kan, daar van vind men hier en daar aanteikeningen by de Botanische en andere Schryvers, als onder anderen by *J. Baubinus* Hist. Plant., tom. I. L. 8. Cap. 1. *A. Lonicerus* Kraüterbuchs IV Deel, Cap. 46.; tot een staaltje kan ook dienen die groote *Linde-boom* te *Neustad* aan de *Kocher*, waar van in het *Eerste Deel*, § 141. gemeld heb. Op veel plaatzen vind men *Linde-boomen*, waar op men tusschen de Takken Speel-Huisjes en Zitplaatzen gemaakt heeft, om zig daar in by de warme Zomerdagen te vermaken, wordende de Schaduwe van dezen Boom ook voor de gezondste gehouden; en de vermakelykheid en aangenaame Schaduwe deezes Booms, heeft aanleiding gegeven tot 't volgende Latynsche Rym-Vaarsje.

Filia sub Tilia ducit subtilia Fila.

§ 11.

Het Hout van deeze Boom is wit, week, effen, glad, niet ligt berstende, en word ook niet ligt van de Wormen aangetast; weshalven het tot Beeldhouwers-werk zeer bekwaam is, en veel gebruikt word; ook gebruiken het de Draaijers en Schrynwerkers, tot 't maaken van Schotels, Kommen, fraaije Lysten, Linnen-bakjes, Pers-plankjes en andere cierlyke Huis-geraden. Tot grof Timmer-werk is het weegens zyn weekigheid niet dienstig. Ook deugt het om dezelfde reeden weinig om te branden; nog tot gedoofde Kolen voor de Zilversmids en andere. Maar deeze Kolen worden heel goed geagt tot het maaken van Bus-Kruid.

§ 12.

Uit de Schors worden in de Noordlyke Landen, inzonderheid

derheid in *Moscovien*, Korven en Dozen gemaakt; en uit de Binnen-fchors maakt men in dezelfde Geweften Matten, die by ons onder de naam van *Moscovifche Matten* bekent zyn; en waar mede al veel Negotie gedaan wort; dienende tot inpakking der Koopmans-goederen en andere dingen: Men gebruikt ze inzonderheid ook veel in de Tuinen tot opbinding van allerley Bloem- en ander Gewaffen; als mede by het *oculeren*, waar toe ze wegens haare taijigheid zeer dienftig zyn, als men ze van te vooren wat nat maakt, zynde hoe nieuwer hoe beeter. Uit deeze Binnen-fchors worden ook Touwen gedraait tot allerley gebruik, die vry fterk zyn.

§ 13.

De Bladen worden op zommige plaatzen van Hoogduitfchland, Frankryk en Savojen, gebruikt tot Voer van het Vee, op dezelfde wyze en om dezelfde reden, als hier voren van de *Ipen-bladen*, gezegt is.

§ 14.

Aanmerkelyk is het geen *Plinius* L. 17. Cap. 16. zegt, namelyk een *Linde-boom* gezien te hebben by *Tiburtes* (tegenwoordig *Trivoli*) in Italien, welke allerley Vrugten droeg, de eene Tak *Noten*, de andere *Befien*, op aandere plaatzen *Druiven*, *Vygen*, *Peeren*, *Granaten*, en meer andere; maar wat zal men hier van maaken? deeze Vrugten zyn 'er zeekerlyk op ge-ent geweeft, indien de Hiftorie waar is; maar veele houden dit met goede reeden voor een Verdigtzel, of Vercierzel; en *Plinius* zegt zelfs, dat het leeven van deeze Boom kort was.

§ 15.

Voor 't overige zoo heeft deeze Boom ook zyne nuttigheid in de Genees-kunde, inzonderheid deszelfs Bloemen, welke zeer gepreezen en veel gebruikt worden voor Draaijingen des Hoofts; Convulfien of Stuipen; inzonderheid der Kinders; Vallende ziekte en Beroertheid: Men maakt tot dien einde een Conferv en een gediftilleert Waater uit de Bloemen: Dit Waater word ook grootelyks gelaudeert, 't zy alleen of beeter met wat Lavendel-waater, of eenige druppels Lavendel-Olie, om het baaren der Vrouwen te bevorderen. De binnenfte Schors of jonge Takken in Waater gekookt, is een goed middel voor de Waaterzugt, daar van 's daags eenige Roomers vol gedronken.

BESCHRYVING
VAN DE
LORKEN-BOOM.

§ 1.

Deeze Boom word genoemt in 't *Nederduitfch*, Lorken-boom. Lerken-boom. Larix-boom. *Latynfch*, Larix. *Hoogduitfch*, Lerchen baum. Lerchen-Thannen. *Franfch*, Melefe. *Engelfch*, Lerch-Tree. *Deenfch*, Larix-Trä. *Zweedfch*, Larix-Trä.

Daar is maar eene zoort van deeze Boom, welken de nieuwfte *Botaniften* by het Geflagt van de *Denne-boom* ftellen; wordende genoemt:

Larix. *Dodon. Lob. C. B. Pin.* 493. *Tournef. Inft.* 586. *Boerh. J. A.* 2. 180.

Larix folio deciduo, conifera. *J. Bauh.* 1. 265. *Hort. Angl.* 43. tab. 11.

Abies foliis fasciculatis obtusis. *Linn. H. Cliff.* 450. *Flor. suec.* 789. *Mat. med.* 436. *Roy. Prodr.* 89.

§ 2.

Deeze Boom, die heel hoog en groot worden kan, en met een regte Stam opwaarts groeit, is hier te Lande vreemd; hy word natuurlyk groeijende gevonden in de *Alp-* en *Pyreneé-bergen*, als meede in veel andere Gebergtens van *Hoog-duitschland*, *Silesien*, *Bohemen*, *Ongaryen*, *Tyrol*, *Zwitzerland*, insgelyks van *Polen* en *Moscowien*, enz., beminnende van natuur de koude Landstreeken, en de Bergen; hier te Lande ziet men geen andere, als die zomtyds van de Liefhebbers gecultiveert worden. Men ziet 'er een in de Tuin van *Zyn Hoogheid* de *Prins van Oranjen*, *Erfstadhouder*, enz., enz., enz., op 't *Oranje-woud*, 7 Uuren van *Leeuwarden*, die heel hoog en groot is. Zommige zeggen dat 'er nog een Meede-zoort van deeze Boom is, die in alle deelen kleinder en teederder groeit.

Onder alle Hars-geevende Boomen is dit de eenige, die in de Winter zyn Blaaden vallen laat.

§ 3.

Hy begeerd van natuure liefst een hooge, drooge, zand- of Steen-agtige Aarde, in vogtige en vaste Gronden wil hy bezwaarlyk aarden.

§ 4.

De vermeerdering geschied uit Zaad, het welk uit andere Gewesten moet ontboden worden, dewyl het by ons zelden ryp word, welk Zaad op dezelfde wyze gezaait en verder behandeld word als van het Zaad der *Denne-boomen* gezegt is; dog kan ook door Inlegging der jonge Takken vermeerdert worden; hoewel bezwaarlyker.

§ 5.

Het gebruik dat men 'er in onze Tuinen van maakt, is weinig, men kweekt 'er doorgaans alleen, gelyk reeds gezegt heb (§ 2.), eenige uit liefhebbery, en om de verandering van Gewassen, die men hier of daar in de Tuin of in de *Bosquets* plant. Edog

Dezelve zyn ook bequaam tot bekleeding van *Berçeaux*, *Priëlen*, *Zitplaatzen*, *Muuren*, enz., welke bekleeding heel bevallig staat, inzonderheid in het Voorjaar of in de Voorzomer, wanneer deeze Boom jonge Vrugten verkrygt, die hy aan de jonge dunne lange en taaije Takjes in meenigte voortbrengt, welke in 't eerst purper-rood van Koleur en zeer aanlokkelyk zyn, dewyl ze een aangenaam gezigt tusschen de nieuwe groene Blaaden verwekken. Weshalven deeze Boom wel waardig was meer gekweekt en tot 't gemelde gebruik geplant te worden.

§ 6.

Het Hout van dezelve is zeer hard, lang duurend, en roodagtig van Koleur, inzonderheid na binnenwaarts, en dus, daar men het hebben kan, zeer dienstig tot allerlei Timmermans-, Kist- en Lyst-makers-, en Draaijers-werk, enz.

§ 7.

Het is ook een zeer goed Brandhout, dat zeer sterke hitte geeft en lang duurt; maar het vat, weegens zyn hardigheid, langzaam Vuur, weshalven de Ouden gemeent hebben dat het tot branding geheel ondeugend was, 't welk de ondervinding, in die plaatzen daar men byna geen ander Hout brand, gelyk in het *WalliserLand*, zoo als *Simlerus* in *Descript. Vallesiæ*, enz. aangeteekent heeft, en elders, anders geleert heeft; wordende dit Hout en ook zyn Kolen veel geagt en gebruikt op plaatzen daar Smelt-Hutten zyn, en deeze Boomen veel groeijen, tot 't smelten der Ertzen en Metaalen; en de gedoofde Kolen daar van zyn zeer begeert van de Yzer-, Zilver- en andere smeeden.

§ 8.

Dat 'er uit deeze Boom een week Hars (*Resina Laricis, larigna*,

larigna; *vel laricea*) vloeit, 't welk gewoonlyk voor het *Veneedsche Terpentyn* verkogt en gebruikt word, ook haar in kragten na by komt, heb ik te voren by de *Denne-boom* reeds aangeteekent. Dit *Hars* word van de Land-lieden vergadert door middel van een gat in de Boom in de Zomer-tyd te boren tot op de Pit, waar uit allangzaamer hand veel Hars komt te vloeijen; en men zegt, hoe jonger de Boom, hoe mooijer en klaarder dit *Hars* is; wordende het witte, klaarste voor 't beste geagt. Het zelve word veel vergadert in *Tirol*, als meede in *Oostenryk* en *Silesien*, omtrent *Jägerndorf* en *Teschen*, en tot gebruik overal verzonden.

§ 9.

Ook komt van deze Boom een *Manna*, gelyk by de *Esschenboom* aangemerkt heb, dog dat zoo goed niet is als dat van de *Manna-boom* komt.

§ 10.

Nog groeit 'er aan deeze *Lorken-boom* een witte *Sponsie* of zoort van *Kampernoelie*, die in 't Latyn *Fungus Lariceus vel larignus*, dog in de Apotheeken *Agaricus* (na een Landschap *Agaria* in *Sarmatien*) genoemd word, en een heerlyk Purgeer-middel is voor veelerlei gebreeken des Menschen; wordende inzonderheid geprezen voor de gebreeken des Hoofds, en der Borst, door Vogten en Catharren veroorzaakt: Men laat tot dien einde 2, 3, à 4 Drachma's in heet water trekken, en neemt vervolgens het Vogt in, dog men moet hier by wat Anys-zaad, Kruid-nagels, of Gengber voegen, dewyl 't anders iets walgelyk is, en den Maag ontsteit.

§ 11.

De *Ceder-boom* van de *Libanon* is ook een ware Mede-zoort van deeze *Lorken-boom*, behoorende tot 't zelfde Geslacht, weshalven ik by deze gelegenheid daar van, schoon die by ons niet in de open Lugt groeijen kan, iets aanroeren zal:

Dezelve word van de Botanisten genoemt,

Cedrus conifera foliis laricis. *C. B. Pin.* 490.

Cedrus magna sive Libani, conifera. *J. Baub.* 1. 277.

Cedrus magna. *Dodon.*

Cedrus Libani & Palestinæ, præcelsa. *Lob.*

Larix orientalis, fructu rotundiori obtuso. *Tournef. Inst.* 586. *Boerh. J. A.* 2. 180.

Abies foliis fasciculatis acuminatis. *Linn. H. Cliff.* 449.

§ 12.

Deze Boom, die zeer groot en hoog, en, zo men zegt, de grootste van alle andere Zoorten van Boomen worden kan, groeit hooftzakelyk op de Bergagtige Plaatzen van *Judea*, *Sirien*, en elders in *Asia*, inzonderheid op de Bergen *Libanon* en *Taurus*. Men zegt, dat hy ook in Africa op den Berg *Atlas* gevonden wort: Insgelyks in het Koningryk *Congo*, en in het Eyland *Tercera*; maar of dit dezelfde Zoort is als de waare *Ceder van Libanon*, schynt wat twyffelagtig: By ons wort hy niet gezien als by zommige Kruid-liefhebbers; die dezelve in Potten of houte Vaaten *cultiveeren*, om 's Winters in het Huis voor de Vorst te bewaaren, want schoon die in de Oosterse en andere Landen doorgaans op de koude Bergen groeit, die zelfs zomtyds met sneeuw bedekt zyn, zoo kan hy nogtans onze Winter-koude in de opene Lugt niet tegenstaan.

§ 13.

De Vermeerdering geschied door Inlegging der jonge Takken.

§ 14.

Het Hout van deze Boom is roodagtig van Koleur, zeer hard en langduurend, ja het langstduurende van alle, weshalven het van zommige eeuwigduurend genoemt is; het wort nooit van de Wormen aangetast, en geeft een goeden Reuk. En het is dit Hout, waar uit de *Koning Salomon* den

Tempel des Heeren gebouwt heeft, gelyk men leeft I. *Reg.* V., waar toe zyn Vader, de Koning DAVID, te vooren reeds een voorraad van *Cederhout* vergaderd had, I *Chron.* XXII. ỳ. 4. 5. Ook had DAVID een Huis van *Ceder-Hout*, dat hem *Hiram* de *Koning* van *Tyrus* zond, II *Samuel* V. ỳ. 11. VII. ỳ. 11. Insgelyks bouwde SALOMON voor zig een Huis van de Bomen des Wouds *Libanons*, dat is, van Cederhout, I *Chron.* VII., en hy maakte de *Cedern* te *Jerusalem* in menigte te zyn als de wilde *Vygebomen.* II *Chr.* I. ỳ 15. IX. ỳ. 27. Uit welke plaatzen der Heilige Historien blykt, hoe groot dit Hout toen in agting geweeft is, en waar van als 't waardigfte van allen, op zo veele plaatzen vermeld wort. Weshalven men ook I. *Reg.* IV. ỳ. 33. van de Koning *Salomon* leeft, dat hy gesproken heeft van de Planten, van de *Ceder-boom* af, die op den *Libanon* is, tot op den *Ysop* die uit de Muur waft, en ook van het *Vee* en het *Gevogelte*, &c. Welke Boeken de Koning *Hiskias* weg gedaan heeft, en, zo men meent, verbrand zouden zyn; dewyl het Volk al te veel kragten aan de Kruiden alleen toefchreef, en de Goddelyke hulpe ter zyde zette.

§ 15.

Men wil ook dat de Tempel van *Diana* te *Ephesen*, en de Tempel van *Apollo* te *Utica* van Ceder-hout zouden gebouwt geweeft zyn. Dat de oude Heidenen Afgoden-Beelden uit het Ceder-hout gemaakt hebben, blykt onder anderen uit *Plin.* L. XIII. Cap. V.

§ 16.

By ons wort dit *Ceder-hout* nooit gezien; daar wort wel zomtyds zodanig Hout getoont, en voor *Ceder-hout* verkogt; maar men gelooft met reden, dat dit niet van de regte *Ceder-boom* der Ouden, maar veel eer van die zoort van valfche *Ceder-bomen* is, die te vooren by de *Genever-boom* gemelt zyn, of van een ander diergelyke zoort van Hout.

§ 17.

Daar vloeit ook een *Wit Hars* uit dezen *Ceder-boom*, maar dit ziet men hier te lande niet, of is ten minften zeer zeeldzaam: 't Word zeer dienftig geagt, met andere dingen vermengt zynde, tot 't balfemeeren der doode Lighamen van Menfchen.

BESCHRYVING
VAN DE
OLEASTER.

§ 1.

Deeze Boom word genoemt in 't *Nederduitfch*, Oleafter. Wilde Olyf-Boom. Witte Jujuben. *Latynfch*, Oleafter. Olea Bohemica. *Hoogduitfch*, Böhmifch Oelbaum. *Franfch*, Jujubier blanc. Olivâtre. *Engelfch*, Wit Jujabes. *Deenfch*, Wild Olive-Træ. *Zweedfch*, Wild Olive-Træd.

Deeze Boom, dien de oude Botaniften tot 't Geflacht der Olyf-Boomen gerekent hebben, maar eigentlyk een bezonder Geflacht is, word van de Botaniften genoemt.

1. *Olea*

1. *Olea* ſylveſtris folio molli incano. *C. B. Pin.* 473. *Hort. Angl.* 52. tab. 19.

Zizyphus cappadocica, quibuſdam Olea bohemica. *J. Bauh.* 1. 27.

Zizyphus alba, ſeu cappadocica. *Dodon.*

Olea ſylveſtris Septentrionalium. *Lob.*

Elæagnus orientalis anguſtifolius, fructu parvo Olivæ-formi, ſubdulci. *Tournef. coroll.* 53.

Elæagnus. *Linn. H. Cliff.* 38.

Elæagnus foliis lancealatis. *Roy. Prodr.* 250. *Linn. H. Upſ.* 31.

§ 2.

Deeze Boom, die tamelyk groot worden kan, word in 't wild in de Boſſchen groeijende gevonden in *Spanjen*, *Griekenland*, *Palæſtina*, *Syrien*, *Cappadocien*, en elders in *Aſia*: Ook in *Bohemen*, waar van hy de naam van *Boheemſche Olyfboom* verkreegen heeft. Hier te Lande nog in Hoogduitſchland groeit hy nergens in het wild, maar word zomtyds in de Tuinen uit Liefhebbery en om de verandering van Gewaſſen gecultiveert.

Daar zyn eenige Veranderingen van, beſtaande in de groot- of kleinheid der Blaaden en Vrugten, dog die zyn zeldzaamer.

§ 3.

Dezelve bemint een goede loſſe, liefſt zandagtige Grond, en een goede warme voor de Winden gedekte Plaats; kan onze Winter-koude, op een zodanige Plaats heel wel tegenſtaan, inzonderheid als die wat bejaard geworden is.

§ 4.

De vermeerdering geſchied door Inlegging of Steeking der jonge Takken, op de gewoonelyke wyze; of ook door de Wortel-ſpruiten (I. *Deel* § 500).

Kan ook geſchiede door 't Zaad, als men Zaad uit *Bohemen* of van elders verkregen heeft, dewyl hy hier te Lande en in Hoogduitſchland zomtyds wel bloeit, maar geen Vrugten voortbrengt: Welk Zaad in het Voorjaar in Potten gezaait word, die men in een Rund-bak zet; moetende vervolgens de opgekomene jonge Boomtjes 's Winters in het *Oranje-Huis* bewaart worden, tot dat ze eenige jaaren oud geworden zyn, als wanneer men ze in de Tuin hier of daar, op een bequame plaats (§ 3), in de koude Grond plant; 't welk al 't gebruik is dat men daar van maakt; deszelfs Bloemen die langs de jonge Takken by de oorſprong der Blaaden, 2 à 3 by elkaar, voortkomen, zyn klein en wit, en zeer wel riekend.

§ 5.

By deeze gelegentheid zal 't niet onnut zyn, iets aan te tekenen van de *opregte Olyf-boom* en deszelfs gebruik in de *Oeconomie*, enz., ſchoon die by ons niet in de opene lugt groeijen kan. Deeze Boom word genoemt in 't *Nederduitſch*, Olyf-boom, Olive-boom. *Latynſch*, Olea. *Hoogduitſch*, Oel-baum. *Franſch*, Olivier. *Engelſch*, Olive-Tree. *Deenſch*, Olive-Trae. *Zweedſch*, Olive-Træ.

Daar zyn twee Hoofd-zoorten van, als

1. WILDE OLYF-BOOM.

Olea ſylveſtris folio duro, ſubtus incano. *C. B. Pin.* 472. *Tournef. Inſt.* 599. *Boerh. J. A.* 2. 218.

Oleaſter, ſive Olea ſylveſtris. *J. Bauh.* 1. 17.

Olea ſylveſtris ſive Oleaſter. *Dodon. Lob.*

Sylveſtris Olea. *Clus. H.* 26.

Olea foliis lanceolatis, ramis teretius culis. *Linn. H. Cliff.* 4. *Roy. Prodr.* 399.

2. TAMME OLYF-BOOM.

Olea ſativa. *C. B. Pin.* 472. *J. Bauh.* 1. 1. *Dodon. Lob. Tournef Inſt.* 599. *Boerh. J. A.* 2. 218.

Deze verſchilt alleen, zo men zegt, van de wilde zoort, dat ze gecultiveert en daar door in alle deelen grooter word, maar de wilde van zelfs groeit, en kleinder is, ook kleiner en ſlegter Vrugten geeft.

Daar worden veele veranderingen van de Tamme gevonden,

den, welkers onderscheid nogtans hoofdzaakelyk geleegen is, in gedaante, koleur, groot- en kleinheid, als meede min of meerder vettigheid en vleeschigheid der Vrugten; welke veranderingen men in *Tourneforts Inst. R. H.* en in *Horto catholico.* opgenoemt zien kan.

§ 6.

De natuurlyke Groeiplaatzen van den *Olyf-boom*, die heel groot en hoog worden kan, maar langzaam wast, zyn de warme Landen als *Provence*, *Languedoc*, *Italien*, *Spanjen*, *Portugal*, *Griekenland*, *Palæstina*, *Syrien*, enz., by ons word dezelve anders niet als in de Botanische Tuinen en by de Kruid Liefhebbers in Potten of in houten Vaten onderhouden, om die 's Winters in 't Orange-huis voor de Winter-koude te bewaaren, want kan geen vorst verdragen, waar door die versterst; zelf in die warme Landen, die niet altyd geheel van de Winter-vorst bevryd zyn, als in Provence en Languedoc, gaan ze in extraordinaris koude Winters wel dood, tot grote schade der Ingezetenen.

§ 7.

Dezelve bemind een goede vette, niet al te losse Grond, en een opene warme plaats in de Zomer, en moet 's Winters in Vaten of Kassen geplant staande, in het Oranje-huis, gelyk gezegt is (§ 6.), voor de vorst bewaard worden.

§ 8.

De Vermeerdering geschied door Uitlopers, en door Inlegging of Steeking der Takken; kan ook geschieden door de rype Vrugten, die men uit de warme Landen ontfangen heeft, op de zelfde wyze als te vooren van de Oleaster gezegt is. (§ 4.)

§ 9.

De nuttigheid van deeze Boom aangaande, die is zeer groot, want uit deszelfs Vrugten, *Olyven* genoemt, word in de warme Landen een *Olie* in grote meenigte geperst, die de geheele Wareld door verzonden, en 'er veel Negotie met gedreeven word, en die by ons, onder de naam van *Boom-olie*, by ieder bekend is; wordende zoo wel in de *Medicyne* als wel meest tot Spys-bereiding, en tot Branding in Lampen, enz. gebruikt. In de Spys-bereiding dient ze by ons hoofdzaakelyk tot toemaaking van allerlei Zallaad, dog in de warme Landen gebruikt men ze zelf ook in plaats van Booter, inzonderheid aldaar en elders in de Vasten-tyd der Roomsch-Catholyken: De meeste van deeze *Olie* die men hier te Lande ontfangt, brengt men uit Spanjen en Portugal, maar die over *Genua* en uit *Provence* komt, word voor de beste geagt, dewyl ze 't witst, klaarst, en zoetst van allen is; want hoe witter, als meede hoe verscher de *Boom-olie* is, hoe hy doorgaans zoeter en geuriger valt; de groene, is de allerslegtste, onsmaakelykste, en dikwyls stinkende.

Deze Boom-Olie word voor heel gezond gehouden, het verzagt de inwendige deelen, en houd het Ligchaam open, dog is wat zwaar te verteeren, en vereischt derhalven een goede gezonde Maag. Daar word in de gemelde warmer Landen ook een *welriekende Boom-Olie* gemaakt, door middel van deeze of geene welriekende dingen in de Olie te doen en in de Zon te zetten, of daar meede wat te kooken; het welk ook by ons kan toebereid worden.

§ 10.

De *Olyven* worden in de warme Landen ook veel eer ze volkomen ryp geworden zyn, of ook wel ryp zynde, dog meest de eerste, in *Pekel* ingelegt, en overal verzonden, om als een toe-spyze by Gebraads en andere Spyzen te eeten; ze verwekken appetyt, en versterken den Maag; dog voor een die een zwakke Maag heeft, dienen ze niet, want ze zyn wat zwaar te verteeren, en verwekken somtyds Hooftpyn, inzonderheid die ryp ingelegt zyn, gelyk in Spanjen veel gedaan word, en welke onderkent worden, daar aan, dat ze 'er zwarter uitzien als de onryp ingelegde.

Daar

Daar worden tweederlei zoorten tot onzent gebragt, als 1. Uit *Spanjen* en *Portugal.* 2. Van *Genua* en uit *Provence*; deeze zyn wel kleinder als de eerfte, maar veel fmaakelyker, en dus 't meeft geagt.

De *Olyven* worden ook wel in Zuiker of Honig, in de gemelde Landen, *geconfyt*, maar die ziet men hier te Lande zelden.

§ 11.

Het drooge Hout van deeze Boom is heel hard, geelagtig van Koleur, en met mooije bruinagtige Streepen of Vlammen doormengt, weshalven het veel geagt word van de Draaijers, Lyft- en Cabinet-maakers en andere, om 'er allerlei fraaije dingen, als Tabaks- en andere Doozen, Lyften, Hegten, Tafel- en Cabinet-werken, enz., van te maaken.

Het is ook een goed Brandhout, maar hier toe word het weegens zyne andere gemelde nuttigheid weinig gebruikt.

§ 12.

Voorts zo moet ik hier nog eenige gebruiken dezes Booms by de Ouden aanmerken, als voor eerft, dat deeze Boom in de oude Tyden by de *Athenienfen* in zeer groote agting was, zoodaanig, dat zoo iemand denzelven befchadigde, zulks als Kerkfchendig met de dood geftraft wierde.

§ 13.

Hy was by ouds een Teiken des Vreedes en der Ontferming. Dus heeft men als toen de Helden, die hunne Vyanden overwonnen, en den Vreede weeder herfteld hadden, met Kranzen van *Olyf-Takken* verciert: Zoo leeft men ook, dat die, welke de Vreede of Gratie quaamen verzoeken, *Olyf-Takken* in hunne handen droegen: En zeer opmerkenswaardig is het Vreedens-Teeken dat de Duif van deeze Boom aan *Noach* in de Arke bragte, gelyk men leeft *Genef.* VIII: ℣. 11.

§ 14.

De oude *Grieken* en *Romeinen* hadden veel de gewoonte, om hunne Lighaamen met *Boom-olie* te zalven tot hunne gezondheid; daarom leeft men, dat als de *Keizer Auguftus* aan zeekeren *Pollio Romulus* vroeg, door wat middel hy tot over het Hondertfte Jaar zyns ouderdoms zyne Ligchaams- en Gemoeds-kragten behouden hadde? hy tot antwoord gaf, van binnen met *Meê*, en van buiten met *Olie*: Met welken antwoord overeenftemt, die, welke *Democritus* gaf aan iemand die hem vroeg, hoe een Menfch by beftendige gezondheid blyven konde? naamelyk, wanneer hy de buitenfte Leeden met *Olie*, maar de binnenfte met *Honig* bevogtigde.

§ 15.

De *Boom-Olie* wierd in oude Tyden by de Oofterfche Volkeren veel gebruikt tot Zalving der Gaften by de Maaltyden en anderzins, tot hunne Eer, Gezondheid, en vervrolyking; weshalven onzen *Heiland* JESUS aan den hoogmoedigen Pharizeër, by wien hy te Gaft was, verweet, *dat hy zyn Hoofd niet met Olie gezalft hadde. Luc.* VII: ℣. 46. Gelyk men van zoodaanige Zalving meerder leeft *Pfalm* XXIII: ℣. 5. XLV: ℣. 8. CIV: ℣. 15. CXLI: ℣. 5. *Ecclef.* IX: ℣. 8. *Jef.* LXI. ℣. 3. Daar was, behalven deeze *Weereldfche* Zalving ook onder het *Volk* GODS nog eene *Geeftelyke* Zalving, in gebruik: De Priefteren, Koningen, Propheeten, en Melaatfchen wierden met Olie gezalft, gelyk men leeft *Exod.* XXIX: ℣. 7. *I Sam.* X: ℣. 1. *I Reg.* II: ℣. 39. XIX: ℣. 16. *Levit.* XIV. ℣. 16. In de *Tabernakel* wierde ook alles door de Heilige Olie geheiligt; en deeze Olie wierd konftelyk toebereid, naar de wyze der Apothekers, uit *Boom-Olie* en de voornaamfte *Speceryen*, *Myrrhe*, *Caneel*, *Calmus* ende *Caffie*, enz., *Exod.* XXX: ℣. 23—31. XL: ℣. 9. *Levit.* VIII: ℣. 10, 11.

§ 16.

Zeer opmerkenswaardig is de antwoord die een oud Huisman aan de *Keizer Maximiliaan* de *IIde* gaf, toen deze *Keizer* op zyne Reize de zeven *Olyf-boomen* zag planten, (die men zegt dat heel oud moeten zyn, eer ze Vrugten geeven), aldus vroeg, *wat doet gy goede Man, dat gy op den avondſtond en de winter uwer jaaren Boomen zaait, daar gy nooit Vrugten van zult plukken, nog genieten*, waar op den ouden Gryſaart antwoorde, *ik zaai ze GOD ter Eere, en onze Nakomelingen ten dienſte.* Dit antwoord behaagde den Keizer zoodaanig, dat hy aan dien eerlyken ouden Man hondert Goud-Guldens deed geeven.

BESCHRYVING
VAN DE
PALM-BOOM.

§ 1.

It altyd groeijend Heeſteragtig Boom-gewas, word genoemd in 't *Nederduitſch*, Palm-Boom. Palm. Busboom. Bosboom. *Latynſch*, Buxus. *Hoogduitſch*, Buxbaum. Buchs-baum. *Franſch*, Buis, ou Bouis. *Engelſch*, Box-Treé. *Deenſch*, Buxbom-Træ. Buxbom. *Zweedſch*, Buxbom. Buxbom-Træ.

§ 2.

Daar zyn twee Hooftzoorten van, als:

1. GROTE OF BOOMAGTIGE PALM.
   Buxus arboreſcens. *C. B. Pin.* 471. *Tournef. Inſt.* 578. *Boerh. J. A.* 2. 172.
   Buxus. *Dodon. Lob. J. Baub.* 1. 496. *Linn. Hort. Cliff.* 441. *Hort. Upſ.* 283. *Mat. med.* 423. *Roy. Prodr.* 400.
2. KLEINE OF LAAGE PALM.
   Buxus foliis rotundioribus. *C. B. Pin.* 471. *Tournef. Inſt.* 579. *Boerh. J. A.* 2. 172.
   Humi-buxus ſive Humilis Buxus. *Dodon.*
   Buxus minor. *Vulgo.*

§ 3.

Van deeze twee Hooftzoorten vind men weer de volgende veranderingen:

1. De grote vergulde Palm, of met geel-bonte bladen.
2. De grote Palm, met geel-kantige bladen.
3. De grote verzilverde Palm, of met wit-bonte bladen.
4. De grote Palm met lange blaaden, die in een geele punt eindigen.
5. De grote Palm met heel grote ſterk gezenuwde bladen.
6. De grote Palm met heel ſtompe zeer gezenuwde bladen.
7. De grote Palm met ſterk gezenuwde bladen, geele kanten en geele punten.
8. De grote Palm met ſmalle heel lange bladen.

9. De

9. De laage vergulde Palm.
10. De laage verzilverde Palm.
11. De laage Palm met geelagtige kanten.
12. De laage Palm met kleine ſmalle lange bladen.
14. De laage Palm met heel ſmalle en lange kleine bladen.

Alle deze Zoorten zyn door den tyd uit 't Zaad voortgekomen, maar de eerſtgemelde (§ 2. No. 1. 2.), worden het meeſt gevonden, dog ik heb alle de gemelde Zoorten gecultiveert.

§ 4.

De Palm (te onregte aldus genoemt, dewyl de opregte Palm-boom een geheel ander Gewas van veelerlei Zoorten is, groeijende in de Indiën) groeit natuurlyk in de warme Landen, als in, *Champagne*, *Franche-Comté*, *Provence*, *Languedoc*, *Italien*, *Spanjen*, *Griekenland* en *Aſien*; ook in *Zwitzerland*, *Savojen*, *Waalſch Vlaanderen*, tuſſchen *Luik* en *Namur*, en elders in de Berg- en Boſchagtige ruwe plaatzen; hier te lande word die alleen door de cultuur voortgekweekt, en wel zeer veel, inzonderheid de eerſte en tweede Zoort (§ 2. No. 1. 2.), door dien hy tot cieraad der Tuinen veel gebruikt wort.

§ 5.

Hy wil in allerley goede loſſe Gronden, heel wel groeijen, als die maar vet genoeg en niet te vogtig zyn, want in ſchraale en in natte Gronden maakt hy ſlegten voortgang.

§ 6.

Alle de gemelde groote Zoorten worden door ſteking der Takken op een ſchaduwagtige plaats, of beeter door Inlegging, voortgekweekt.

De Vermeerdering van de kleine Zoorten geſchied door middel van dezelve diep, tot aan de Top-einde toe, in de gront te zetten, waar door alle de Scheuten en Takken Wortels ſpruiten (*I. Deel.* § 508), kan ook door het ſteeken geſchieden: Dog word meeſt vermeerdert, te weeten, de gemeene laage zoort (§ 2. No. 2.), die 't meeſt gebruikt word, door 't opneemen en ſcheuren van die welke eenige Jaaren in *Parterres* of elders geſtaan heeft, en nu te groot en te dik geworden is, om langer cierlyk te ſtaan; leeverende een ſtreek Palm van 1 Voet lengte, dan veeltyds zoo veel uit dat men 'er 6 à 8 Voeten lengte aan een ſtreek met beplanten kan, min of meer, naar dat hy dunner of dikker ſtaat.

§ 7.

Aangaande het gebruik van de *Palm* in de Tuinen; men plant van de *groote zoort* laage Scheer-heggen, die in goede Gronden tot 6 à 8 Voeten hoogte kunnen opgroeijen, en, wanneer ze wel gehavent worden, zeer fraai ſtaan: Deze Heggen zyn, om dat ze digt en niet te ſterk groeijen, ook zeer bequaam om 'er allerley Figuren in te knippen.

§ 8.

Men teelt 'er ook *Pyramiden* van, van allerlei gedaante; als meede kleine Kroon-boomtjes, welke de voorgemelde hoogte kunnen verkrygen, om daar meede Parterres, Bloemperken, Basſins, Vyvers, enz., te vercieren; waar toe in het byzondere ook de bonte zoorten (§ 3. No. 1, 2, 3.) gebruikt worden.

§. 9.

De *laage Palm* (§ 2. No. 2.) dient alleen, en word veel gebruikt tot beplanting van de *Loof-werken der Parterres*, als meede tot invatting van Rabatten, Bedden, en andere diergelyke Grond-werken, waar toe dezelve booven alle andere Gewaſſen zeer bequaam is, om reeden dat ze cierlyk, en altyd groen ſtaat, in bequaame gronden wel groeijen wil, en door een goede behandeling met de Scheer verſcheide Jaaren lang klein en net (dat de grootſte cieraad van Grond-, Loof-werken, Invattingen, enz., is) gehouden kan worden.

§ 10.

Men kan deeze Palm in het Na-jaar en in de Lente planten, dog deeze laatste tyd is verre de beste, om dat als dan de geplante Palm zeekerder aan de groei komt; daar in teegen, dezelve in het Na-jaar geplant wordende, zeer dikwyls door de volgende Winter-vorst, om dat hy niet in de Aarde vast bewortelt is, uit de grond vriest en bederft, of ten minsten zoo de Palm nog al behouden blyft, door 't opvriezen geheel uit de order raakt, invoegen diergelyk in de Herfst geplant Werk, doorgaans in het volgende Voor-jaar met moeite weer herstelt moet worden; ten waare, dat 'er een heel zagte Winter opvolgde, dat weinig gebeurd, en men van te vooren niet zeeker weeten kan.

Ik ben dikwyls van Menschen die iets nieuws van Palmwerk in hunne Tuinen wilden doen planten, raad gepleegt, of ze het zelve in het Na- of Voor-jaar doen zouden, ik ried haar altyd de laatste tyd; dog de begeerte, om haar voornemen haastig uitgevoert te zien, deed veele de eerste tyd verkiezen; maar ze hadden doorgaans 't ongenoegen, dat het geplante door de volgende Winter-vorst veel bedorven was en in de volgende Lente met nieuwe kosten weer moeste herstelt worden: En dewyl ik zelfs hier van ondervinding heb, zoo kan ik nooit tot de Herfst-planting van diergelyke dingen raaden. Hoe vroeger men de *Palm* in het Voor-jaar plant, hoe beeter.

§ 11.

Nog een misslag is 'er, dien zommige Hoveniers veeltyds begaan, welke is, dat ze de Palm midden in de Zomer scheeren; dit is doorgaans zeer schaadelyk, om dat als dan de geknipte Palm door de Zomer-hitte, die men in die tyd gewoonlyk heeft, komt te verbranden, en veele te bederven of te quinen; ten waare by geluk een donkere Lugt, of reegenagtig Wêer, op 't scheeren volgde; dat men egter niet voorzien kan. De beste tyd tot 't scheeren van de Palm is derhalven het Voor-jaar, hoe vroeger hoe beeter, namelyk in April, of ten langsten in het begin van May, dewyl dan de warmte nog niet zeer groot is, om aan de geknipte *Palm* hinder te doen; daar en booven zoo heeft men hier door nog dat voordeel, dat de Parterre- en andere Palm-werken dan in het aangenaamste Saizoen van het Jaar, 't welk buiten alle teegenspraak de Maanden May en Juny zyn, in de beste order en op 't cierlykst staan.

§ 12.

't Staat ook aan te merken, dat wanneer men van zins is de *Palm* in het volgende Voor-jaar te verplanten, dat het dan beter is dat de Palm in dat Jaar niet geschooren word, waar door dezelve daar na by de verplanting zyn fleuriger, en meer uitleeveren zal.

§ 13.

Het Hout van de Palm-boom is heel hard, digt, glad, zwaar, geel-agtig van Koleur, en word van geen Wormen weegens zyn hardigheid beschadigt. Het word derhalven veel geagt en gebruikt, van de Draaijers, Musicaalsche Instrumentmakers, Schrynwerkers, Beeld-snyders, enz., tot allerlei fraaije dingen; Fluyten, Hauboys, Fluytjes d'Amour, Zak-pypen, Cabinet- en Tafel-werken, Kammen, Lepels, Vorken, Hegten tot Messen, Note-krakers, Tand-stokers, Kistjes, Doozen, Kookers, en veel meer andere dingen. Het meeste word uit Spanjen en de Levant tot onzent gebragt. Dog men moet aanmerken, dat het alle geen *Palm-Hout* is, dat men daar voor aanziet; want het dikke Hout van de *Vlier*, word veeltyds in deszelfs plaats gebruikt, dewyl zulks ook geel-agtig en digt is, en eeven zo glad bearbeid worden kan als het *Palm-Hout*: Het is de zwaarte die het egte Palm-hout van het onegte onderscheid, en waar door een Kenner aanstonds 't onderscheid bemerkt.

§ 14.

De Takken worden veel gebruikt tot Kranzen en andere dingen;

dingen; de Roomsgezinde gebruiken ze veel in de Nederlanden, op Palm-zondag, tot het maaken van hunne zoogenaamde *Palm-Takken*, en waar van dit Gewas den Nederduitschen Naam van *Palm* schynt verkregen te hebben, die het meest, in plaats van *Bos-boom*, in gebruik is.

§ 15.

Ten laatsten moet ik ook nog aanmerken, dat dit Gewas, naamelyk de *Palm-boom*, ook zyne nuttigheid in de Geneeskunde heeft, hoewel weinig tot dien einde gebruikt word. Het door distillatie uit 't Hout getrokken Olie, word van zommige Genees-Heeren grootelyks gepreezen, voor de vallende Ziekte, als meede voor Moeder-pynen, tot 20 druppels daar van genomen. Het zelve Olie word ook gezegt de Tand-pyn onveilbaar te stillen, als men een Drup by de Wortel van de Tand, of in de holle Tand, met een Tandstoker doet.

BESCHRYVING
VAN HET
PAPEN-HOUT.

§ 1.

Dit Heester-gewas, 't welk tot een kleine Boom opgroeijen kan, word genoemt in 't *Nederduitsch*, Papen-hout. Papen-muts. Papen-hoed. Cardinaals-hoed. *Latynsch*, Evonymus. *Hoogduitsch*, Spindel-baum. Zwekholtz. Spil-baum. Pfaffen-Mutz. Pfaffen-huthlein. *Fransch*, Bonnet de Pretre. Fuseau Cherme. *Engelsch*, Spindle-Tree. Prickwood. *Deensch*, Alster. *Zweedsch*, Alster. Kæringe-tand.

Daar is maar een Zoort van dit Gewas, 't welk van de Kruidkenners in 't Latynsch genoemt wort:

Evonymus vulgaris, granis rubentibus. *C. B. Pin.* 428. *Tournef. Inst.* 617. *Boerh. J. A.* 2. 237.

Evonymus multis, aliis Tetragonia. *J. Bauh.* 1. 201.

Evonymus. *Dodon. Lob.*

Evonymus foliis oblongo-ovatis. *Linn. H. Cliff.* 38. *Flor. suec.* 133. *Roy. Prodr.* 436. *Hall. Helv.* 523.

Hier van zyn nog eenige Veranderingen, als, 1. met breede Bladen. 2. Met zwarte Vrugten, en 3. met bonte Bladen; dog deeze ziet men zeldzamer.

§ 2.

Het *gemeene Papen-hout* groeit in veele Gewesten, zoo wel warme als koude, in het wild, in de Heggen, Bosschen en op andere ruwe plaatzen: De twee Veranderingen (No. 1. 2.) worden gevonden in *Boheemen*, *Oostenryk*, *Ongaryen*, en elders.

§ 3.

Wil in allerley Gronden heel wel groeijen, dog bemind liefst de droge zandige.

§ 4.

Wort door Uitloppers of Inleggers gemakkelyk voortgeteelt; dog kan ook geschieden door 't Zaad, op die wyze als van den *Haag-doorn* gezegt is.

§ 5. Het

§ 5.

Het gebruik dat men 'er in de Tuinen van maakt is weinig, en niet anders als dat men hier of daar eenige op een bekwaame plaats van de Tuin, of op grote plaatzen in de Bosquets plant, om de roode Vrugten die ze in het Najaar voortbrengen, en heel bevallig ftaan; weshalven men als dan ook wel eenige Takken daar van met de rype Vrugten, die op 't laatft open gaan, tot cieraad in Huis in een Bloempot zet, dat een aardig en aangenaam gezigt geeft. Zynde deeze Vrugten vierkant, op de wyze als een *Muts* der *Papen*; waar van deeze Heefter de Naam verkreegen heeft. Dezelve is zeer onderhevig aan een Zoort van *Rag-Rips*, die dezelve zeer dikwyls in de Zomer Blad- en Vrugteloos en onaanzienlyk maakt.

§ 6.

Het Hout is zeer hart en geelagtig van koleur, weshalven men op plaatzen daar 't veel gevonden wort, Spindels, Lardeer-Naalden, Naalden tot 't bereiden van Netten, Tandftokers, &c., van maakt; ook gebruiken het de Plug-fnyders veel tot 't fnyden van Pluggen voor de Schoenmakers; en de Draaijers maaken 'er allerley klein cierlyk Werk van.

§ 7.

Men zegt dat de Vrugten in Turkyen gebruikt worden om het Leer daar meede Geel te verwen.

§ 8.

Daar zyn ook nog twee vreemde zoorten van, als

1. HET VIRGINISCHE PAPEN-HOUT:

Evonymus virginius, pyracanthæ foliis, capfula verrucarum inftar exafperata rubente. *Plukn. alm.* 139. *tab.* 115. fig. 5. *Tournef. Inft.* 617.

Evonymus foliis lanceolatis. *Gron.* virg. 17. *Roy. Prodr.* 533.

Evonymus foliis lato-lanceolatis. *Linn. Hort. Upf.* 30.

2. HET CAROLYNSCHE PAPEN-HOUT.

Evonymus jujubinis foliis, carolinienfis, fructu parvo fere umbellato. *Plukn. alm.* 139. tab. 28. fig. 6.

Evonymoides carolinenfis, Ziziphi foliis. *Isnard. act.* 1716. pag. 369.

Evonymus novi Belgii, corni fæminæ foliis. *Comm. H. Amft.* 1. pag. 167. tab. 86. *Raj. Dendr.* 69.

Celaftrus inermis, foliis ovatis ferratis trinerviis, racemis ex fimmis alis longiffimis. *Linn. H. Cliff.* 73. *Gron. Virg.* 25. *Roy. Prodr.* 435.

Ceanothus. *Act. Upf.* 1741. *pag.* 77.

Ceanothus. corymbis folio longioribus. *Linn. H. Upf.* 571.

§ 8.

Deeze twee zoorten (§ 8. No. 1. 2.) groeijen in Weft-Indiën, in de Landfchappen *Virginien*, *Carolina*, en elders, en zyn hier te Lande zeldzaam, wordende niet anders gecultiveert als in de Botanifche Tuinen, en by zommige Kruidbeminnaars. Ze kunnen onze Winter-koude niet tegen ftaan, moeten derhalven, in Potten of houte Vaaten geplant zynde, 's Winters in het Oranje-Huis bewaart worden, hoewel de eerfte zoort de hardfte is, en op een goede warme plaats in de open Tuin ftaande, doorgaans 's Winters over blyft, ten waare met ftrenge vorft.

BESCHRY-

BESCHRYVING
VAN DE
PAVIA.

§ 1.

Deeze Boom word genoemt in 't *Nederduitsch*, Pavia-boom. *Latynsch*, Pavia. *Hoogduitsch*, Pavia-baum.

By de Botanisten is dezelve bekent met de volgende Latynsche naamen:

Arbor pentaphyllos virginiana, floribus spicatis monopetalis. *Raj. Hist.* 1800.

Pavia. *Boerh. J. A.* 2. 260. tab. 260. *Hort. Angl.* 54. tab. 19. *Linn. H. Cliff.* 143. *Roy. Prodr.* 463.

§ 2.

Deeze Boom gelykt veel in de gedaante der Blaaden en Bloemen na de Kastanje-Equine-boom; groeijende natuurlyk in *Virginien* en *Carolina*; maar is in deeze Gewesten nog niet zeer bekent.

§ 3.

Hy bemint een goede, losse, zandige Grond en een warme Stand-plaats; kan onze Winter-koude taamelyk verdraagen, edog geen heel strenge vorst.

§ 4.

Word door Inlegging der Takken, of ook door 't Zaad voortgequeekt.

§ 5.

Deszelfs gebruik in de Tuinen is nog weinig; de Liefhebbers van vreemde Planten cultiveeren hem meest alleen om de verandering van Gewassen, dezelve hier of daar op een gevoeglyke en warme plaats van de Tuin plantende, of ze houden hem in Potten of Kassen, om 'sWinters in Huis voor de vorst te bewaaren.

BESCHRYVING
VAN DE
PEERE-DOORN.

§ 1.

Dit Heester-agtig Boom-gewas word genoemt in 't *Nederduitsch*, Peere-Doorn. *Latynsch*, Pyracantha. *Hoogduitsch*, Birn-Dorn. *Fransch*, Pyracanthe. *Engelsch*, Ever green thorn.

§ 2.

Van de nieuwste Botanisten word deze Heester by de *Haage-Doorn* of *Mispel* gereekent, en daar zyn twee zoorten van, als

1. DE GEMEENE PEER-DOORN.

 Oxya-

Oxyacantha Dioscoridis, sive Spina acuto Pyri folio. *C. B. Pin.* 454.

Pyracantha quibusdam. *J. Bauh.* 1. 51.

Pyracantha vel Rhamnus 3. Dioscoridis. *Lob.*

Mespilus aculeata Amygdali folio. *Tournef. Inst.* 642.

Mespilus spinosa Pyri folio. *Herm. H. L. B. Boerh. J. A.* 2. 257.

Mespilus spinosa, foliis lanceolato-ovatis crenatis, calycibus fructus obtusis. *Linn. H. Cliff.* 189. *Viridar.* 44. *Roy. Prodr.* 271.

2. DE VIRGINISCHE PEER-DOORN, met groote Vrugten.

Mespilus aculeata Pyrifolio, denticulata, splendens, fructu insigni rutilo, virginiensis. *Plukn. alm.* Tab. 46. fig. 1. *Tournef. Inst.* 642.

§ 3.

De eerste zoort groeit in het wild in *Italien*, *Provence*, *Languedoc*, en elders in de Heggen en Bosschen. De tweede zoort groeit in *Virginien*, en word hier te Lande zeldzaam gezien.

§ 4.

Ze beminnen beide een goede losse liefst zand-agtige Grond; kunnen onze Winter-koude heel wel tegen staan; dog de tweede is wat tederder, inzonderheid als die nog jong is, weshalven dezelve op een goede warme, voor de Winden gedekte, plaats moet gestelt worden.

§ 5.

Haare vermeerdering geschied door Steeking of beeter door Inlegging der jonge Takken: Kan ook door 't Zaad geschieden als men zulks uit haare natuurelyke Groei-plaats verkreegen heeft, dewyl by ons de Vrugten niet ryp worden; welk Zaad van de gemeene zoort op dezelfde wyze gezaait en behandelt word als dat van de *Haage-doorn*. Maar 't Zaad van de tweede zoort moet in Potten gezaait, en de jonge voortgekomene Boomtjes 's Winters in Huis bewaart worden, tot dat ze eenige Jaaren oud en wat manlyk geworden zyn, als wanneer men ze ergens in de Tuin op een voordeelige plaats, gelyk te vooren (§ 4.) gezegt is, planten kan.

§ 6.

Ze worden beide meest alleen uit liefhebbery by ons gecultiveert; dog de eerste zoort is zeer bequaam om daar Heggen van te planten, gelyk van de *Haagdoorn*, die heel digt begroeijen, en weegens haare veele scherpe Doorns ondoordringbaar zyn, ook om haar altyd-duurende groente aan 't Oog voldoen.

BESCHRYVING
VAN DE
PEPER-BOOM.

§ 1.

Dit Heester-gewas word genoemt in 't *Nederduitsch*, Peper-boom. Berg-peper. Mezereon. *Latynsch*, Lanreola. Thymælea. Chamælæa. Mezereon. Chamædaphne. *Hoogduitsch*, Kellerhals. Seidelbast. Zeyland. Mezereon. Läufzkraut. *Fransch*, Laureole. Garou. *Engelsch*, Laurel. Spurge-Olive. Widdow-wail. Peper of the Mount. Dwarf-Laurel. *Deensch*,

Deenfch, Tiftbuft. *Zweedfch*, Kiæller-hals. Tiftbaft. Kiwitbaft.

§ 2.

Daar zyn zeer veele Zoorten van; ik zal maar eenige melden die het bekentft zyn.

1. DE GEMEENE PEPER-BOOM.

Laureola folio deciduo, flore purpureo: Officinis Laureola fæmina. *C. B. Pin.* 462.

Laureola folio deciduo, five Mezereon germanicum. *J. Bauh.* 1. 566.

Chamælæa germanica. *Dodon.*

Mezereon germanicum. *Lob.*

Thymelæa Lauri folio deciduo; five Laureola fæmina. *Tournef. Inft.* 595. *Boerh. J. A.* 2. 213.

Daphne floribus feffilibus infra folia elliptico-lanceolata. *Linn. Flor. lapp.* 140. *H. Cliff.* 147. *Flor. fuec.* 311. *Mat. med.* 179. *Roy. Prodr.* 201.

2. ALTYDGROENENDE PEPER-BOOM, of *Laurier-kruid.*

Laureola fempervirens, flore viridi, quibusdam Laureola mas. *C. B. Pin.* 462.

Laureola fempervirens, flore luteolo. *J. Bauh.* 1. 564.

Laureola. *Dodon.*

Daphnoides feu Laureola. *Lob.*

Thymelæa Lauri folio, fempervirens, feu Laureola mas. *Tournef. Inft.* 595. *Boerh. J. A.* 2. 213.

Daphne floribus racemofis lateralibus, foliis lanceolatis integris. *Linn. H. Cliff.* 147. *Hort. Upf.* 94. *Roy. Prodr.* 208.

3. DE PEPER-BOOM MET SMALLE BLADEN.

Thymelæa foliis Lini. *C. B. Pin.* 463. *Tournef. Inft.* 594.

Thymelæa Monfpeliaca. *J. Bauh.* 1. 591.

Thymelæa. *Dodon. Clus. H.* 87.

Thymelæa Grani gnidii. *Lob.*

4. DE BERG-PEPER-BOOM MET SMALLE BLADEN.

Thymelœa alpina, Linifolia, humilior, flore purpureo odoratiffimo. *Tournef. Inft.* 594.

Thymelæa affinis facie externa. *C. B. Pin.* 463.

Cneoron Matthioli fuffrutex. *J. Bauh.* 1. 570.

Cneorum Matthioli. *Clus. H.*

§ 3.

De eerfte Zoort groeit natuurlyk in het wild in *Hoogduitfchland*, *Frankryk*, *Italien*, ook in de Noordlyke Landen, als, in *Norwegen*, *Zweeden*, *Lapland*, en elders in de Bofch- en Bergagtige plaatzen, want ze bemind de fchaduwe en de koude. Daar is een Meedezoort of Verandering van met witte Bloemen, dog deze is zeldzamer; hebbende de *ordinaris* Zoort purpperagtige welruikende Bloemen; ook word een verandering daar van gevonden met geel-bonte Bladen.

De tweede Zoort word in het wild groeijende gevonden in *Italien*, *Provence*, *Engeland*, en elders in de Heggen, in Hoogduitfchland en Frankryk vind men ze zelden in het wild, dewyl ze wat warmer lugt begeert. Deze laat haar Bladen 's Winters niet vallen gelyk de vorige, maar blyft altyd groen, en de Bloemen zyn groenagtig geel. Daar is ook een verandering van met bonte bladen.

De derde Zoort groeit in *Provence*, *Languedoc*, *Savojen*, *Italien*, en elders in de Berg- en Bofchagtige ruwe plaatzen.

De vierde Zoort, dat een verandering van de derde Zoort is, en laager groeit, maar haar Bloemen veel welruikender zyn, groeit hoofdzakelyk in de hooge *Alp-*, *Pyreneé-*, en andere gebergtens van *Italien*, *Frankryk* en *Zwitzerland*, dog men vind ze ook hier en daar in *Duitfchland*, *Boheemen*, *Ongaryen*, en elders: Ik heb ze voor dezen in myn *botanifeeren* gevonden omtrent *Weenen* en *Regensburg*, op verhe-

vene ruwe plaatzen. Daar is ook een Verandering van, met witte Bloemen, maar die word zeldzamer gevonden.

§ 4.

De eerfte zoort of gemeene *Peper-boom*, die het meeft by ons gecultiveert word, en 't meeft bekent is, als meede de tweede willen in allerlei goede Gronden dog inzonderheid in loffe zandige zeer wel groeijen, beminnen de fchaduwe, en kunnen de koude en alle ongemakken des Winters volkomen tegenftaan, hoewel de tweede zoort iets teederder is, en derhalven een warme ftandplaats begeert

§ 5.

Haare Vermeerdering gefchied door Uitloopers, of door Inlegging; dog kunnen ook door 't Zaad niet bezwaarlyk vermeenigvuldigt worden; 't welk, na dat het de vorige Winter over in vogt zand te meuken geftaan heeft, in het vroege Voorjaar in een goede Grond gezaait word; waar uit doorgaans verfcheide veranderingen voortkomen, als, met min of meer donker- of ligt-purperagtige, en met witte Bloemen, te weeten van de eerfte zoort.

§ 6.

De derde en vierde zoort (§ 2. No. 3. 4.) begeeren diergelyke Grond als de voorige, maar zyn teederder en kunnen onze Winter-koude niet wel verdragen, moeten derhalven, in Potten geplant ftaande, 's Winters in het Oranje-Huis bewaart worden. Haare Vermeerdering gefchied door Uitloopers, en door Inlegging; kan ook door het Zaad gefchieden, als men zulks uit andere Geweften verkreegen heeft, dewyl het by ons niet behoorlyk ryp word; 't welk in het Voorjaar in een Pot gezaait word, die men op een warme plaats, of beeter in een *Rund-bak*, zet, om de Spruiting te bevorderen.

§ 7.

Aangaande de nuttigheid deezer Planten in de Tuinen: De eerfte zoort (§ 2. No. 1.) word, weegens haar fraaije en welriekende Bloemen, die heel vroeg in 't Voor-jaar in February of Maart, alvoorens de Blaaden uitgebot zyn, langs de jonge Takjes te voorfchyn komen, veel in de Tuinen op de Rabatten der *Parterres*, of elders op bequaame plaatzen geplant; men kan 'er ook kleine Stam-boomtjes van teelen; dog groeijen liefft Heefter-agtig, zonder 'er veel aan te fnoeijen. Men plant ze ook wel hier of daar in de Bofquets, om de verandering van Gewaffen en Bloemen.

De tweede zoort (§ 2. No. 2.), plant men meede om de verandering, en weegens haare altoos-duurende groenigheid, hier of daar in de Tuin, of ook in Potten, om ze Winters in Huis voor de vorft te bewaaren, dewyl ze, gelyk te vooren (§ 4.) gezegt heb, wat teederder is als de eerfte zoort of *gemeene Peper-boom.*

De derde en vierde zoort worden alleen in de *Botanifche* Tuinen en van zommige Kruid-beminnaars gecultiveert.

§. 8.

Het Hout, de Blaaden, en de Vrugten van alle deeze zoorten, zyn zeer heet, fcherp, en bytende als Peper, en dewyl de rype Vrugten t'effens in Gedaante en Koleur, als ze gedroogt zyn, wat naar Peper-korls gelyken, daar van heeft deeze Plant de Naam van *Peper-boom* by ons verkreegen, inzonderheid de eerfte zoort (§ 2. No. 1.). Derhalven; die zyn Mond en Keel niet deerlyk wil verbrand of gepynigt hebben, heeft zig te wagten, dat hy niet onbedagtelyk de Takken van deeze Planten in de Mond neeme, nog minder door de aanlokkelyke roode Koleur der Befien, die in de Herfft ryp worden, verleid worde, dezelve te willen eeten, inzonderheid Kinders; want deeze dingen een geweldige brand veroorzaaken, en veel daar van in het Ligchaam gekreegen hebbende, purgeeren zeer violent en kunnen inflammatie veroorzaaken, en daar door zeer nadeelig jaa doodelyk zyn. Voor deezen wierden de Befien van de eerfte

en

en derde zoort, die in de Apotheeken *Cocca gnidia*, of *Grana gnidia* genoemt, worden, na dat ze door andere dingen gecorrigeert waaren, wel gebruikt voor een purgeerend middel, maar heedendaags bedienen zig de Doctooren, weegens haare gemelde ſcherpigheid, ſchoon ze door de *correctie* verbeetert word, niet of weinig meer daar van.

§ 9.

Daar is nog een Meede-zoort van dit Gewas, dat zommige der Ouden by 't voorige Geſlagt geſtelt hebben, dog welk een bezonder Geſlagt op zig zelfs is, 't welk ik by deeze geleegentheid met eenige woorden aanroeren zal, wordende genoemt.

PEPER-BOOM met driekantige Vrugten.

Chamælea tricoccos. *C. B. Pin.* 462. *J. Bauh.* 1. 87. *Tournef. Inſt.* 651. *Boerh. J. A.* 255. *Cluſ. H.* 1. 87.

Chamælea. *Dodon.*

Mezereon Arabum ſive Chamælea tricoccos. *Lob.* Creorum. *Linn. H. Cliff.* 18. *Hort. Upſ.* 14. *Roy. Prodr.* 199.

§ 10.

Dit klein Heeſter-agtige en altyd-groenende Gewas, groeit in *Provence*, *Languedoc*, *Italien*, *Spanjen*, en elders, op ruwe, ongebouwde, drooge Plaatzen, en word by ons niet dan by zommige Kruid-beminnaars om de verandering *gecultiveert*, die zulks in Potten houden, om 's Winters in het Oranje-Huis te bewaaren, dewyl het onze Winter-koude niet kan verdragen.

§ 11.

Deszelfs Vermeerdering geſchied door ſcheuring der Wortels, en door Inlegging; of door 't Zaad, 't welk, na dat het te vooren een tydlang in zand te meuken geſtaan heeft, in een Pot gezaait word, die men vervolgens op een warme plaats, of in een *Rund-bak* zet, om de Zaad-ſpruiting te bevorderen.

BESCHRYVING
VAN DE
WILDE PIMPER-NOOT.

§ 1.

Dit Heeſteragtige Boom-gewas word genoemd in 't *Nederduitſch*, Wilde Pimper-Noot. Wilde Piſtacie-boom. Wilde Note Muscaat-boom. Blaas-Noot. *Latynſch*, Piſtacia ſylveſtris. Staphylodendrum. *Hoogduitſch*, Pimper-Nusz-baum. Wilde Piſtacien-baum. *Franſch*, Piſtacie ſouvage. *Engelſch*, Wild Piſtache or Fiſtich-Nuts-Tree. *Deenſch*, Pimper-Nôdder. *Zweedſch*, Pimper-Nod.

§ 2.

Daar worden voornaamelyk 2 zoorten van gecultiveert, als:

1. DE GEMEENE WILDE PIMPER-NOOT.

Piſtacia ſylveſtris. *C. B. Pin.* 401.

Staphylodendrum. *Lob. J. Bauh.* 1. 275. *Tournef. Inſt.* 616. *Boerh. J. A.* 2. 235.

Nux veſicaria. *Dodon.*

Staphylæa foliis pinnatis. *Linn. H. Cliff.* 112. *Hort. Upſ.* 69. *Roy. Prodr.* 436.

2. DE VIRGINISCHE DRIEBLADIGE PIMPER-NOOT.

Staphylodendron virginianum triphyllum. *Tournef. Inst.* 616. *Boerh. J. A.* 2. 235.

Pistachia virginiana sylvestris, trifolia. *Moris. H. R. Bles.*

Staphylæa foliis ternatis. *Linn. H. Cliff.* 112. *Roy. Prodr.* 437.

§ 3.

De eerste of gemeene Zoort groeit in *Hoog-duitschland*, *Boheemen*, *Zwitzerland*, *Frankryk*, en elders op Boschagtige ruwe plaatzen.

De tweede vreemde zoort komt natuurlyk voort in *Virginien.*

§ 4.

Dezelve beminnen een goede losse, liefst zand-agtige en wat vogte Grond, en een opene dog warme voor Winden gedekte plaats, inzonderheid de tweede zoort.

§ 5.

Haare vermeerdering geschied door de Uitloopers of Wortel-scheuten, welke de eerste zoort doorgaans overvloedig voortbrengt, of anders door Inlegging in de gewoonlyke Plant-tyd in 't Voorjaar; kan ook wel door 't Zaad geschieden, dog dit word zelden gedaan, dewyl het door de Scheuten of Inlegging rasser geschied.

§ 6.

Haar gebruik in de Tuinen is weinig, men plant dezelve alleen om de verandering van Gewassen hier of daar in de Tuin, in de Bosquets of elders.

§ 7.

Het Hout dezer Boomen is heel hard, en word wel gebruikt om daar van, inzonderheid van de eerste zoort, Tandstokers, Lardeer- en Net-breid-Naalden, en meer andere Kleine dingen van te maaken.

BESCHRYVING
VAN DE
PLATANUS.

§ 1.

Eeze Boom word meest in alle de Taalen gelyk genoemt, als in 't *Nederduitsch*, Platanus. Vreemde Esch-doorn. *Latynsch*, Platanus. *Hoogduitsch*, Platanus. *Fransch*, Platane. *Engelsch*, Platane-Tree. *Deensch*, Platanus. *Zweedsch*, Platanus.

§ 2.

Daar zyn twee zoorten van, als:

1. DE ORIENTAALSCHE PLATANUS.

Platanus. *C. B. Pin.* 431. *Clus. H.* 1. 9. *J. Bauh.* 1. 170. *Dodon.*

Platanus

Platanus orientalis verus. *Tournef. Inst.* 590. *Boerh. J. A.* 2. 209.

Platanus foliis palmatis. *Linn. H. Cliff.* 447. *Roy. Prodr.* 78.

2. DE OCCIDENTAALSCHE of West-Indische PLATANUS.

Platanus occidentalis aut virginiensis. *Tournef. Inst.* 590. *Boerh. J. A.*

Platanus occidentalis. *Catesb. Carol.* 56. tab. 56.

Platanus foliis lobatis. *Linn. H. Cliff.* 447. *Hort. Ups.* 287. *Gronov. Virg.* 119. *Roy. Prodr.* 78.

§ 3.

De eerste zoort, die voor deezen van zommige t'onregte dezelfde met den *grooten Esch-doorn* gehouden is, groeit veel natuurlyk in het wild in de Oostersche Landen, als in *Griekenland*, *Candien* en *Asien*.

De tweede zoort groeit natuurlyk in de Americaansche Landschappen *Virginien*, *Carolina*, enz.

MILLER meld in zyn *Hooveniers-Woordenboek* nog van twee andere zoorten, als, 1. van een *Orientaalsche* met Esch-doorn- (*Aceris*) Bladen; en een *Occidentaalsche* met langwerpige Blaaden, maar deeze schynen niet anders als veranderingen van de gemelde zoorten (§ 2. No. 1, 2.) te zyn, en zyn hier te Lande, zoo veel ik weet, nog weinig bekent.

§ 4.

Dezelve begeeren een goede, losse, liefst zand-agtige wel geprepareerde vette Grond; in schraale, zandige, en andere Gronden maken ze slegten voortgang; ze kunnen onze Winter-koude vry wel verdraagen, dog geen extraordinaire vorst, inzonderheid de tweede zoort, die wat teederder als de eerste is: Ze beminnen ook een taamelyk vogte grond, en een voor Winden gedekte plaats, dewyl ze, door de Winden, als brosch Hout hebbende, ligt gebrooken en de Blaaden verslenst worden.

§ 5.

Haare vermeerdering geschied door Uitloopers, op die wyze als van de *Ipen* en *Linde* gezegt is.

§ 6.

Het gebruik van deeze Boomen in de Tuinen aangaande; dezelve zyn zeer bequaam, inzonderheid de eerste zoort, om 'er Alleés van te planten, die, weegens het bevallige Blad, en de aangenaame Schaduwe die hy geeft, zeer fraai staan; maar eevenwel ziet men tot nog toe zulke Alleés in deeze Neederlanden nog in Hoog-duitschland en Frankryk weinig; waarom deeze schoone Boomen niet meer tot dien einde gecultiveert en geplant worden, weet ik niet, zeer waarschynlyk om dat ze niet wel de Winden en Koude kunnen teegenstaan, of om dat ze niet bekent genoeg by de Liefhebbers zyn.

§ 7.

Daar is geen Boom my bekent, die grooter en aanzienlyker Blaaden heeft als deeze; dezelve kan ook zeer groot worden, zoo wel by ons, als inzonderheid in zyn voorgemelde natuurlyke Groei-plaats (§ 3.), en hy was by ouds by de Oostersche Volkeren in zeer groote agting, waar van men by de oude Schryvers hier en daar gewag gemaakt vind. Onder andere verhaalt PLINIUS (*a*) van een *Platanus-Boom* in *Lycien* die zeer groot was, in wiens Tronk of Stam een holte gemaakt was, (zeer waarschynlyk door den Ouderdom, gelyk men dit aan veel ander zoorten van oude Boomen dikwyls ziet gebeuren) van 80 Voeten in den Omtrek, waar in *Licinius Mutianus*, een Romeins Veld-Heer, Stadhouder (Prætor) in Syrien, met zyn 18 de Maaltyd gehouden, ook onder deszelfs aangenaame groente en verkwikkelyke schaduwe, zoeter en geruster geslaapen heeft,

(*a*) PLINIUS Lib. XII. Cap. 1.

 als

als of hy tusschen de glans van marmere Muuren, of konstige, met Goud, Zilver en kostelyke Koleuren doorwerkte Tapyten, gerust hadde.

Zoo heeft ook *Cajus* . . . . met 15 Gasten in een holle Platanus-Boom gesoupeert, welk *Soupé* of Avondmaal hy een Nest maal noemde.

Nog leest men van *Xerxes* (*a*) der Persen Koning, dat hy met zyn geheel magtig Heirleeger, by een groote *Platanus* in *Lydia* halte gehouden, en zig, weegens deszelfs schoonheid, daar onder vermaakt heeft; jaa zoo een behaagen in dien Boom nam, dat hy dezelve met een Paarlen-band vercierde, en van zyne zoogenaamde onstervelyke daar by stelde tot bewaaring.

(*a*) *Herodotus* Lib. VII. Num. CLXXIII.

De Poëten hebben deezen Boom ook niet vergeeten, gelyk men daar van leest by VIRGILIUS *Gregor.* IV. ỷ. 145. HORATIUS, *Carm.* II. *Ode* 15. ỷ. 4. *Ode* 11. ỷ. 13. CICERO, *de Orat.* L. 1. enz.

Van deeze Boom word ook gewag gemaakt in de heilige Blaaden, *Ecclesiast.* Cap. XXIV. ỷ. 15.

§ 8.

Dat deeze Boom zeer oud worden kan, daar van hebben we te vooren by de *Eiken-boom* gemelt.

§. 9.

Het Hout van deeze Boomen is brosch van aard, niet heel hard, en niet zeer bequaam tot Timmer-, nog ook tot Brand-hout.

BESCHRYVING
VAN HET
POKHOUT.

§ 1.

Deeze Boom word genoemt in 't *Neder-duitsch*, Pokhout van Padua. *Latynsch*, Gujacana. Pseudo-Lotus. Guajacum. Patavinum *Hoogduitsch*, Wild Frantzosen-Holtz. Grün Ebben-holtz. *Fransch*, Guajac de Padue. *Engelsch*, Guajar.

§ 2.

Daar zyn drie zoorten van deeze Boom, als:

1. 'T POKHOUT, met breede Blaaden.

Lotus africana latifolia. *C. B. Pin.* 447.

Guajacana. *J. Bauh.* 1. 238. *Tournef. Inst.* 600. *Boerh. J. A.* 2. 220.

Guajacum Patavinum. *Lob.*

Diospyros foliis bicoloribus. *Roy. Prodr.* 441.

Diospyros foliis utrimque diversé coloratis. *Linn. H. Cliff.* 249.

2. 'T POKHOUT, met smalle Blaaden.

Guajacana angustiore folio. *Tournef. Inst.* 600. *Boerh. J. A.* 2. 220.

Lotus africana angustifolia. *C. B. Pin.* 447.

3. 'T VIRGINISCHE POKHOUT. Pishamin.

Gua-

Guajacana? Pishamin virginianum. *Boerh. J. A.* 2. 223.
Diofpyros foliis utrimque concoloribus. *Linn. H. Cliff.* 149. *Roy. Prodr.* 441.

§ 3.

De twee eerfte Zoorten, dat taamelyk groote Boomen kunnen worden, groeijen natuurlyk in *Africa*, *Italien*, en elders; de natuurlyke Groei-plaats van de derde zoort is *Virginien* en *Carolina*; hier te Lande worden ze alleen door de cultuur voortgezet, maar weinig.

§ 4.

Ze begeeren een goede, loffe, liefft zand-agtige Aarde, kunnen onze Winter-koude taamelyk wel verdraagen, inzonderheid, wanneer ze op een goede, warme, en voor de Winden gedekte plaats geplant ftaan; dog de derde zoort is iets teederder.

§ 5.

Haare vermeerding gefchied door middel van de Uitloopers of door Inlegging: Kan ook uit 't Zaad gefchieden, als men zulks uit andere Geweften verkreegen heeft, dewyl de Vrugten en 't Zaad by ons nooit ryp word; welk Zaad, na dat het van te vooren wat te meuken geftaan heeft, in het Voorjaar in een goede Grond op een warme plaats, of beeter in Potten, die men vervolgens in de Rund-bak zet, gezaait word.

§ 6.

Het gebruik, dat men van deeze Boomen in de Tuinen maakt, is weinig, men plant ze maar hier of daar, op een bekwaame warme plaats van de Tuin, uit Liefhebbery en verandering van Gewaffen, hebbende anders geen gebruik.

§ 7.

Het Hout van deeze Boomen is zeer hard en effen, en wort wel gebruikt in plaats van *Ebben-hout*, tot Lyft- en andere cierlyke Werken, waar aan de zwarte koleur door de konft gegeven word.

§ 8.

Zommige hebben dit Hout voor deezen voor het egte *Pokhout*, (*Lignum Guajacum vel Lignum Sanctum*), dat van veele nuttigheid in de *Medicyne* is, aangezien, maar dit is een geheel andere zoort, welke in Ooft-Indien groeit.

BESCHRYVING VAN DE POPULIER-BOOM.

§ 1.

DAar zyn drie zoorten van deeze Boom, waar van de eerfte genoemd word in 't *Nederduitfch*,

1. WITTE POPULIER, dog doorgaans Abeelboom. *Latynfch*, Populus alba. *Hoogd.*, Weiffer-Pappel-Baum, oder Pappel-weiden. Weiffer-Albeer-baum. Saar-baum. Weiffe Afpe oder Efpe. *Franfch*, Peuplier-blanc. *Engelfch*, White-Popler, or Poplr-Tree. *Deenfch*, Poppel-Trae. *Zweedfch*, Poppel-Träd.

By de Botaniften is hy genoemt:

Populus alba majoribus foliis. *C. B. Pin.* 429. *Boerh. J. A.* 2. 211. *Tournef. Inst.* 592.

Populus alba, Leuce. *J. Bauh.* 1. 160.

Populus alba *Dodon.*

Populus alba latifolia. *Lob.*

Populus foliis subrotundis, dendato-angulatis subtus tomentosis. *Linn. H. Cliff.* 460. *Flor. suec.* 819. *Roy. Prodr.* 82. *Hall. Helv.* 156. *Mas & fœmina.*

2. ZWARTE POPULIER, doorgaans alleen *Populier* genoemt. *Latynsch*, Populus nigra. *Hoogduitsch*, Schwartze-Pappel- oder Albeer-baum. Schwartze-Aspe. *Fransch*, Peuplier noir. *Engelsch*, Blake Pople-Tree. *Deensch*, Swart Popel-Træ. *Zweedsch*, Flug-Träd.

By de Botanisten.

Populus nigra. *Dodon. Lob. C. B. Pin.* 422. *Tournef. Inst.* 592. *Boerh. J. A.* 2. 211.

Populus nigra sive Ægeros. *J. Bauh.* 1. 155.

Populus foliis deltoitibus acuminatis, serratis. *Linn. H. Cliff.* 463. *Flor. suec.* 821. *Mat. med.* 462. *Roy. Prodr.* 82. *Gron. Virg.* 194. *Mas & fœmina.*

3. BEVENDE POPULIER, doorgaans *Ratelaar* genaamt, ook *Espe-boom. Latynsch*, Populus tremula vel Lybica. *Hoogduitsch*, Lybischer Pappel-boom. Zitter-Aspe. *Fransch*, Træmble. *Engelsch*, Asp. *Deensch*, Asp. *Zweedsch*, Asp.

By de Botanisten.

Populus tremula. *C. B. Pin.* 429. *Tournef. Inst.* 592. *Boerh. J. A.* 2. 211.

Populus Lybica; Cercis Thesphrasti. *J. Bauh.* 1. 160.

Populus foliis orbiculatis crenatis. *Linn. Flor. Lapp.* 300.

Populus foliis subrotundis, dentato-angulatis, utrinque glabris. *Linn. H. Cliff.* 460. *Flor. suec.* 819. *Roy. Prodr.* 82. *Hall. Helv.* 156. *Mas & fæmena.*

4. VIGINISCHE POPULIER, met groote Blaaden.

Populus magna foliis amplis, aliis cordiformibus, aliis subrotundis, junioribus tomentosis. *Gron. Virg.* 194. *Linn. Hort. Ups.* 298.

§ 2.

De drie eerstgemelde zoorten van *Populieren* (§ 1. No. 1, 2, 3.), groeijen zoo wel in deeze als in veel andere Gewesten in het wild, aan de kanten van de Slooten, Gragten, en elders, inzonderheid daar de grond wat vogtig is; zy worden ook hier te Lande veel gecultiveert, tot 't gebruik der Hoven. Daar is nog een Mede-zoort of verandering van de eerste zoort, verschillende daar van alleen dat ze in alle deelen kleinder groeit; by *C. Bauh.* en *Lobel* genoemt, Populus alba foliis minoribus. De vierde zoort (§ 1. No. 4.) groeit natuurlyk in Virginien, en is hier te Lande nog niet zeer gemeen. De Heer *Professor* LINNÆUS meent in zyne *Flora suecica.* l. c. dat deeze maar een verandering van de zwarte Populier is.

§ 3.

Alle deeze zoorten willen in allerlei goede, zoo wel zand- als klei-agtige, gronden, heel wel groeijen, inzonderheid als die wat vogtig zyn, want ze beminnen 't vogt, en verders een open plaats; kunnende alle onze Winter-koude zeer wel doorstaan.

§ 4.

Hunne vermeerdering geschied door Uitloopers en door Inlegging, op die wyze als van de *Ipen-boom* gezegt is. Kan ook door Steeking der jeugdige Takken van 2, 3 à 4 Voeten lengte, in een schaduw-agtige plaatze en wat vogte grond, geschieden.

§ 5.

Deeze Boomen, die zeer groot kunnen worden, inzonderheid de tweede Zoort (§ 1. No. 2.), die doorgaans ook hoger opschiet als de overige, zyn zeer bekwaam, en hier te lande van veel gebruik tot manteling en windbreking rondom

groote

groote Tuinen, Plantagien, Boomgaarden, Hornlegers, &c., om reeden dat ze fterk bewortelen, en haar Hout zeer taay en buigzaam is, waar door ze zeer beftendig tegen de Winden zyn; daar en boven groeijen ze fchielyk en tegen de Winden op; dog de eerfte en tweede Zoort, inzonderheid deze, worden het meeft tot dien einde gebruikt, om dat de Blaaden van de derde Zoort, zig by na geduurig beweegen, zelf met de minfte wind, en door het aan een ftooten der ftevige gladde Blaaden, een fterk en onaangenaam geraas maken, waar van hy ook de naam van *Ratelaar* verkreegen heeft.

De vierde vreemde Zoort, kan dienen in plaats der vorige tot manteling, dewyl dezelve ook de ongemakken van onze Winters wel kan tegenftaan, fchielyk aangroeit, en heel groot wort.

§ 6.

Het Hout van deze Boomen is wit, zagt, los, en derhalven van weinig waarde, nog tot Timmer-, nog tot Brand-hout; dog dat van de zwarte Populier is wat vafter en niet zoo wit; maar dewyl deze Houten zeer taay zyn, en niet ligt berften, zoo zyn ze zeer dienftig en worden van de Beeldfnyders, Draaijers, en andere veel gebruikt tot 't maaken van Beelden, Vaaten, Doozen, Mouden, Schotels, Kommen en veel andere dingen in de Huishouding. Insgelyks gebruiken ze de Klompen-maakers in 't bezondere zeer veel, tot 't maaken van Klompen of houte Schoenen, Muilen, &c.

§ 7.

Dewyl het Hout van deeze Boomen na de roeijing van weinig waarde tot Timmer- of Brand-hout is, zoo keuren zommige deeze Boomen tot Planting van Mantelingen af, om in haar plaats ander Gewas van meerder waarde, by voorbeeld, *Ipen* te planten, waar in ze juift geen ongelyk hebben, maar de ondervinding leert, dat *Ipen* in opene, ruime plaatzen doorgaans zoo wel niet tegen de winden opgroeijen willen, en dus langzaam en gebrekkig groeijen, weshalven doorgaans op zoodaanige plaatzen deeze Boomen 't beft zyn, inzonderheid tot Boere Mantelingen.

§. 8.

Diofcorides zegt (*a*), dat de Schors van de *witte* en *zwarte Populier-boom*, klein gefneeden en met Meft in Greppels begraaven wordende, in alle tyden van het Jaar goede eetbaare *Champignons* of *Kampernoelien* doet voortkoomen; 't welk, volgens andere, ook zoude doen de Afch van het gemelde verbrand Hout, in de Aarde geftrooit, en daar dikwyls Waater opgegooten wordende; of als men een Boom by de grond afhout, en de Tronk met warm Waater, daar eenig zuurdeezem in gemengt is, begiet, waar na de *Kampernoelien* binnen vier Daagen zouden verfchynen; wat hier van zy, het ftaat te onderzoeken; ik heb 'er, door verhindering, nog geen Proef van genoomen.

§ 9.

De afgefchilde Schors van de jonge Abeel-boomen, en van de Takken der ouden, zyn dienftig tot Toortzen, want t'zaamen gerolt, gedroogt, en aangefteeken wordende, ligten ze heel fterk.

§ 10.

De *Aards-vader Jacob* gebruikte de Roeden van deeze Boomen tot 't bont worden der Schaapen zyner Kudde, gelyk we by de *Haazel-noote-boom* reeds aangemerkt hebben.

§ 11.

Voorts zoo hebben deze Boomen, inzonderheid de zwarte Populier, ook hunne nuttigheid in de Medicyne, voornamelyk de jonge Knoppen als de Boom in 't Voorjaar begint te botten; men maakt 'er een Tinctuur van, door middel van dezelve op befte Brandewyn te zetten en by de warmte te laaten trekken, welke een heerlyk middel is voor de Buik- en

(*a*) Diofcord. Lib. I. Cap. XCII.

en Roode-loop, en inwendige Wonden en Gezweeren; den Lyder neemt 'er 's avonds en 's morgens 1 à 2 Eet-lepels vol van in met warm Vleefch-nat. In de Apotheken wort een Salf uit de gemelde knoppen gemaakt, *Populier-zalf* genoemt, welke zeer dienftig is voor allerley heete gezwellen, en verkoelt de brand; is ook zeer nuttig voor de Aanbeyen (*Hæmorrhoides*); aan 't Voorhooft geftreeken, verdryft ze de Hooft-pyn; verdryft ook geftotene, geflagene, of gevallene builen; op de Slapen en Pols geftreken, verwekt ze flaap en ruft.

De Olie (Boom olie), waar in men deeze knoppen gekookt en vervolgens wel uitgeperft heeft, heeft dezelfde kragt als de gemelde Salf.

§ 12.

In Weft-Indiën, in de Landfchappen *Florida*, *Virginia*, *Carolina*, &c., groeijen Meede-zoorten van de Populier-Boomen, waar van, zoo men zegt, eene zoort 't *Gom Tacamahaca* uitlevert, (*Linn. Mat. med.* 463), en een andere, een zeer welruikende Balfem uit de Knoppen (Catesby *Hift. nat. Carolinæ*, &c.).

BESCHRYVING VAN HET PYL-HOUT.

§ 1.

Dit Heefter-Gewas heeft de volgende naamen, in 't *Nederduitfch*, Pyl-hout. Sporken-hout. Zwarte Elfen-boom. *Latynfch*, Alnus baccifera. *Hoogduitfch*, Faul-baum. Sporcken-holtz. Zaf-holtz. *Franfch*, Aune noir. Bourgene. *Engelfch*, Blak Alder-Tree. Dog-Berry-Tree. Stinking-Tree. Itflags-Alm of Elm-Tree.

§ 2.

Daar worden twee Hooft-zoorten van gevonden, als:

1. HET GEMEENE PYL-HOUT.

Alnus nigra baccifera. *C. B. Pin.* 428. *J. Bauh.* 1. 560.

Frangula. *Dodon.* *Tournef. Inft.* 612. *Boerh. J. A.* 2. 231.

Alnus nigra. *Lob.*

Rhamnus inermis, floribus monogynis hermaphroditis. *Linn. H. Cliff.* 70. *Flor. fuec.* 194. *Mat. med.* 73. *Roy. Prodr.* 224.

2. HET KLEINE BERG-PYL-HOUT, of Kruis-Peer.

Alnus nigra Polycarpos. *C. B. Pin.* 428.

§ 3.

De eerfte Zoort groeit in *Braband*, *Hoog-duitfchland*, *Frankryk*, *Engeland*, &c., in de Heggen en Boffchen. Daar wort een verandering van gevonden, die wat grooter en

en eenigzints ruiger of hairige Bladen heeft; dog moogelyk komt deeze verandering alleen uit de deugt des gronds, ſtandplaats, en jeugdigheid der Plant voort.

De tweede gemelde of kleiner zoort groeit op de Bergen en Berg-agtige plaatzen van de gemelde Landſtreeken.

§ 4.

Dezelve beminnen een gemeene goede, liefſt zandagtige grond, en een opene plaats.

§ 5.

Worden door de Uitloopers of door Inlegging (*I. D.* § 500) voortgezet.

§ 6.

Haar gebruik in de Tuinen is weinig; men plant dezelve zomtyds in de Tuinen in de Boſquets, en elders anders, om de verandering van Gewaſſen, inzonderheid de eerſtgemelde zoort. Men kan 'er ook Heggen van Planten, die egter niet zeer digt en fraai worden.

§ 7.

Het Hout is heel hard, en kan dienen voor de Draayers en andere, tot allerlei kleine dingen, die hard Hout vereiſchen. De Koolen van dit Hout worden zeer geagt tot het maaken van Bus-kruit. De Takken, welke lang opſchieten, zyn heel dienſtig tot Hoepen van klein Vaat-werk.

De Beſien verven de Wol en andere dingen groen, en de Schors geel. *Act. Stokh.* 1742. pag, 26. 27. 23.

§. 8.

Voorts zoo heeft dit Gewas ook zyne nuttigheid in de Genees-kunde, want de middelſte Schors purgeert allerlei quade Vogten, en inzonderheid de water- en wei-agtige Vogten zeer ſterk uit 't Lighaam, en is mitsdien heel dienſtig voor de Waterzugt, en daags- en anderdaagſche Koortzen. Men laat tot dien einde een halve Once of een Lood van de gedroogde Schors op goede witte Wyn of op lugtig Dunbier of Wei trekken, waarby men wat Caneel, Gengber of Kruid-nagels voegt, om dat 't anders de Maag wat ontſtelt; en dit middel is hoofdzaakelyk voor Menſchen die van een ſterke Complexie zyn. De verſche Schors doet braaken.

De Schors in ongezouten Booter of Verkens-reuzel gekookt, of nat Azyn geſtamt, verdryft de Schurft, daar mede 's daags een paar maal overgeſtreeken wordende.

BESCHRYVING
VAN DE
PYN-BOOM.

§ 1.

Deeze altyd-groenende Boom word genoemt in 't *Nederduitſch*, Pyn-boom. Pyn-appel-boom. Hars-boom. Vuuren-boom. *Latynſch*, Pynus. *Hoogduitſch*, Firchten-baum. Hartz-baum. Feuren-baum. Feuren. Foren-holtz. Kinn-holtz. Kieſter-holtz. Zirbelbaum. *Franſch*, Pin. *Engelſch*, Pin-Tree. *Deenſch*, Före. *Zweedſch*, Tall. Færa. Fur.

§ 2.

Daar zyn veele zoorten of veranderingen van deeze Boom, dog ik zal alleen van twee melding doen, die het meeste bekent zyn, als:

1. TAMME PYN-BOOM.

Pinus sativa. *C. B. Pin.* 490. *Tornef. Inst.* 585. *Boerh. J. A.* 2. 179.

Pinus assiculis duris, foliis longis. *J. Baub.* 1. 248.

Pinus. *Dodon.*

Pinus vulgatissima. *Lob.*

Pinus foliis geminis, primordialibus solitaribus ciliatis. *Linn. H. Cliff.* 450. *Hort. Upsal.* 288. *Mat. med.* 435. *Roy. Prodr.* 89.

2. WILDE PYN-BOOM.

Pinus sylvestris. *C. B. Pin.* 491. *Tournef. Inst.* 586. *Boerh. J. A.* 2. 179.

Pinus sylvestris vulgaris Genevensis. *J. Baub.* 1. 253.

Pinus sylvestris, sive Pinaster. *Dodon.*

Pinaster. *Lob.*

Pinus foliis geminis, primordialibus solitariis glabris. *Linn. H. Cliff.* 450. *Flor. suec.* 788. *Mat. med.* 434. *Roy. Prodr.* 89.

§ 3.

De eerste zoort groeit meest in de warme Landen, als in *Provence*, *Languedoc*, *Italien*, *Spanjen*, en elders.

De tweede zoort, of de *wilde Pyn-boom*, groeit veel in *Hoogduitschland*, *Boheemen*, *Ongarien*, *Poolen*, *Pruissen*, enz., als meede in de *Alp-*, *Pyreneé-* en andere *koude Gebergten* van *Italien*, want hy bemint van natuure de koude en drooge Berg-agtige plaatzen, weshalven ze ook zeer veel gevonden worden in het Noorden, als in *Norweegen*, *Zweeden*, *Moscovien*, *Lapland*, en elders.

Deeze Boomen kunnen zeer hoog worden, en groeijen doorgaans met een regte Stam opwaarts, dog blyven zomtyds ook laag, volgens de gesteldheid van de Grond en Stand-plaats.

§ 4.

De Pyn-boom begeert liefst, gelyk uit zyn natuurlyke Groei-plaats ligt af te leiden is, een hooge, drooge, zandige Aarde; in vogte, styve Gronden wil hy niet wel aarden, weshalven die in onze waaterige, vette klei-gronden van weinig nut kan zyn om te planten.

§ 5.

De vermeerdering geschied op dezelfde wyze als te vooren van de *Denne-boom*, op zyn plaats gezegt is, naamelyk door 't Zaad dat men uit andere Gewesten ontbooden heeft. Dog staat hier by nog in 't byzondere aan te merken, dat de Pyn-boom nog bezwaarlyker de verplanting en korting der Wortels veelen kan, waar door doorgaans in 't vervolg slegte voortgang maakt; zoo niet geheel versterft; weshalven het noodig is, als men goede fleurige Boomen wenscht te hebben, dezelve op de gezaaide plaats te laaten doorgroeijen. Dog indien de noodzaakelykheid vereischt om ze te verplanten, zoo moet zulks geschieden terwyl ze nog geheel jong en maar een, ten hoogsten twee Jaaren oud zyn; en zulks met een kluit Aarde om de Wortels, dat in het overbrengen na de Plant-plaats voorzigtig moet behandelt worden, om dat de kluit van de Wortels niet los raake en afvalle, 't welk best geschied door middel van de jonge Boomtjes by vogtig weêr, als wanneer de Aarde 't best aan malkander vast blyft, met een bequaame gladde Schoppe los te steeken, en te gelyk op te neemen en op een Draag-berrie te zetten, om dus voorzigtig naar de Plantplaats overgedraagen te worden. Op deeze wyze kan men ook de jonge *Denne-boomen* 't best verplanten.

§ 6.

Het gebruik dat men 'er in de Tuinen van maakt is weinig,

nig, en niet zoo veel als van de *Denne-boom*: Men zaait of plant ze hier of daar, in de Tuinen op een gevoeglyke plaatze om de veranderingen van Gewassen en om haar altyd-duurende groente: Of op groote plaatzen, best in de Bosquets onder ander wild Gewas. Het beste gebruik dat men daar van zoude kunnen maaken, zoude kunnen zyn, om 'er in de schraale, zandige en veenagtige Heid-gronden Bosschen van te zaaijen, tot Timmer-hout, gelyk te vooren by de *Denne-boom* reeds aangemerkt heb; en ik moet by deeze geleegentheid nog eens aanmerken, dat de nuttigheid daar van, hunne opmerking verdient.

§ 7.

Van de tweede zoort van deeze Boom (§ 2. No. 2.), of altans van een Meede-zoort van dien, komt, zoo men zegt, het by ons zoogenaamde *Greinen-hout*, dog andere meenen, dat de beste, vetste *Denne-boomen* dit *Greinen-hout* uitleeveren; welk Hout wy uit de Noordsche Landen, als hoofdzaakelyk uit *Norweegen*, vervolgens uit *Zweeden*, *Pruissen*, *Liefland*, enz., ook van *Hamburg* en *Breemen*, dat uit *Duitschland*, *Boheemen*, enz., de Revieren *de Elbe* en *Weeser* afzakt, ontvangen, tot noodzaakelyk gebruik, zoo wel van Scheeps- als Huis-Timmeragie. Men brengt het meest over in heele Boomen, of in Blokken, dat is, stukken van Boomen, van allerlei lengte en dikte; waar van de eerste dienen tot Scheeps-Masten, Paal-werken, enz.; maar de Blokken, om 'er op onze Wind-Zaag-Moolens, Balken, Ribben, Planken, Latten, van te zaagen. Dog dit *Greinen-hout* is zeer verscheiden in deugd, volgens de Groei- en Stand-plaats, daar het gegroeit is: Het Noordsche word 't beste geagt; 't Duitsche is wat slegter: Ziet vorders wat we dien aangaande by de *Denne-boom* en elders, aangaande de Groei- en Stand-plaats gezegt hebben,

§ 8.

Tot branding is dit Hout niet zeer bekwaam, om dat 't zeer spat en van korten duur, dog beeter als 't ligte *Denne-Hout* is. In de Landen daar deeze Boomen veel groeijen, wort het zelve veel gebruikt van de Landlieden tot verligting by Nagttyden, in plaats van Keerzen of Lampen; tot dien einde spoudense het Hout in zeer dunne stukjes of spaanders, die aangestooken zynde, tamelyk lang, wegens de Harsigheid die het Hout bevat, kunnen branden, ze maaken uit de vette Takken ook Toortzen, die zeer helder ligten; welke Toortzen van de Ouden *Tœda* genoemt wierden, waar van men by de Oude *Poëten* veel gewag gemaakt vind.

§ 9.

Uit deeze Boomen wort ook veel Hars, Pik, Teer, Terpentyn, &c., vergadert even als uit de *Denne-boom*. Ook wort 'er het *Zwartzel* uitgebrant.

§ 10.

De Zaad-korls van den *Tamme Pyn-boom*, die tusschen de Schubbige Vrugten, Kegels genoemt, (Lat. *Strobulus Conus*) zitten, en *Pinjen* of *Pingels* (Lat. *Nuces Pineæ*) genoemt worden, zyn heel zoet en aangenaam, als ze versch zyn, en worden in Italiën veel tot Naspyze, gelyk Noten, Amandelen, &c. opgedischt, en men zegt dat ze zeer voedzaam, en gezond zyn voor zwakke, door ziekte of vermoeijing kragteloos gewordene Menschen, en dat ze inzonderheid de zwakke Mans kragtig te Paard helpen; ze worden ook geconfyt, als meede *Marcipaan* 'er van gemaakt. Men kan 'er ook een Melk van bereiden, 't zy van haar alleen of beter met *Amandels* vermengt, op die wyze als te vooren by de *Amandels* aangewezen is. Het uit deeze *Pinjen* uitgeperste Olie is meede zeer versterkende, 3 à 4 Druppels met Wyn, Chocolade, of iets anders ingenoomen. Deeze *Pinjen* worden ons uit Italiën of van elders toegezonden, en by ons alleen in de *Medicyne* gebruikt, dog worden weinig hier te lande gevonden, dan in de groote Koop-Steden.

BESCHRYVING
VAN DE
ROOZE-BOOM.

§ 1.

Y moeften dit aangenaame en geurige Bloem-draagende Heefter-Gewas hier niet voor by gaan, fchoon het zelve anderzins meer tot de Bloem- als Plantagie-Tuin behoord.

Het zelve word genoemt in 't *Nederduitfch*, Rooze-boom. Rooze-Struik. *Latynfch*, Rofa, van alle Botaniften. *Hoogduitfch*, Roozen-baum. *Franfch*, Rofier. *Engelfch*, Rofes. *Deenfch*, Rofe. Rofe-Trä. *Zweedfch*, Rofe. Rofe-Træ.

§ 2.

Daar zyn zeer veele zoorten, als volgt:

1. De enkelde bleek-rode of incarnate Provins-Roos. Incarnate Damas-Roos. Maagde-Roos.
2. De dubbelde Incarnate Provins-Roos. Dubbelde Incarnate Damas- of Maagde Roos.
3. De enkelde roode Provins- of Damas-Roos. Zuiker-Roos
4. De dubbelde roode Provins-, of Damas-Roos.
5. De witte enkelde Provins, of Damas-Roos.
6. De dubbelde witte Provins-, of Damas-Roos.

   Nota. *De dubbelde van deeze Zoorten* (No. 2. 4. 6.) *zyn min of meer dubbeld.*
7. De engelfe bonte Roos, of bonte Provins-Roos.
8. De bleek-bonte Roos.
9. De dubbelde May-Roos. Kleine bleeke dubbelde Provins-Roos. Bleeke Roos.

   Nota. *Deze is klein, en bleek-incarnaat, na den witten hellende.*
10. De bleek-roode Maand-Roos.
11. De hoog-roode Maand-Roos.
12. De witte Maand-Roos.
13. De bonte Maand-Roos.
14. De Mos- of ruige Roos. Provins-Roos met ruige mosagtige Bloem-fteelen en Knoppen.
15. De Centifolie-Roos. Grote incarnate Provins- of Damas-Roos.
16. De kleine Centifolie-Roos. Rofe des Dames. Juffers Roos.
17. De Provins Roos met rondagtige gekrulde bladen en incarnate bloemen.
18. De enkelde purper-rode Fluweel-Roos. Kamelot-Roos. Portugalfe Roos.
19. De dubbelde purper-rode Fluweel- of Kamelot-Roos.
20. De enkelde donker-purpere Fluweel-Roos.
21. De dubbelde donker-purpere Fluweel-Roos.

   Nota. *Deeze is zeer dubbeld, zwart-bruin-purper, en fterk glanzende fluweel-agtig; en heeft omflaande Bloem-bladen: dog de koleur en fluweelagtigheid is op de eene Stand-plaats wel wat fterker als op de andere.*

22. De

22. De Roos zonder doorns, met grote bleek-purperagtige dubbelde bloemen.

23. De Roos zonder doorns, met kleine bleek-purperagtige dubbelde bloemen.

Nota. *Deze beide* (No. 22. 23.) *schynen mede zoorten van No. 19. 21. Haar koleur zweemt na een verbleekte morsige donker-purpere koleur.*

24. De Frankforter bleek-rode, of witte Roos.

Nota. *De Bloemen van deze gaan nooit geheel open.*

25. De gemeene enkelde witte Roos.

26. De gemeene dubbelde witte Roos.

Nota. *Deze beide* (No. 25. 26.) *zyn niet* No. 5. 6.; *ze groeijen veel hooger, en hebben grooter doorns.*

27. De De kleine witte dubbelde Roos. Melk- of Tros-Roos.

*28. De enkelde Muscus-Roos.

*29. De dubbelde Muscus-Roos.

*30. De altyt groene Muscus-Roos.

31. De bonte Waarld-Roos.

32. De enkelde Egelantier-Roos, met ruikende blaaden.

33. De dubbelde Egelantier.

Nota. *Daar zyn ook mede zoorten van deze twee* (No. 32. 33.) *welkers bladen niet ruiken, anders in allen aan dezelve gelyk.*

34. De enkelde Kaneel-Roos.

35. De dubbelde Kaneel-Roos.

36. De geele enkelde Roos.

37. De geele dubbelde Roos.

38. De geel en rode Roos. Oranje-Roos. Oostenrykse Roos. Vermillioen-Roos. Turkse Roos.

Nota. *De Bloem bladen van deeze zyn van binnen Oranje-geel en van buiten Vermillioen-rood. De bloem is enkeld.*

39. De Oranje-Roos, aan de eene tak met geheel geele, aan de andere met geel en rode bloemen.

40. De Oranje-Roos met geheel Oranje-geele Bloemen.

41. De wilde Bottel-Roos.

42. De groote Bottel-Roos. Appel-Roos, *met groote ruige Vrugten.*

43. De grote engelse Bottel-, of Peer-Roos; *met groote Peer-formige Vrugten.*

44. De kleine wilde Roos met Pimpernel blaaden, doorgaans *Duin-Roos* genoemt; met witte enkelde bloemen.

45. De Duin-Roos met bleek-roode bloemen.

46. De Duin-Roos met bonte bloemen.

47. De Duin-Roos met bonte bladen.

48. De kleine Aard-Roos, met groote Peer-formige Vrugten.

49. De dubbelde Aard-Roos.

50. De virginise wilde Roos.

Wy zouden hier deeze gemelde zoorten wel naader beschryven en verhandelen, maar dewyl dezelve meer tot de Bloem-Tuin behooren, zoo zullen we zulks spaaren tot dat we van de Bloem-gewassen in het byzondere koomen te handelen.

§ 3.

De Roozen groeijen, te weeten de wilde zoorten (No. 32 - - - 49.) in veel Gewesten van Europa, zoo wel in warme als koude, en zommige zelfs in de koudste, als in *Zweden*, *Lapland*, *Siberien*, en elders, in de Heggen en Bosschen, inzonderheid de enkelde zoorten, en hoofdzaakelyk No. 32. in *Engeland*, *Frankryk*, *Duitschland*, enz., No. 34. ibid. 36, 37. in *Africa* en *Egypten*, 38, 39, 43. in *Oostenryk*, *Ongarien*, 41, 42. in *Duitschland*, *Frankryk*, *Engeland*, 43. in *Engeland*, 44, 45, 46. in de Duinen van *Holland*, *Zeeland*, *Flaanderen*, *Engeland*, en op zandige plaatzen van *Hoogduitschland*, *Frankryk*, enz., 48, 49. in *Hoogduitschland*, *Oostenryk*, 50. in *Virginien*. De tamme zoorten worden in de Hooven gecultiveert, en zyn zeer

waarfchynlyk alle door de tyd uit het Zaad van deeze of geene wilde zoort in verfchillige Geweften voortgekomen, gelyk meer andere Gewaffen.

§ 4.

Dezelve willen in allerlei goede, loffe, vette Gronden heel wel tieren, dog beminnen liefft een goede zandagtige, en verders een open Lugt; kunnen ook alle onse Winter-koude zeer wel doorftaan, behalven No. 28, 29 en 30; welke derhalven daar voor met Stroo moeten bedekt, of 's Winters, in Potten geplant ftaande, in Huis bewaart worden.

§ 5.

Haare vermeerdering gefchied niet bezwaarlyk door Scheuring of Wortel-fpruiten, of anders door Inlegging, in de gewoone Plant-tyd in het Voor-jaar.

§ 6.

Haar gebruik in de Tuinen aangaande: Men plant dezelve hier of daar in de Bloem-Tuinen, in de Bofquets, en elders, weegens haare fraaije en welruikende Bloemen in haar Bloei-tyd. Ook plant men 'er wel kleine of laage Heg-jes van, dog die moeten niet geknipt, maar door aanbinding der Takken op zyn tyd aan 't Latwerk, waar teegen dezelve geplant moeten zyn, in een cierlyke gedaante onderhouden worden, want anders zouden dezelve geen Bloemen geeven.

Als de Rooze-Struiken of Heggen oud en onfchikkelyk geworden zyn, en daar door ook weinig Gewas en Bloemen voortbrengen, zoo kan men dezelve weer verjeugdigen door middel van dezelve by de Wortel af te fnoeijen, waar op ze weer jeugdige Scheuten zullen uitfpruiten, en goede groei maaken.

§ 7.

De 41, 42 en 43fte zoort brengen mooije roode Vrugten voort, waar van die van de twee laatftgemelde zoorten, grooter als van de eerftgemelde wilde zyn, welke, na dat de Korls 'er uitgenoomen zyn, geftooft worden met Zuiker en wat Caneel, en dus, als een aangenaame Toe-fpyze by Gebraads te Eeten, wordende de wilde zoort voor de fmaakelykfte geagt, fchoon de twee overige grooter zyn. Men droogt dezelve ook tot dien einde in de Oven voor 't Winter gebruik.

§ 8.

Voorts zyn de Rozen van veel gebruik in de Medicyne; wordende inzonderheid de 1, 2, 3, 4 en 15de zoort tot dien einde gebruikt, fchoon de overige ook diergelyke nuttigheid hebben: Edog de Roozen zyn niet alleen van eenerlei kragt en uitwerking: De Bleek-roode Roozen hebben een Laxeerende kragt, daar en teegen de Roode en witte een adftringeerde of t'zaamentrekkende; egter zyn ze in 't algemeen verfrisfchende, en de Leevens-geeften verfterkende. De Bleek-roode Roozen worden gepreezen voor verftoptheid der Ingewanden en daar uit voortkomende gebreeken, als Hooft-pyn, heete zeere Oogen, Hypochonderye, enz. De Roode Roozen zyn dienftig voor een qualyk geftelde Maag, verloorene Eetens-luft, Buik-loop, overvloedige Stonden, enz. Men maakt tot dien einde een Conferv van de Bloemen, door middel van Stamping der van de witte uit-einden gezuiverde Bloem-blaaden met een gelyke zwaarte van witte, goede, drooge (geen vette) Poeijer-Zuiker, in een Steenen of Houten Mortier; waar van den Lyder 's Daags tweemaal een brok neemt als een Oker-Noot groot. In de Apotheeken bereid men tot de gemelde en andere gebruiken, daar en booven nog gediftilleerd *Waater*, *Siroop*, *Olie*, enz.

Uitterlyk is het Rooze-waater uit Roode Roozen een bekent en zeer gebruikkelyk Middel voor roode zeere Oogen, uit hitte ontftaande, en zoo veel te beeter, als men daar wat

wat Slym van Quee-korls (dat is het Nat waar in Quee-korls eenige Uuren geftaan hebben te weeken) by doet.

De roode Rooze-Blaaden, en ook de bleeke, wat geftampt, vervolgens met goede Azyn bevogtigt, op het voorhooft gelegt, is een zeer goed Middel voor Hooft-pyn, uit hitte ontftaande, 't zy door Koorts of anders.

BESCHRYVING VAN DE RYN-BESIEN.

§ 1.

Dit Heefter-agtige Boom-Gewas word genoemt in 't *Nederduitfch*, Rhyn-Befien; Schyt-Befien; weeg-doorn; Purgeer-doorn. Kruis-doorn. *Latynfch*, Rhamnus catharcticus. Rhammis folutурus, fpina infectoraci. Cervi fpina. *Hoogduitfch*, Creutz-beer. Creutz-dorn. weeg-dorn. *Franfch*, Nerprun. *Engelfch*, Buk-thorn Rheyn-berries, Comnun Purging-Thorn. *Deenfch*, Kaars-boer-torn Hiaerte-torn. *Zweedfch*, Wigel-torn, Werzen-torn, Get-appel, Get-bark.

§ 2.

Daar zyn drie Veranderingen van dit Gewas, dat tot het geflagt van de Rhamnus behoord, waar van we reeds op andere Plaatzen te voren verfcheidene befchreeven hebben.

1. DE GEMEENE RHYN-BESIE.

Rhamnus catharcticus. *C. B. Pin.* 478. *J. Bauh.* 155. *Tournef. Inft.* 593. *Boerh. J. A.* 2. 212.

Rhamnus folutivus. *Dodon.*

Spina infectoria. *Lob.*

Rhamnus ramis fpina terminatis, floribus quadrifidis diorcis. *Linn. H. Cliff.* 70. *Flor. fuec.* 193. *Mat. med.* 72. *Roy. Prodr.* 224. *Mas & Fæmina.*

2. DE KLEINE RHYN-BESIE.

Rhamnus catharcticus minor. *C. B. Pin.* 478. *Tournef. Inft.* 593.

Lycium gallicum. *Ejusd.* 478. *J. Bauh.* 1. 58.

Spina infectoria pumila. 1. *Clus. H.* 111.

Rhamni fotufivi minor fpecies. *Cam.*

3. DE KLEINE RHYN-BESIE, met fmaller Blaaden.

Lycium facie pruni filveftris, five Italicum. *C. B. Pin.* 478.

Rhamnus catharcticus minor, foliis longiori. *Tournef. Inft.*

Spina infectoria pumila. 2. *Cluf. H.* 112.

§ 3.

De eerfte zoort, groeit in *Hoog-* en *Neder-Duitfchland*, *Frankryk*, en elders, in de Heggen, Boffchen langs de Wegen en op andere onbebouwde Plaatzen.

De tweede en derde zoort, die in alle deelen kleinder groeijen, zyn minder gemeen; dezelve worden gevonden in *Bohemen*, *Ooftenryk*, *Ongarijen*, *Provence*, *Languedoc*, en elders.

§ 4.

Ze beminnen een gemeene losse, liefst zand-agtige Grond, en kunnen onze Winter-koude alle heel wel tegenstaan.

§ 5.

Haare vermeerdering geschied door de Uitlopers of Inleggers, of ook door 't Zaad, welk in de Besien, die ze voortbrengen, opgesloten is; welke Besien in de Herfst gedroogt en bewaart zynde in het Voorjaar na dat ze van te vooren wat te meuken gestaan hebben, op een goede warme plaats gezaait, en de voortgekomene jonge Planten daar na 2 à 3 Jaaren oud geworden zynde, verplant worden.

§ 6.

Het gebruik dat men in de Tuinen van deeze Gewassen maakt is zeer weinig, men plant ze alleen uit Liefhebbery hier of daar op een gevoegelyke plaats in de Tuin, of in de *Bosquets* onder ander wild Gewas.

§ 7.

De Vrugten van de eerste zoort worden behalven haare nuttigheid die ze in de Medicyne hebben, veel geagt en gebruikt om 'er een geele en groene Koleur van te maaken. De Geele word van de onrype *Besien*, maar de Groene van de rype gemaakt, welke *Besien* tot dien einde op haar tyd kunnen vergadert en gedroogt worden om dezelve in alle tyden te hebben

§. 8.

Om de geele Koleur te maaken, zoo neemt van de gemelde onrype *Besien*, doet die in een zuivere vergladde Pot, voegt daarby wat water en een weinig *Aluin*, laat het dan op een warme plaats of op een klein Kool-vuur wat weeken, giet 't vogt dan door een Linnen-doek, zo zult gy een schone geele Koleur hebben.

§ 9.

Om de *Groene Koleur* te maaken, zoo neemt deeze rype versche *Besien* stampt ze in een Mortier, doet 'er een weinig gepoeijerde *Aluin*, of water waarin *Aluin* gesmolten is, by, en perst het Zap uit, doet zulks vervolgens in Schulpen om te droogen, of anders in een Blaas die men boven digt bind, en ergens op een drooge plaats op hangt, zoo zal 't Zap droog en hard worden. Andere stellen de gestampte Besien, met een weinig Aluin doormengt zynde, eenige dagen lang in eenig zuiver koperen Vat te rotten, en perzen 'er dan 't Zap uit, waar door 't *Groen* ook lieflyker word; en dit is het *Groen* dat men meest overal by de *Droogisten* te koop vind, onder de naam van *Zap-groen* of *Blaas-groen*, (Frans, *Verd de Vessie*) en voor de Schilders tot Water-verf, en voor Ingenieurs, en andere die Plans maaken, van veel nut en gebruik is.

§ 10.

De Besien van de tweede zoort (§ 2. No. 2.) geven op de boven gemelde wyze (§. 8.) geele Verf, als die van de eerste zoort, en worden zeer veel gebruikt van de Schilders, en inzonderheid van de Verwers, tot 't geel Verwen van allerlei Stoffen; wordende tot dien einde uit *Provence* daar ze veel groeijen, inzonderheid omtrent *Avignon*, over al verzonden: Men vind dezelve by de Droogisten onder de naam van *Zaad van Avignon*, (Latynsch, *Grana Avinionensia*. Fransch, *Graine d' lexignon*, *Grainette*, *Graine jeaune*.)

Van deeze *Besien* word ook 't zoogenaamde *Schyt-geel*, (Fransch, *Stil de Graine*), dat de Olie- en Mignatuur-Schilders veel gebruiken, in Holland en elders gemaakt, op deeze wyze.

§ 11.

Neemt *Ceruße* of *Loot-wit*, wryft dit met water op een Wryf-steen zeer fyn, daarna laat het in de schaduwe droogen; dan neemt *Zaad van Avignon* stampt zulks in een Steenen Vyzel met een houte Stamper, en laat het daarna met water in een verglaasde Pot kooken tot dat 't ruim een derde verkookt

verkookt is, of tot dat gy ziet dat het vogt mooi geel is, giet het dan door een Linnen-doek, en voegt 'er by een weinig *Aluin*, welk belet dat de *Tinctuur* niet van Koleur verandert. Daar na neemt het gedroogde *Ceruſſe* en weekt die, in deeze *Tinctuur*, en maakt 'er een dikke Pap van, kneed die en formeert 'er Brokken van, laat die daar na in de ſchaduwe droogen, droog zynde, zoo weekt ze weêr in dezelfde *Tinctuur*, 2 à 3 maal, naar maate dat 't *Schyt-geel* ligter of donkerder zal zyn; agt geevende dat 't zelve elke reis wel droog geworden zy; ook moet de *Tinctuur* by 't weeken heet gemaakt zyn, en men moet zig wagten dat 'er geen Yzer of Staal bykomt, weshalven men een houten Spadel moet gebruiken.

§ 12.

In de Apotheeken van veel Landen, inzonderheid in Hoogduitſchland, Frankryk, en elders, word 'er uit de type Ryn beſien een purgeerende Siroop bereid, (*Sirupus domeſticus* genoemt), welke zeer gepreezen en veel gebruikt word (*Cachaxia*), voor Waaterzugt, Jigt, Podagra, en andere langduurende en hardnekkige Ziektens: Men neemt 't van 1 tot 1½ Oncen met Vleeſch-nat 's Morgens in, en zulks verſcheidemaalen als 't noodig is, na 1 à 2 Daagen tuſſchen poſen. In plaats van de Siroop, kunnen ook de verſche of gedroogde Beſien in dezelfde gebreeken gebruikt worden; van de verſche Beſien worden 15 á 20 ingenomen, en van de gepulveriſeerde, tot 1 Drachma of Greintje; of men maakt een Afkookzel van de verſche of drooge Beſien, dat men met Zuiker wat verzoeten kan, hier toe neemt 30 tot 50 Beſien, naar den Ouderdom en de Natuur des Lyders.

BESCHRYVING
VAN DE
SEVEN-BOOM.

§ 1.

Dit Heeſter-agtig Gewas word genoemt in 't *Nederduitſch*, Seven-boom. Savel-boom. *Latynſch*, Sabina. Savina. *Hoogduitſch*, Sieben-baum. Seven-baum. Sade-baum. *Franſch*, Savenier. *Engelſch*, Savine-Tree. *Deenſch*, Seven-boom. *Zweedſch*, Saef-boom.

§ 2.

Twee zoorten worden 'er van dit Gewas, welk de nieuwſte Botaniſten onder 't geſlagt van de *Juniperus* ſtellen, gevonden, als;

1. SEVEN-BOOM, met Tamariſcen Blaaden.

Sabina foliis Tamariſci, dioſcordis. *C. B. Pin.* 487. *Boerh. J. A.* 2. 207.

Sabina ſterilis. *J. Bauh.* 1. 288.

Sabina. 1. *Dodon.*

Sabina mas. *Tab.*

Sabina vulgatior. *Lob.*

Juniperus foliis infernè adnatis, oppoſitionibus concatenatis,

natis. *Linn. H. Cliff.* 464. *Hort. Upf.* 299. *Mat. med.* 467. *Roy. Prodr.* 90. *Mas.*

2. SEVEN-BOOM, met Cupresse Blaaden.

Sabina folio cupressi. *C. B. Pin.* 487. *Boerh. J. A.* 2. 207.

Sabina baccifera. *J. Bauh.* 1. 288.

Sabina 2. *Dodon.*

Sabina fæmina. *Tab.*

Sabina genuina baccifere. *Lob.*

Juniperus foliis infernè adnatis, oppositionibus concanatis. *Linn. H. Cliff.* 464. *Hort. Upf.* 299. *Mat. med.* 467. *Roy. Prodr.* 90. *fæmina.*

By *Tournefort* vind men dit Gewas niet aangeteekent.

De tweede zoort is maar een verandering van de eerste. Daar is nog een verandering van met bonte Blaaden.

§ 3.

Beide deeze zoorten groeijen in het wild in de Oosterſche Landen, als in *Griekenland*, *Candien*, *Afien*, *Tartaryen*, *Siberien*, en elders, in de Berg- Boſch-agtige plaatzen. Hier te Lande worden ze door de Cultuure voortgezet: Dog de eerste zoort is 't meest bekent.

§ 4.

Ze willen in allerlei goede losse gronden heel wel groeijen, dog beminnen liefst een zandige; willen ook wel in ſchaduagtige Plaatzen aarden; en kunnen alle ongemakken des Winters zeer wel doorstaan.

§ 5.

Ze worden vermeerdert door inlegging of steeking der jonge Takken, die in een ſchaduagtige en wat vogtige plaats gestoken wordende, niet bezwaarlyk in een à twee jaaren bewortelen en dan kunnen verplant worden, daar men begeert.

§ 6.

Haar gebruik dat men 'er in de Tuinen van maakt is weinig: Ze worden meest alleen hier of daar in de Tuin geplant uit Liefhebbery: Dog zomtyds plant men 'er op groote plaatzen, om de verandering van Gewassen, laage Heggen van, die 3 á 4 Voeten hoeg kunnen worden: Ik heb 'er voor deezen zoodaanige gezien die heel bevallig stonden, maar dezelve ruiken zeer onaangenaam, als men ze komt te roeren.

§ 7.

Het gebruik van dit Gewas in de *Oeconomie* is ook weinig: De jonge Takjes klein gesneden en aan de Paarden onder haar voeder te eeten gegeven, geneest dezelve van de *Droes*, dat is als ze ſnotterig zyn, en de Hoest hebben. Met deeze Takjes de Hokken der Hoenders berookt, of de Takjes in haar drink-water gelegt, als ze de *Pip* hebben, geneest haar daar van.

§. 8.

Dit moet ik ten laatsten nog aanmerken, dat de Tuiniers haar behooren te wagten om dan dit gewas, zonder onderſcheid, aan ieder Vrouws-perzoon te geeven, als ze daarom vraagt, vermids dezelve zomtyds een zeer qualyk gebruik daar van maaken, ſchoon 't zelve anders veele nuttigheid heeft, als, om de Stonden kragtig te bevorderen, enz., en de zwangere Vrouwen hebben zig daar voor te wagten. Uitwendig zyn de Blaaden van deeze Boom een dienstig middel voor allerlei quade ſchurft des Hoofds en elders, in verſche ongezouten Boter of Verkens-reuzel gekookt zynde, of de drooge Blaaden daar meede of met zoete Room gemengt. Het Afkookzel daar van is ook zeer dienstig, in dezelfde gebreeken, als meede voor vuile voorteerende zeeren en wonden, voor de Canker en koude Brand.

BESCHRYVING
VAN DE
SORBEN-BOOM.

§ 1.

DAar zyn twee zoorten van, als Wilde en Tamme, de eerfte heet in 't *Nederduitfch*, Wilde Sorben-boom, Lyfter-befie-boom; Vogels-befie-boom; Qualfter-befie-boom. Haver-Effchen. Berg-Effche. Quitfchen-boom. *Latynfch*, Sorbus Sylveftris, vel aucuparia. *Hoogduitfch*, Wilder Sperper-baum, Meel-baum, Wilde Mefl beer-baum, Quitfchen-baum, Eber Efchen-baum, Qualfter-baum, Vogels-beer-baum. *Franfch*, Cormier fauvage. *Engelfch*, Quicken-Tree. *Deenfch*, Roene-beer-Tree. *Zweedfch*, Rum.

De Botaniften noemen dezelve,

1. SORBUS filveftris, foliis domefticæ fimilis. *C. B. Pin.* 415.

Sorbus aucuparia. *J. Bauh.* 1. 62. *Tournef. Inft.* 634. *Boerh. J. A.* 2. 243.

Ornus. *Dodon.*

Sorbus fylveftris alpina. *Lob.*

Sorbus foliis pinnatis. *Linn. H. Cliff.* 188. *Flor. fuec.* 400. *Mat. med.* 235. *Roy. Prodr.* 272.

De tweede of tamme zoort word genoemt in het *Nederduitfch*, Tamme Sorben-boom. Slupper-boom. Sperwer-boom. *Latynfch*, Sorbus fativa. *Hoogduitfch*, Zachma. Sperper-baum. Speyerling. Spor-Aepfel. Sorb-Aepfel. Sper-byren. Smeer-byren. *Franfch*, Cormier. Sorbier. *Engelfch*, Servire-Tree. *Deenfch*, Reene-boer-Tree. *Zweedfch*; Tam-Runn.

By de Botaniften heet hy

2. SORBUS fative. *C. B. Pin.* 415. *Tournef. Inft.* 633. *Boerh. J. A.* 2. 248.

Sorbus. *J. Bauh.* 1. 59. *Dodon.*

Sorbus domeftica. *Lob.*

Hier van vind men by *Tournefort* nog verfcheide veranderingen uit de *Hortus Catholicus* aangeteekent, die egter niet verfchillen, als in de gedaante, groote, en koleur der Vrugten, zynde zommige rond, andere langwerpig Peerswyze, min of meer rood, fmaakelyker, enz.

§ 2.

De eerfte of, wilde zoort, doorgaans by ons *Lyfter-befieboom* genoemt, die middelmaatig groot word, groeit op veel plaatzen van Hoog- en Needer-duitfchland in het wild, in zand- of fteen-agtige Gronden en bofch-agtige Plaatzen.

De tamme zoort groeit meer in het wild, in de warme Landen, als in *Italien*, *Provence*, *Languedoc*, enz., dog word ook op zommige plaatzen van *Hoogduitfchland* in de berg- en bofch-agtige plaatzen, en elders gevonden.

§ 3.

Ze beminnen beide een goede, loffe, liefft zand-agtige grond, en vreezen geen Winter-koude.

§ 4.

Haare vermeerdering geschied door de Besien, op die wyze als te vooren van de *Haag-doorn* gezegt is; of door Uitspruitzels; of ook door Inlegging der Takken.

§ 5.

Wat aangaat het gebruik deezer Boomen in de Tuinen; men plant de *Lyster-besie-boomen* op groote plaatzen, veel in de *Bosquets* tusschen ander wild Gewas, of op andere plaatzen van de Tuinen, naast Gragten, Slooten, om haare aangenaame witte Bloem-trossen in de Bloei-tyd, in de May, en inzonderheid weegens de bevallige roode Vrugt-trossen, die in het Na-jaar ryp worden, en dan een fraai gezigt tusschen de groente geeven. Ook plant men 'er wel kleine of smalle Alleés van, in de Bosquets of elders, van 10 à 15 Voeten breed, en de Boomen op 10 à 12 Voeten afstand in de Reyen, dewyl ze niet heel groot worden.

§ 6.

Deeze *Besien* zyn zeer dienstig en worden veel gebruikt om daar meede *Lysters* en *Kramets-Voogels* te vangen, die dezelve zeer gaarne Eeten, en waar van ze de naam van *Lyster-besien* verkreegen hebben. Men moet ze tot dien einde niet al te ryp plukken, om dat ze dan langer duuren kunnen, vallende anders ligtelyk van de Steelen af.

§ 7.

Ik heb reeds in myn Eerste Deel gezegt dat de Lystervangst een der Herfst-vermaaken in de Tuinen is, als alle andere vermaaken ten einde gaan.

§ 8.

Wat nu aangaat het nut en gebruik van de gemelde tweede zoort of de *tamme Sorben-boom*, (§ 1. No. 2.): Men plant dezelve alleen uit Liefhebbery hier of daar in de Tuinen, als meede om de Vrugten, die Tros-wyze voortkoomen, als de *Lyster-besien*, en die dikwyls aan de eene zyde bleek-geel en aan de andere rood zyn; welke Vrugten men, na dat ze op die wyze als de *Mespelen* week geworden zyn, eeten kan, en iets zuur of ryns-agtig, dog niet onaangenaam smaaken. Men bind dezelve tot dien einde boschwyze t'zaamen, en hangt ze in een drooge Kamer op, zoo kunnen ze lang duuren, ze worden ook wel, eer ze week zyn, in Waater opgekookt en tot een Spyze toebereid.

Men maakt 'er ook met Zuiker of Honig een *Confituur* van, als van de *Queén*, op deeze wyze, neemt vier Pond *Sorben*, die byna ryp zyn, zuivert ze van haar Steelen, en neemt 'er de Korls uit, vervolgens kookt ze in genoegzaam Waater tot dat ze byna week zyn; daar na neemt tot drie Pond van deeze gekookte *Sorbe*, twee en een half Pond goede *Zuiker* of *Honig*, kookt het met malkander zagtjes tot de consisstentie van een dikke Siroop; deeze confituur verwekt Appetyt en sterkt de Maag, en dient inzonderheid voor die, welke aan de Buik-loop, of aan 't braaken zyn.

Uit de Vrugten zoo wel van de wilde als tamme *Sorben*, kan ook, na dat ze wat gestaan hebben te gesten, een goede Brandewyn gedistilleert worden.

Haar Hout is hard en vast, en word op plaatzen daar het veel groeit, van de Schryn-werkers en Draaijers veel gebruikt, is ook goed om te branden.

§ 9.

Behalven deeze voorgemelde zoorten van Sorben, zoo zyn 'er ook nog eenige andere zoorten van Boom-gewassen, die zommige by de Sorben gereekent hebben, weshalven we hier daar van eenige melding doen zullen;

De eerste zoort heet in 't *Nederduitsch*, Berg-Sorbenboom. *Latynsch*, Sorbus torminalis. *Hoogduitsch*, Wilder Berg-Sperwer-baum. Eltzen-baum. Eltze-beeren.. Adels-Beeren. Esch-Roosel. Aræsel. *Fransch*, Sorbier de Montangue. Alisier. *Engelsch*, Commun Service-Tree. Sorb.

By de *Botanisten* word hy genoemt:

1. MESPI-

1. MESPILUS apri folio fylveftris, non fpinofa; five forbus terminalis. *C. B. Pin.* 454.

Sorbus terminalis, & Cratægus Theoprafti. *J. Bauh.* 1. 63.

Cratægus folio laciniato. *Tournef. Inft.* 633. *Boerh. J. A.* 2. 248.

Cratægus foliis cordatis acutis, laciniis acutis ferratis. *Linn. Hort. Cliff.* 187. *Roy. Prodr.* 271.

De tweede zoort heet in 't *Nederduitfch*, Wilde Engelfche-Sorben-boom. Roode Berg-Sorben-boom. *Latynfch*, Sorbus. vel Cratægus. Sylveftris anglica. *Hoogduitfch*, Wilder Englifcher-Sperwer-baum. *Franfch*, Sorbier d'Angleterre. *Engelfch*, Ned Chefs-appels. Engelfch wild Servire-Tree. Witte Beam-Tree. *Deenfch*, Oxel. *Zweedfch*, Oxel.

By de Botaniften heet hy:

2. ALNI effigie lanato folio, major. *C. B. Pin.* 452.

Sorbus Alpina. *J. Bauh.* 1. 65.

Sorbus fylveftris anglicus. *Pork. Theatr.* 1420. *Raj. Hift.* 1459.

Cratægus folio fubrotundo ferrato fubtus incano. *Tournef. Inft.* 633. *Boerh. J. A.* 2. 248.

Aria Theophrafti, effigie Alni. *Lob.*

Aria Theophrafti. *vulgo.*

Cratægus foliis ovalibus, inæqualiter ferratis. *Linn. H. Cliff.* 187. *Flor. fuec.* 398. *Mat. med.* 234.

Cratægus foliis ovalibus inæqualiter ferratis, fubtus tomentofis. *Linn. Virid.* 43. *Roy. Prodr.* 271.

Cratægus inermis foliis ellipticis ferratis, transverfaliter finuatis, fubtus villofis. *Linn. Flor. Lappon.* 199.

De derde zoort heet in 't *Nederduitfch*, Virginifche Sorben-boom. *Latynfch*, Sorbus Virginiana. *Hoogduitfch*, Virginifche Sorben-baum. *Franfch*, Sorbier de Virginie. *Engelfch*, Service-Tree of Virginie.

Van de Botaniften word hy genoemt:

3. Sorbus virginiana foliis Arbutri. *Breyn. Prodr.* 1. *Herm. H. L. B.* 878. Fig. 699.

Mefpilus virginiana, foliis Arbuti lanato folio. *Plukn. Almag.* 248.

Cratægus Virginiana, foliis Arbuti. *Tournef. Inft.* 633. *Boerh. J. A.* 2. 248.

Mefpilus inermis, foliis lanceolatis crenulatis. *Linn. H. Cliff.* 189. *Roy. Prodr.* 271.

§ 10.

De eerftgemelde zoort (§ 9. No. 1.), dat een groote Boom word, groeit in *Hoogduitfchland*, *Bohemen*, *Ooftenryk*, *Italien*, *Zwitzerland*, *Frankryk*, *Engeland*, en elders, in de koude Berg- en Bofch-agtige plaatzen.

De tweede zoort (§ 9. No. 2.), word ook een taamelyke groote Boom, en in de gemelde Landftreeken op diergelyke plaatzen gevonden, inzonderheid veel in *Engeland*, als meede in de noordlyke Landen.

De natuurlyke groei-plaats van de derde zoort (§ 9. No. 3.) is het Landfchap *Virginien* en *Carolina*, in *America*, en word een taamelyk groote Boom.

§ 11.

Ze beminnen alle een goede, vette, liefft zand-agtige Grond, in klei- en andere ftyve gronden maaken ze weinig voortgang, kunnen onze Winter-koude zeer wel doorftaan, dog worden by ons zeer weinig en niet dan in de Botanifche Tuinen, en by zommige Kruid-beminnaars gezien.

§ 12.

Haare vermeerderig gefchied door Uitloopers of door Inlegging der Takken, of by de Wortel uitgeloopene fpruiten. Kan ook gefchieden door 't zaaijen der Vrugten, zoo als van de *Haagdoorn* gezegt is; als men Vrugten daar van verkrygt, dog die van de derde zoort (§ 9. No. 3.) worden by ons zelden behoorlyk ryp tot de zaaijing. Men kan ze

ook vermeerderen door Enting of Zuiging op *Haagdoorn* of op *Quee*, dog 't Inleggen of Zaaijen is 't best, dewyl het wasselyker Boomen geeft.

§ 13.

Het gebruik aangaande dat men van deeze Boomen in de Tuinen maakt, de eerste en tweede zoort (§ 9. No. 1, 2.) zyn, dewyl het mooije, groote, uitkroonende, lommer-agtige Boomen worden, inzonderheid de eerstgemelde zoort, heel bequaam tot Allees op groote plaatzen, die heel cierlyk staan, gelyk ik zoodaanige voor deezen in Duitschland op verscheide plaatzen gezien heb. Dog hier te Lande ziet men deeze Boom zeldzaam, en niet anders als by zommige Kruid-beminnaars, wordende gelyk ook de derde zoort (§ 9. No. 3.) alleen uit Liefhebbery en verandering van Gewassen, hier of daar in de Tuinen of in de Bosquets geplant, als meede om de Vrugten: Maar deeze Boomen draagen niet eer, dan wanneer ze wat bejaard geworden zyn, en willen, om Vrugten te verkrygen, niet gesnoeit zyn.

§ 14.

De Vrugten of Besien van de eerste zoort (§ 9. No. 1.) of *Wilde Berg-Sorben-boom*, groeijen Tros- of Bosch-wyze, gelyk die van de *tamme Sorben-boom* (§ 1. No. 2.), en zyn na genoeg van dezelfde groote en gedaante, maar haar Koleur is, als ze ryp zyn, grauw-agtig. De Vrugten van de tweede zoort zyn ook van diergelyke gedaante, maar wat grooter, en rood van Koleur als ze ryp zyn. Men eet ze beide als ze week geworden zyn, gelyk de *tamme Sorben* (§ 8.), zynde dan aangenaam, ryns-agtig van Smaak. Ik heb de eerste zoort van *Berg-Sorben* onder anderen veel gezien en gegeeten tot *Weenen* in *Oostenryk*, waar omtrent ze veel in de Bosschen groeijen, en van de Land-lieden in de Herfst naar deeze Stad tot verkoop gebragt worden. Men Confyt beide zoorten ook, op dezelfde wyze als de *tamme Sorben* (§ 8.)

Het Hout van deeze twee zoorten is zeer hard en vast, en word derhalven in die plaatzen daar ze veel groeijen, zeer geagt en gebruikt van de Draaijers en Schryn-werkers, tot 't maaken van allerlei Huisraaden.

§ 17.

De Vrugten van de derde zoort zyn my nog onbekent, alzo die nog nooit gezien heb; en dus niet zekers melden kan.

BESCHRYVING
VAN DE
SPIRAEA.

§ 1.

Eeze Heester word in meest alle Taalen genoemt Spiræa.

Daar zyn drie zoorten van, als:

1. DE SPIRÆA met willige Blaaden, ook *Druifjes wilg* genoemt.

Spiræa frutex, foliis salignis serratis. *C. B. Pin.* 475.

Spiræa Theoprasti forte. *Clus. H.* 84. *J. Baub.* 1. 559.

Spiræa

Spiræa ſativis folio. *Tournef. Inſt.* 618. *Boerh. J. A.* 2. 238.

Spiræa folio longiore ſerrato, floribus rubris. *Amm. Ruth.* 86.

Spiræa foliis obtuſis lanceolatis ſerratis, floribus duplicato-racemoſis. *Linn. H. Cliff.* 191. *Flor. ſuec.* 131. *Roy. Prodr.* 277.

2. DE SPIRÆA met St. Jans-kruid blaaden, ook *Boomagtig St. Jans-kruid* genoemt.

Spiræa Hyperici folio, non-crenato. *Tournef. Inſt.* 618. *Boerh. J. A.* 2. 238.

Pruno ſylveſtri affinis, canadenſis. *C. B. Pin.* 517.

Hypericum frutenſcens, canadenſis. *Robini.*

Hypericum arboreſcens. *vulgo.*

Spiræa foliis integerrimis pedunculis ſimplicibus. *Linn. H. Cliff.* 299. *Roy. Prodr.* 277.

Hypericum foliis integerrimis umbellis ſeſſilibus. *Linn. Flor. ſuec.* 131.

3. DE SPIRÆA met Waater-Vliers blaaden.

Spiræa Opuli folio. *Tournef. Inſt.* 618. *Boerh. J. A.* 2. 238.

Evonymus virginiana, Ribeſii folio, capſulis eliganter bullatis. *Hort. Henſt.* 1. 169.

Spiræa foliis inciſis angulatis, floribus corymboſis. *Linn. Hort. Cliff.* 190. *Roy. Prodr.* 277.

§ 3.

De eerſte zoort groeit natuurlyk in het wild, in de Boſchen van *Silefien*, *Ooſtenryk*, en inzonderheid in de koude noordlyke Landen, in *Tartarien*, *Siberien*, en elders.

De tweede en derde zoort groeit in de Weſt-Indiſche Landſtreeken *Virginien*, *Canada*, en elders. Van de tweede gemelde (§ 2. No. 2) is 'er nog een Meede-zoort die gekerrelde Blaaden heeft, en in Spanjen groeit.

§ 4.

Ze beminnen alle een goede, loſſe, liefſt zand agtige Aarde, en kunnen onze Winter-koude gemakkelyk doorſtaan.

§ 5.

Haare vermeerdering geſchied zeer ligt door de Uitloopers, die ze doorgaans overvloedig voortbrengen, inzonderheid de eerſte zoort, en daar die ontbreeken, door Inlegging der jonge Takken.

§ 6.

Wat aangaat haar gebruik in de Hoven; men plant dezelve, weegens haare mooije Bloemen, hier of daar in de Tuinen, op de Rabatten der Bloem-perken, en elders: Ook wel in de kleine *Boſquets* onder ander wild Gewas, inzonderheid de eerſte zoort. Men kan van de eerſte en de tweede zoort ook laage Scheer-Heggen planten, die fraai genoeg op 't Oog zyn, dog bloeijen als dan niet ſterk.

BESCHRYVING
VAN DE
SUMACK-BOOM.

§ 1.

Deeze kleine Heester-agtige Boom word genoemt in 't *Nederduitsch*, Sumack. Smak. *Latynsch*, Sumach. Rhus. Rhus coriaria. *Hoogduitsch*, Gerber-baum. Törber-baum. Schling-baum. Sumach. *Fransch*, Sumac. *Engelsch*, Commun or Curriers Sumak. *Deensch*, Smak. *Zweedsch*, Smak.

§ 2.

Men vind twee zoorten van dit Gewas, als:

1. DE GEMEENE SUMAK.

Rhus folio Ulmi. *C. B. Pin.* 414. *Tournef. Inst.* 611. *Boerh. J. A.* 2. 229.

Rhus sive Sumack. *J. Bauh.* 1. 555.

Rhus coriaria. *Dodon.*

Rhus obsoniorum. *Lob.*

Rhus foliis pinnatis serratis. *Linn. H. Cliff.* 110. *Flor. suec.* 68. *Mat. med.* 150. *Roy. Prodr.* 243.

2. DE VIRGINISCHE SUMAK.

Rhus virginianum. *C. B. Pin. app.* 517. *Parkins. Theatr.* 1450. *Ic. Tournef. Inst.* 611. *Boerh. J. A.* 2. 229.

§ 3.

De eerste zoort groeit natuurlyk in de warme Landen, als in *Italien*, *Spanjen*, *Provence*, *Languedoc*, *Griekenland*, *Candien*, *Sirien*, en elders op ruwe Berg- en Bosch-agtige plaatzen.

De tweede zoort groeit natuurlyk in West-Indien, in het Landschap *Virginien*, en word wat grooter als de voorige. Hier van is een Meede-zoort, *Rhus* angustifolium. *C. B. Pin.* 414. *Prodr.* 158., die hooftzaakelyk van deeze voorige niet verschilt dan dat ze smaller Blaaden heeft.

§ 4.

Ze begeeren alle een gemeene, goede; losse, liefst zandagtige Aarde, en verdraagen onze Winter-koude zeer wel, dog de eerste zoort is wat teederder als de tweede, en begeert derhalven een goede, voor scherpe Winden gedekte Stand-plaats.

§ 5.

Haare vermeerdering geschied zeer gemakkelyk door de Uitloopers die ze doorgaans in menigte voortbrengen.

§ 6.

Haar gebruik in de Tuinen aangaande: Men plant ze by ons alleen uit Liefhebbery en om de verandering van Gewassen hier of daar op een bequaame plaats in de Tuinen, of in de *Bosquets*, geevende, inzonderheid de tweede of Virginische zoort (§ 2. No. 2.), een zeer aardig gezigt, als de Blaaden gevallen zyn, dewyl de Takken, die ruig en bruin-ros zyn, zig als dan met haar takkige gedaante en Koleur, volkomen vertoonen als Hoorns van Herten, zoo dat men ze op eenige afstand voor niets anders houden zoude.

§ 7. De

§ 7.

De eerste zoort van deeze Boom is zeer dienstig, en word aan veel plaatzen der warme Landen, inzonderheid in *Spanjen*, sterk gebruikt, van de Leer-Touwers tot het bereiden van Leer, te weeten, de jonge Wortel-Spruiten en Takken, waar toe die veel beeter is als de Schors van de *Eiken-boom*, die by ons en elders gewoonlyk, om dat men die best bekomen kan, gebruikt word: Men zegt dat in *Spanjen* deeze Boom tot dien einde op de Velden veel gecultiveert word, met byna eeven zoo grooten zorg als den Wynstok; wordende de jonge, jaarlyks uit de Wortel-spruitende Takken, by de grond afgesneeden, en gedroogd, vervolgens klein gemaalen, en door geheel Spanjen tot de Leer bereiding gebeezigt.

§. 8.

De Blaaden, Vrugten, en Zaaden van deeze Boom zyn sterk t'zaamentrekkende, en worden gepreezen voor de Buik- en Roode-loop, overvloedige vloeijing der Aambeijen, als meede voor de Scorbuit. Men maakt 'er tot dien einde een dun Afkookzel van, waar van den Lyder altemets een Glaasje vol drinkt. Dit Afkookzel is ook dienstig voor het vuile stinkende Tand-vleesch uit Scorbuit ontstaande, het zelve daar meede gewasschen.

§ 9.

Daar is nog een zoort van Gewas, dat zommige voor deezen by de Sumak gestelt hebben, dog een byzonder geslagt uitmaakt; wy zullen egter hier eenige melding van doen, wordende genoemt:

SUMAK met Myrte Blaaden.

Rhus Myrte folio Monspeliaca. *C. B. Pin.* 414. *Boerh. J. A.* 2. 261. *Hort. Angl.* 64. tab. 20. fig. 1.

Rhus Plinio putata. *J. Baub.* 1. 559.

Rhus sylvestris Plinii. *Dodon.*

Rhus Plinii Myrtifolia Monspeliensium. *Lob.*

Coriaria. *Linn. H. Cliff.* 462. *Roy. Prodr.* 222.

§ 10.

Dezelve groeit veel in de warme Landen, als in *Provence*, *Languedoc*, *Spanjen*, en elders, zynde een Heester-agtig Gewas.

§ 11.

Bemint een goede, losse, liefst zand-agtige Aarde, en een opene plaats; kan onze Winter-koude niet wel teegenstaan, moet derhalven, in Potten of Bakken geplant staande, 's Winters in het Oranje-huis voor de Vorst bewaart worden.

§ 12.

Word door Uitloopers of door Inlegging der jonge Takken voortgezet.

§ 13.

In de warme Landen word dit Gewas gebruikt tot 't Leerbereiden; by ons word 't zelve alleen uit Liefhebbery om de verandering van Gewassen, en om de zeldzaamheid, van zommige Kruid-beminnaars onderhouden.

De Heer *Sauvage* D. M. heeft ontdekt, volgens *Linn. Hort. Upf.* l. c., dat dit Gewas van een Mensch of Dier in 't Ligchaam verkreegen wordende, op wat wyze 't ook geschieden mag, de vallende Ziekte veroorzaakt; 't welk aanmerkelyk is, en tot waarschouwing dient.

BESCHRYVING
VAN DE
SYRINGE-BOOM.

§ 1.

Dit Heester-agtig Gewas word genoemt in 't *Nederduitsch*, Syringe-boom. Syringe-Nagel-boom. *Latynsch*, Syringa. Lilac. *Hoogduitsch*, Syrings-baum. *Fransch*, Lilac. *Engelsch*, Lilac. *Deensch*, Syringe-Trä. *Zweedsch*, Lilac.

§ 2.

Drie zoorten worden 'er van dit Heester-agtig Boom-gewas gevonden, als:

1. DE GEMEENE SYRINGE.

Syringa cærulea. *C. B. Pin.* 398.

Syringa flore cærulea; sive Lilac. *J. Bauh.* 1. 204.

Lilack. *Dodon.*

Syringa cærulea lusitanica. *Lob.*

Lilac. *Matth. Tournef. Inst.* 631. *Boerh. J. A.* 2. 221.

Syringa foliis ovato-cordatis. *Linn. H. Cliff.* 6. *Hort. Ups.* 6. *Roy. Prodr.* 397.

2. DE SYRINGE UIT PERSIEN, of *Persiaansche Jasmin.*

Syringa Persica foliis integris. *Herm. H. L. Bat.*

Lilac Ligustri folio. *Tournef. Inst.* 602. *Boerh. J. A.* 2. 221.

Agem Lilac Persacum. *Corn. Canad.* 190.

Jasminum Persicum foliis non laciniatus. *Suth. H. Edimb.* 169.

Syringa foliis lanceolatis integris, *Linn. H. Cliff.* 6. *H. Ups.* 6. *Roy. Prodr.* 397.

3. DE SYRINGE UIT PERSIEN, of *Persiaansche Jasmin* met gesnippelde Blaaden.

Syringa Persica foliis laciniatis. *Herm. H. L. B.*

Ligustrum foliis laciniatis. *C. B. Pin.* 426.

Lilac laciniato folio. *Tournef. Inst.* 602. *Boerh. J. A.* 2. 221.

Agem Lilac Persacum inciso folio. *Cornut. Can.* 188.

Jasminum Persicum foliis laciniatis. *Suth. H. Edimb.* 169.

Syringa foliis lanceolatis integris laciniatisque. *Linn. H. Cliff.* 6. *H. Upsal.* 6. *Roy. Prodr.* 397.

§ 3.

De eerste zoort of *gemeene Syringe* groeit natuurlyk in het wild in de *Oostersche Landen.* Daar zyn drie veranderingen van, als met blauwe purper-roode, asch-verwige, en witte Bloemen. Ook heeft men nog twee andere veranderingen, te weeten, met geel- en wit-bonte Blaaden.

De tweede en derde zoort, dat maar veranderingen van malkanderen zyn, groeijen in *Persien.*

§ 4.

Ze willen in allerlei goede, losse gronden zeer wel groeijen; beminnen 't vogt, en kunnen onze Winter-koude zeer wel teegenstaan: Dog de derde zoort is iets teederder als de overige twee.

§ 5. Haar

§ 5.

Haar vermeerderinge geschied gemakkelyk door de Uitloopers, die ze doorgaans in overvloed voortbrengen.

§ 6.

Wat aanbetreft haar gebruik in de Tuinen; men plant de eerste algemeene zoort (§ 2. No. 3.) wegens haare cierlyke en aangenaam-riekende, ge-aairde, groote Bloem-trossen, die ze in de May voortbrengen, veel in de Tuinen, in de Bosquets, aan de Sloots-kanten, en op andere bequaame plaatzen. Deeze Bloemen met andere fraaije Bloemen in de Kamer in een Bloem-pot gezet, maaken een zeer aangenaam gezigt, en perfumeerende de Kamer met haare Reuk. Dog zommige Menschen kunnen niet wel over haaren zoeten Reuk, inzonderheid Vrouws-perzoonen.

§ 7.

De tweede en derde zoort, die ook purper-roode, maar kleinder cierlyke Bloem-troffen voortbrengen, worden meest alleen in de Bloem-Tuinen, op de Rabatten, en elders, geplant. Men kan 'er ook laage Scheer-Heggen van planten, inzonderheid van de tweede zoort, maar dan geeven ze weinig Bloemen.

BESCHRYVING
VAN DE
TAMARISCEN-BOOM.

§ 1.

DIt altyd-groenende Boom-gewas word geheeten in 't *Nederduitsch*, Tamariscen-boom. Tamariske. *Latynsch*, Tamariscus. Tamarix. *Hoogduitsch*, Tamariscken-baum. Tamariscken. Portz. *Fransch*, Tamaris. *Engelsch*, Tamariscke. *Deensch*, Tamarisk. *Zweedsch*, Tamarisk.

§ 2.

Daar zyn twee zoorten van dit Gewas, als:

1. DE DUITSCHE TAMARISKE.

Tamarix fructiosa folio crassiore, sive germanica. *C. B. Pin.* 485.

Tamarix germanica, sive minor, fructiosa. *J. Baub.* 1. 351.

Tamarix. *Dodon.*

Tamarix germanica. *Lob. Tournef. Inst.* 661. *Boerh. J. A.* 2. 257.

Tamarix floribus decandris. *Linn. H. Cliff.* 112. *Roy. Prodr.* 436.

2. DE FRANSCHE TAMARISKE.

Tamarix altera, folio tenuiore, sive gallica. *C. B. Pin.* 485.

Tamarix major sive arborea Narbonensis. *J. Baub.* 1. 351.

Tamariscus Narbonensis. *Lob. Tournef. Inst.* 661. *Boerh. J. A.* 2. 257.

Tamarix floribus pentandris. *Linn. H. Cliff.* 111. *Roy. Prodr.* 436.

Tamarix pedunculis nudis, floribus pentandris. *Linn. H. Upſ.* 69. *Mat. mad.* 154.

§ 3.

De eerſt zoort of *Duitſche Tamariske* groeit op veel plaatzen van *Hoogduitſchland*, voornaamelyk omtrent de Revieren de *Donauw*, de *Rhyn*, de *Iber*, de *Leck*, enz.; in het byzonder word die zeer veel gevonden in het Aarts bisdom *Salsburg*.

De *Franſche Tamariske* groeit in de warme Landen, als in *Provence*, *Languedoc*, *Spanjen*, *Italien*, *Griekenland*, en elders meer; en deeze zoort word doorgaans grooter en boom-agtiger als de eerſte zoort, die veeltyds klein en heeſter-agtig blyft, hoewel ze op zommige plaatzen ook vry groot en boom-agtig worden.

§ 4.

Ze beminnen beide een gemeene, goede, loſſe, liefſt zand-agtige onbemeſte Aarde, en kunnen onze Winter-koude vry wel teegenſtaan, hoewel de Franſche zoort, iets gevoeliger is, en derhalven op een goede warme plaats moet geſtelt worden, wil egter veeltyds by ons nog beeter groeijen als de Duitſche zoort.

§ 5.

Haare vermeerdering geſchied door Uitloopers, of door Inlegging der jonge Takken, welke men vervolgens niet voor het tweede of derde Jaar van de ouden afneemen moet, dewyl ze langzaam Wortels maaken.

§ 6.

Men plant ze doorgaans maar alleen in de Tuinen hier of daar waar het gevoeglyk is, uit Liefhebbery en om haar geduurige niet onaangenaame groente, en men kan 'er kleine cierlyke Scheer-heggen van teelen.

§ 7.

Het Hout dat heel hard is, word in die Geweſten daar het veel groeit, tot allerlei Draai- en ander klein cierlyk werk gebruikt.

§. 8.

Dit Gewas heeft ook zyne nuttigheid in de Genees-kunde, de Schors (inzonderheid van de Wortels), het Hout, en de Blaaden zyn adſtringeerende, en worden inzonderheid gepreezen voor de verſtopping in de Ingewanden en daar uit voortkomende gebreeken, als Hypochondry, Wind- en Waater-zugt, enz. Men maakt 'er tot dien einde een Decoctie van, welke ook dienſtig is voor vuil Tand-vleeſch, daar meede gewaſſchen wordende. Men zegt dat een Hypochondriake groote baat voor zyn ongemak vind, als hy by continuatie (want voor eenmaal zoude 't niets kunnen uitwerken) uit Beekers drinkt, die van dit Hout gemaakt zyn.

BESCHRY-

BESCHRYVING
VAN DE
TAXIS-BOOM.

§ 1.

Deeze altyd-groene Boom word genoemt in 't *Nederduitsch*, Taxis-Boom. Iben-boom. *Latynsch*, Taxus. Arbor mortis. *Hoogduitsch*, Eiben-baum. Taxus-baum. *Fransch*, If. *Engelsch*, Gray. Badger. *Deensch*, Eiben-Tree. *Zweedsch*, Id. Barrlind.

§ 2.

Daar is maar een zoort van, wordende by de Botanisten genoemt:

TAXUS. *C. B. Pin.* 505. *J. Bauh.* 1. 241. *Dodon. Lob. Tournef. Inst.* 589. *Boerh. J. A.* 2. 208. *Linn. H. Cliff.* 464. *Flor. suec.* 301. *Roy. Prodr.* 87. *Hall. Helv.* 146. *Mas & Fœmina.*

Dog 'er is ook nog een verandering van, die bonte Bladen heeft, maar deze ziet men zeldzaam, en niet anders als by de Liefhebbers van bonte Gewassen, hoewel ze niet heel fraai maar bleek-bond is.

§ 3.

De *Taxis* groeit natuurlyk in de Bosch- en koude Bergagtige plaatzen van *Zwitzerland*, *Italien*, *Frankryk*, *Spanjen*, *Griekenland*, ook hier en daar in *Hoogduitschland*, *Engeland*, en elders; kan een vry groote Boom worden, maar groeit langzaam. By ons word hy nergens in het wild gevonden, maar veel door de cultuur voortgezet, tot 't gebruik der Tuinen.

§ 4.

Dezelve bemint van natuur een goede, vette, losse, wel bemeste, liefst zand-agtige, en wat vogte, dog geen natte grond; kan onze Winter-koude heel wel teegenstaan, dog in zeer strenge winters gebeurt het wel dat hy doot vriest, inzonderheid wanneer hy nog jong is, en niet zeer voor scherpe winden gedekt staat; gelyk nog onlangs in de extraordinaris strenge winter van het Jaar 1740 veele schoone Heggen en Pyramiden van deeze Boom, in de Nederlanden en elders het leeven door de sterke vorst verlooren hebben.

De winden zyn aan dezelve grootelyks nadeelig, waar door ze zeer in de groei belemmert word.

§ 5.

Deszelfs vermeerdering geschied door Steeking van eenjaarige jonge Scheuten met een weinig tweejaarig Hout van onder, of ook zonder dat, Rey-wyze, in een goede, losse Aarde, en op een wat beschaduwde plaats, (verstaat hier door wanneer ik hier en elders van een beschaduwde of lommeragtige plaats spreeke, zoodanig een, die juist niet geheel van de Zon ontbloot, en nog minder van booven door ander gewas overdekt is, maar zoodanig een, die door Boomen of Bosschen voor de sterkste Middags-zon beschaduwt is, invoegen dat de Stekken hoofdzakelyk alleen de Morgen- en Avond zon genieten); zorg dragende, om den grond by droogte altemets eens in de Avondstond wel te

bevogtigen: Maar men moet tot deeze Stekken geen andere Takken of Scheuten verkiezen, als die regtſpillig opgroeijen, en in de ronte met Blaaden en Takjes bezet zyn, dewyl de Stekken van de gewoonlyke Takken, wiens Blaaden en Takjes plat of veer-wyze voortkomen, nooit regt opwaarts, maar zydwaarts en ſlenterig groeijen, en derhalven niet bequaam zyn, om daar van cierlyke Heggen, en nog minder Pyramiden te formeeren.

§ 6.

Men kan de Taxis ook van Zaad voortteelen, maar dewyl dit wat langzaamer toegaat als 't ſteeken; ook de jonge voortgekomene Boomtjes dikwyls door ſterke Winter-koude, indien ze niet geheel doodt vriezen, egter zoodaanig gekrenkt worden, dat ze ſlegt Gewas maaken, en dus zeer langzaam groot worden; ook uit 't Zaad verſchillige zoorten, zoo aangaande de groei der Boomen als de grootte en Koleur der Blaaden, voortkomen, derhalven zoo word de Zaaijing zeer zelden gedaan, ten minſten by ons. Edog wil men ze van Zaad voortteelen, zoo moeten de Beſien, die alleen maar aan de *Vrouwelyke zoort* groeijen, en by ons ryp worden, in het Voor-jaar, na dat ze de Winter over in vogtig zand te meuken geſtaan hebben, in een goede grond, op een Bed in Greppels, een Duim diep gezaait worden, in agt neemende, den grond by droogte altemets te bevogtigen, en vervolgens de opgekomene jonge Boomtjes van 't Onkruid te zuiveren, dewelke daar na, 2 à 3 Jaaren oud geworden zynde, op andere Bedden, in Reyen, 1½ á 3 Voeten van maldander verplant worden, om ze aldaar te laten opgroeijen ter tyd toe dat men ze elders in Tuinen, tot 't Tuin-gebruik, noodig heeft, het zy tot Heggen of Pyramiden; dezelve inmiddels tot de begeerde gedaante allengskens, door Snoeijing met 't Mes en Knipping, gewennende.

§ 7.

Deeze Taxis-boom word in de Plaizier-Tuinen zeer veel gebruikt, om daar laage en hooge Scheer-heggen en Pyramyden van te planten, die, als ze wel behandelt en wel onderhouden worden, zeer fraai ſtaan: Wordende deeze Scheer-heggen van veele, weegens haare bevalligheid en altyd-duurende groente, als meede dewyl ze zeer digt begroeijen, met reeden voor de fraaiſte van alle Heggen gehouden, dewelke zoo wel als de Pyramiden in goede gronden, tot 12 à 16 en meer Voeten hoogté opgroeijen kunnen.

Tot planting deezer Taxis-Heggen verkieſt men doorgaans zoogenaamde *Taxis-Veeren*, zynde jonge Taxis-boomen, van verſchillige ouderdom, en dus van verſchillige grootte en breette, die door onze Enteniers van jongs op tot de platte gedaante, door Scheering, gewent zyn, gelyk we zoo eeven (§ 6.) gezegt hebben; waar door men veel raſſer in ſtaat is, om een goede geſlootene Taxis-Heg te verkrygen, als door 't Steeken der Takken op dezelfde plaats. Deeze Taxis-Veeren worden op een digter of verder afſtand geſtelt, naar maate dat ze groot of uitgebreid zyn, namelyk zodanig, dat de Takken by de planting malkander roeren, welke afſtand dus verſchillig is, als van 2, 3 à 4 Voeten: Zynde het raadzaam om tot Heggen, die hoog zullen worden, groote Veeren te verkiezen, om dus zyn oogmerk zoo veel te eerder voltooit te zien, te meer, dewyl de *Taxis* wat langzaamer aangroeit als veele andere Gewaſſen, hoewel in een goede, loſſe, vette Grond, en op een goede Standplaats dezelve ſchielyk genoeg groot word. Dog by deeze Boomen heeft men doorgaans geen Latwerk noodig, gelyk tot andere Heggen, om ze vaſt te doen ſtaan, en de Takken daar aan te leiden, dewyl ze van zelfs ſteevig genoeg groeijen, en zig gewillig naar de platte gedaante ſchikken.

§ 8.

Geen Boom-gewas is bequaamer als dit, om 'er Pyramiden van allerlei fraaije gedaantens van te formeeren, als zulks van de jeugd des Booms af geſchied (§ 6). Ook kan een

geſchikte Hovenier in deeze Heggen, dewyl ze zeer digt begroeijen, en de Blaaden klein zyn, allerlei Figuuren uitknippen; gelyk ik zoodanig een Heg op ZYN HOOGH., *des Princen van Oranjen*, *Erfſtadhouders*, enz., Luſt- en Jagt-plaats, het *Loo* in Gelderland, gezien heb, waar in, door de Hovenier, een vertoning van een Jagt heel konſtig uitgeſneeden was; maar zoodanige Heggen zyn moeizaam te ſcheeren, en vereiſſchen Jaarlyks een geſchikten Snoeijer, anders zyn ze haaſt bedorven, en de afgebeelde Figuuren worden *monſtreux*, en onaangenaam op 't gezigt voor kenners.

Voor deezen plagte men van deeze Boom Figuuren van allerlei Beeſten te formeeren, als By voorbeeld, Leeuwen, Pauwen, Haanen, en ik weet niet wat al voor Schepzels, gelyk men nog op veel plaatzen in gemeene Tuinen ziet, maar deeze Figuuren geeven aan een nauwkeurig Oog doorgaans meer een monſtreux onaangenaam gezigt als veel fraaiheid, te meer dewyl ze doorgaans van onkundige geknipt en gefigureert worden.

§ 9.

Deeze Heggen en Pyramiden, enz., worden doorgaans maar eens in het Jaar geſchooren, na den eerſten Schot in Juny; moetende men daar meede niet te lang wagten, nog ook te vroeg beginnen, dewyl in het eerſte geval de Heggen en Pyramiden, inzonderheid als die fraai gefigureert zyn, te veel verwilderen en daar na niet gemakkelyk weer in haar behoorlyke Figuur kunnen gebragt worden. Daar in teegen in het tweede geval, dezelve al te vroeg geknipt wordende, zoo waſſen ze in dezelfde Zomer weederom al te ſterk uit, en maaken een ſlegte vertooning in een tyd wanneer men alles wenſcht cierlyk te zien; behalven nog dat ze daar door ook verwilderen. Tot 't ſcheeren dient, zoo veel 't mogelyk is, een Regenagtige tyd te wagt genomen te worden, om dat anders by heet weêr de uitterſte geknipte Takjes verdorren, en daar door den groei beletten.

§ 10.

Wyders zoo is het, om goede jonge Taxis-Heggen te formeeren, of de oude Heggen en Pyramiden altyd in goede order te onderhouden, noodzaakelyk, dat men de regt opſchietende Spil-ſcheuten, die dikwyls hier of daar ſterk uitſchieten, niet verzuimt digt by haaren oorſprong weg te ſnyden, inzonderheid aan de jonge Boomen, die ook doorgaans de meeſte Spillen voortbrengen; want dit niet in agt genomen wordende, zoo zal men van de jonge Taxis-boomen geen cierlyke digte Heggen kunnen maaken; en de bejaarde zullen daar door t'eenemaal verwilderen en onaanzienlyk worden: Zynde het aanmerkelyk dat deeze Spilſcheuten meer aan deeze Boomen groeijen, als die van Stek gequeekt zyn, als uit de van Zaad geteelde.

§ 11.

Men kan met deeze *Taxis* ook kleine Cabinets, Triomphboogen, Prieelen, opene zit-plaatzen, *Niches*, enz., bekleeden die zeer fraai ſtaan, als ze wel onderhouden worden; maar tot *Berceaux*, die van booven digt geſlooten zyn, dienen ze niet, dewyl ze dan van binnen verſterven, en de dorre Takken van binnen de Berceaux een ſlegte vertoning maken. Hoewel dit met de meeſte Gewaſſen die digt beſloten groeijen, aldus gebeurt.

§ 12.

In zommige Geweſten van Engeland, Frankryk, en elders, plant men 'er kleine Aleés van, die heel fraai ſtaan; maar dit ziet men hier te Lande niet, dewyl onze Lugt te ſcherp en koud voor de Taxis geagt word, om hoog en uitkroonende te groeijen, hoewel ik hier en daar enkele *Taxis-boomen*, op lommerige, voor winden gedekte plaatzen ſtaande, en zonder cultuur groeijende, gezien heb, die vry groot en uitgebreid van Kroon waaren, zoo dat ik oordeele, dat als men diergelyke gemelde Alleés begeerde te hebben, men deeze Boomen maar met een goede Manteling behoefde te voorzien, mits dat de grond teffens bequaam

Oo 2 zy,

zy; en hier toe zoude die welke van Zaad gequeekt zyn 't befte oordeelen, dewyl die buiten alle twyffel grooter kunnen groeijen als die van Steeken of Inleggen voortgeteeld worden. Edog in plaats van deeze *Taxis* tot Alleés, verkieft men in Neder- en Hoog-duitfchland veeltyds *Denne-* en *Pyn-booman*, die, als ze wel groeijen, een eeven goed en aangenaam gezigt maaken, en ook wel genoeg groeijen willen als de grond maar bequaam is.

§ 13.

Nu nog iets van 't voornaamfte Oeconomifche gebruik deezes Booms. Het Hout van de *Taxis* is geel-agtig-ros van Koleur, en doorgaans met veele aderen doorgroeit, zeer hard en vaft, en geen Wormen onderheevig, en derhalven zeer langduurende, weshalven het van de Schryn-werkers, Draaijers, en Muficaalfche Inftrument-makers veel geagt word, tot 't maaken van cierlyk ingelegde Cabinet-, Tafel-, en andere werken, Doozen, Fluiten, Hautbois, enz. De Ouden maakten daar Boogen van, waar van *Virgilius* aldus zingt:

Ituræos Taxi torquentur in Arcos.

Men heeft by ons teegenwoordig veel de gewoonte, uit de dunne, droge en regte Stammen van 2 à 2½ Duim dikte, Wandel-ftokken te doen draaijen, die, als ze wel gedraait, en glad gemaakt zyn, zeer fraai ftaan, door dien ze zeer geadert en gevlamt zyn, weegens de Oeft-plaatzen, waar de Takken gezeeten hebben, inzonderheid als ze door de konft des Draaijers, na het draaijen, wat bruinagtiger en glanzend gemaakt zyn; dog deeze Stokken zyn doorgaans weegens de veele Oeften niet fterk, en kunnen geen buiging of gewelt verdraagen, zoo dat ze geenzins dienen voor een *Corporaal* om 't Ligchaam van een hongerigen *Soldaat* met te zalven; dog het dikke Hout is fterk en buigzaam, maar niet zoo zeer geadert.

§ 14.

De Ouden hebben niet alleen dezen geheelen Boom, maar ook deszelfs Schaduwe voor zeer ongezond en zelfs voor vergiftig gehouden, zoo wel voor Menfchen als Dieren, die derhalven *Arbor mortis*, *Arbor virofa* van zommige genaamt is; welke hoedaanigheid men egter by ons niet bevind. De kleine roode Befien deezes Booms, die vies-zoet fmaaken, worden zelfs dikwyls van de Kinders zonder fchaade gegeeten; gelyk ik die voor deezen zelfs veelmaalen zonder hinder geproeft heb; maar ik heb nooit gehoort dat iemand in onze geweften nadeel van de fchaduwe deezes Booms geleeden heeft. Moogelyk dat deeze venynige Eigenfchap alleen plaats heeft in de warme Landen, zoo ze niet geheel verdigt is: Aanmerkelyk is het geen *Suetonius* fchryft, dat den *Keizer Claudius Nero*, 't Romeinfe Volk door een opentlyk fchriftelyk Gebod vermaand en verwittigt heeft, dat 'er tegen de beet van de venynige Slangen en Adders niets beeter was dan 't fap van deeze *Taxis-boom*. Dog het zal hiervan genoeg gezegt zyn, gaande al verder tot de verhandeling van een ander Gewas over.

BESCHRY-

BESCHRYVING
VAN DE
TROMPET-BLOEM.

§ 1.

Dit Heester-gewas word genaamt in 't *Nederduitsch*, Trompet-bloem Indiaansche of Americaansche Jasmyn. Schaarlaken Jasmyn. Americaansch Klimop. *Latynsch*, Bignonia. *Hoogduitsch*, Indianischer rother Jasmyn. *Fransch*, Jasmin d' Jnde.

§ 2.

Daar zyn verscheide zoorten van, als

1. DE RODE TROMPET-BLOEM, met Essche Bladen.
   Gelseminumi Indicum flore phœniceo. *Ferr. Flor. Cult.*
   Bignonia americana fraxini folio, flore amplis phœniceo. *Tournef. Inst.* 164. *Boerh. J. A.* 1. 310.
   Gelseminum hederaceum indicum. *Cornut. Canad.* 102. tab. 103.
   Bignonia foliis pinnatis, foliolis incisis, geniculis radicatis. *Linn. H. Cliff.* 317. *Hort Ups.* 178. *Roy. Prodr.* 289.
2. DE GEELE TROMPET-BLOEM, met Essche-bladen.
   Clematis peruviana, digitalis flore, folio fraxini. *Herm. Prodr.* 324. *Plukn. Phyt.* 162. fig. 4.
   Bignonia arbor, flore luteo, fraxini folio. *Plum. Spec.* 5. *Tournef. Inst.* 164.
   Bignonia foliis decompositis, foliolis incisis, articulis cirrhiferis. *Linn. H. Cliff.* 317. *Roy. Prodr.* 290.
3. DE GEELE KLIMMENDE ALTYD GROENENDE TROMPET-BLOEM.
   Gelseminum sive Jasminum luteum odoratum virginianum scandens, sempervirens. *Park. Theatt.* pag. 1465. tab. 1465. *Cutesb. Hist. nat. Carol.*
   Bignonia foliis ovato-lanceolatis conjugatis integerrimis. *Roy. Prodr.* 290.

§ 3.

Deeze Gewassen groeijen natuurlyk in *Virginien* en *Canada*, enz.

§ 4.

Dezelve beminnen een goede losse, wat vogtige grond, en een goede warme stand-plaats, tegen een muur of staket; edog verdragen onze Winter-vorst bezwaarlyk, inzonderheid de twee laatst gemelde zoorten, weshalven dezelve des Winters daar tegen met Stròo of Matten, en op de wortel met lange Paarde-mest, moeten gedekt worden, als men ze buiten Huis overwinteren wil.

§ 5.

Dezelve worden vermeerdert door inlegging der jonge Takken, of door Steeking, in de maand April of May.

§ 6.

Men plant dezelve alleenlyk om haar aardige Bloemen, inzonderheid de eerstgemelde zoort, welkers Bloemen fraai rood zyn. Daar zyn nog eenige zoorten meer van deeze Gewassen, maar we zullen ons hier vergenoegen de gemelde drie, als de voornaamste of meest bekendste, opgenoemt te hebben.

BESCHRYVING
VAN HET
VERF-LOOF.

§ 1.

Dit Heester-agtig Boom-gewas word genoemt in 't *Nederduitsch*, Verf-loof. *Lat.* Cotinus. Coccygria. *Hoogduitsch*, Färblaub. Färberbaum. Gelb Bresilgenholtz. *Fransch*, Fustet. Roso scotano. *Engelsch*, Fustet-Tree. *Deensch*, Fustet-Tree. *Zweedsch*, Fustet-treed.

Men vind maar een zoort van dit Gewas, dat by de Botanisten genoemt word.

Cotinus Matthioli. *C. B. Pin.* 415.
Coccigria, sive Cotinus putata. *J. Bauh.* 1. 494.
Coccigria Theophrasti. *Lob.*
Cotinus coriaria. *Dodon. Tournef. Inst.* 610. *Boerh. J. A.* 2. 228.
Cotinus foliis obversé ovatis. *Linn. H. Cliff.* 111. *Roy. Prodr.* 243.

§ 2.

Deeze Boom of Heester, die doorgaans niet over de 8 à 12 Voeten hoog word, groeit natuurlyk, in de Bosch- en Berg-agtige plaatzen van *Frankryk*, *Italien*, *Spanjen*, als meede van *Boheemen*, *Oostenryk*, *Ongeryen* en elders.

§ 3.

Wil in allerlei goede losse gronden zeer wel groeijen, dog bemind liefst een zandige; kan onze Winter-koude vry wel tegenstaan, maar geen strenge vorst, inzonderheid als die nog jong is, en voor de scherpe Winden niet wel gedekt staat; weshalven men hem een goede, warme, voor winden bevryde stand-plaats geeven moet; dog meest word hy by ons van de Liefhebbers in Potten gecultiveert, om hem 's Winters in het Orange-huis te bewaren.

§ 4.

Deszelfs vermeerdering geschied door inlegging derjonge Takken; welke Inleggers, na dat ze genoegzaame Wortels gemaakt hebben, dat doorgaans in het eerste Jaar gebeurt, en moet plaatzen daar ze zullen blyven doorgroeijen; willende dezelve niet gaarne bejaard, en als ze groote Wortels hebben, verplant zyn, als wanneer ze bezwaarlyk groei vatten.

§ 5.

Het gebruik dat men van deeze Heester in de Plaizier-Tuinen maakt, is, dat men dezelve hier of daar op bequaame plaatzen van den Tuin, of in de *Bosquets* plant, om de verandering van Gewassen, en om zyn aardige, groote, rood-agtige Bloem-Trossen, die zig als in een groote hairige Pluim, uit een meenigte kleine roode Bloemtjes bestaande, vertoonen; dog hy bloeit zelden voor dat bejaart geworden is.

§ 6.

De Schors en het Hout van deeze Heester word van de Verwers tot 't Geel verwen, en de Wortel tot 't rood en feuillemort verwen gebruikt, en tot dien einde overal verzonden. Ook gebruiken de Leer-Touwers in die Landen

daar

daar deeze Heester veel groeit, de Blaaden en jonge Takken tot het bereiden van het Leer.

§ 7.

Het dikke Hout van deeze Boom is zeer hard, en goudgeel van Koleur; weshalven het zeer geagt word van de Cabinet-maakers, Draaijers, en andere, tot 't maaken van fraaije ingelegde Cabinet-, Tafel-, en andere werken, te weeten, in die Landen daar het zelve veel groeit, ofte ligtelyk te bekomen is; zynde by ons niet zeer bekent.

BESCHRYVING
VAN DE
VIOERNE.

§ 1.

Deeze Heester-agtige Boom word genoemt in 't *Nederduitsch*, Vioerne. Kleine Essche. *Latynsch*, Viburnum. Lantana. *Hoogduitsch*, Schlingbaum. Kleiner Mehlbaum. *Fransch*, Viorne. *Engelsch*, Wayfaring-Tree. *Deensch*, Viorne. *Zweedsch*, Vioerna.

Daar is maar eene Europische zoort van dit Gewas, welke van de Botanisten genoemt word:

Viburnum. *Matthioli C. B. Pin.* 217. *Tournef. Inst.* 607. *Boerh. J. A.* 2. 224.

Lantana vulgo, aliis Viburnum. *J. Bauh.* 1. 557.

Lantana. *Dodon.*

Viorna, vulgi Gallorum. *Lob.*

Viburnum. *Linn. H. Cliff.* 109.

Viburnum foliis cordatis, acute crenatis venosis, subtus tomentosis. *Linn. Virid. Cliff.* 25. *Hort. Ups.* 68. *Roy. Prodr.* 242.

§ 2.

Dit Gewas, welk een kleine Boom worden kan, groeit natuurlyk in het wild in veele Gewesten van *Hoog-duitschland*, *Boheemen*, *Ongarijen*, *Oostenryk*, *Zwitzerland*, *Frankryk*, *Italien*, *Engeland*, en elders meer, in de Heggen, Kreupel-, inzonderheid Doorn-bosschen, en op andere ruwe, dorre plaatzen.

Daar is ook een verandering van met bonte Blaaden, welke van de Liefhebbers van bonte Gewassen gecultiveert word; maar is niet zeer fraai bont.

§ 3.

Bemint een gemeene, losse, liefst zand-agtige, drooge grond, en kan alle ongemakken des Winters gemakkelyk verdraagen; loopt met zyn Wortel wyt onder de grond voort.

§ 4.

Deszelfs vermeerdering geschied door Uitloopers, Inlegging der jonge Takken, welke binnen een Jaar genoegzaame Wortels maaken, en daar na verplant worden in de Entery, om 'er jonge Stam-boomtjes van te queeken, of elders daar men begeert.

Men kan ze ook wel door het Zaad aanqueeken, 't welk geschied door middel van de in de Herfst ryp geworden zynde Besien in zand te meuken te zetten, en vervolgens in het Voor-jaar in een goede, losse grond te zaaijen, en de

de opgekomene jonge Planten, 1 à 2 Jaaren oud zynde, te verplanten: Maar dit word zelden gedaan, dewyl het wat langzaamer en met meer moeite gefchied als 't Inleggen.

§ 5.

Het gebruik dat men van deeze Heefter in de Tuinen maakt, is weinig; men plant ze zomtyds in de Bofquets, aan de Sloots- en Gragts-kanten, en elders, alleen om de verandering van Gewaffen; maakende ook geen onaangenaam gezigt tuffchen ander Gewas, inzonderheid in de Bloeityd, in de May, weegens de mooije, witte, en groote Bloem-Troffchen die dezelve voortbrengt, en de Vrugten die daar op volgen, welke eerft groen zyn, maar in het Naa-jaar rood, en ten laatften zwart worden.

In die Geweften daar ze van zelfs in het wild groeijen, doet men zoo veel moeite niet om ze te queeken, maar men haalt de noodige jonge Boomtjes tot de planting, van daar men ze in het wild vind.

§ 6.

De jonge Takken van deeze Heefter zyn zeer taai en buigzaam, en kunnen derhalven gebruikt worden op die wyze als de wilge Teenen, tot binding van allerlei dingen.

§ 7.

Men zegt, dat de Schors van de Wortel deezer Heefter geftampt, en daar na een tyd lang onder de Aarde, of in broeijende Meft begraaven wordende om te rotten, vervolgens met Waater gekookt, een Lym uitleevert, bequaam voor de Liefhebbers, om daar meede Vogels te vangen.

§ 8.

Daar zyn nog eenige zoorten van vreemde *Viburnum's*, deeze behooren tot de Bloem-tuin, om dat ze meeft om de Bloemen gecultiveert worden.

BESCHRYVING
VAN DE
VLIER-BOOM.

§ 1.

DEeze Heefter-agtige Boom heet in 't *Nederduitfch*, Vlier-boom. Vlier. Vlaar-boom. Vleer-boom. Holder-boom. *Latynfch*, Sambucus. *Hoogduitfch*, Holder-baum. Holder. Hollunder. *Franfch*, Sureau. Sufeau. *Engelfch*, Elder-Treé. *Deenfch*, Hylde-Tree. *Zweedfch*, Fläder-Traed. Fläder.

§. 2.

Verfcheide Zoorten van *Vlier* worden 'er gevonden, als:

1. GEMEENE VLIER.

Sambucus fructu in umbella nigro. *C. B. Pin.* 456. *Tournef. Inft.* 606. *Boerh. J. A.* 2. 223.

Sambucus vulgaris. *J. Bauh.* 1. 544.

Sambucus. *Dodon. Lob.*

Sambucus

Sambucus caule perenni ramoso. *Linn. H. Cliff.* 109.
Sambucus caule arboreo ramoso, floribus umbellatis. *Linn. Flor. suec.* 69. *Mat. med.* 148. *Roy. Prodr.* 243.

2. VLIER, met groenagtige of witte Besien.
Sambucus fructu in umbella viridi. *C. B. Pin.* 456. *Tournef. Inst.* 606. *Boerh. J. A.* 2. 223.
Sambucus fructu albo. *Lob.*

3. BERG-VLIER, met roode Besien.
Sambucus racemosa rubra. *C. B. Pin.* 456. *Tournef. Inst.* 606. *Boerh. J. A.* 2. 223.
Sambucus racemosa acinis rubris. *J. Bauh.* 1. 551.
Sambucus sylvestris. *Dodon.*
Sambucus montana racemosa. *Lob.*
Sambucus caule arboreo ramoso, floribus racemosis. *Roy. Prodr.* 243.

4. LAAGE VLIER, of *Hadig.*
Sambucus humilis, sive Ebulus. *C. B. Pin.* 456. *Tournef. Inst.* 606. *Boerh. J. A.* 2. 223.
Ebulus sive Sambucus herbacea. *J. Bauh.* 1. 456.
Ebulus. *Dodon. Lob.*
Sambucus caule herbaceo simplicissimo. *Linn. H. Cliff.* 110. *Virid. Cliff.* 25. *Flor. suec.* 251. *Mat. med.* 149. *Roy. Prodr.* 243.

§ 3.

De eerste zoort is de gemeenste en bekendste; dezelve groeit zoo wel in *Neder-* als *Hoog-duitschland*, *Frankryk*, *Italien*, *Engeland*, enz., veel in de Heggen, omtrent de Huizen, op schaduwagtige vogte plaatzen.

Daar zyn twee veranderingen van, als de eerste met geelbonte Blaaden, en de tweede met gesnippelde Blaaden, doorgaans *Vlier met blaaden als Peterselie* genoemt; maar deeze zyn zeldzaam, en worden niet anders gevonden als by de Liefhebbers van verandering van Gewassen

De tweede gemelde zoort (§ 2. No. 2.) is ook maar een verandering van de eerste en daar van niet onderscheiden, dan dat ze witte of groen-agtige Besien voortbrengt, maar men ziet ze zeldzaam.

De derde zoort (§ 2. No. 3.) groeit in *Hoogduitschland*, *Zwitzerland*, *Lotharingen*, *Frankryk*, en elders in de Berg- en Bosch-agtige plaatzen, dog zeldzaam.

De vierde zoort (§ 2. No. 4.) word groeijende gevonden in *Hoog-* en *Neder-duitschland*, *Frankryk*, en elders, in vogte, onbebouwde gronden, naast de Weegen: Het is een Kruid-agtig Heester-gewas, dat maar 2 à 3 Voeten hoog groeit. Daar is een Meede-zoort van, die bonte Blaaden heeft; welke van de Liefhebbers van bonte Gewassen gecultiveert word.

§ 4.

Deeze Gewassen willen alle in allerlei goede, losse gronden zeer wel tieren, en beminnen het vogt en de schaduwe, behalven de derde zoort of *Berg-vlier*, die liefst in een drooge zand-agtige grond groeit.

§ 5.

De vermeerdering der drie eerste zoorten geschied door Uitloopers, of door Steeking van de jonge Takken, welke in het Voor-jaar 6 à 8 Duimen diep gestooken wordende, gemakkelyk in een Jaar bewortelen, en daar na geplant kunnen worden, daar men begeerd: Men kan ze ook wel door 't Zaad vermeerderen, 't welk men in het vroege Voorjaar in een goede, losse grond zaait, en gemakkelyk opkomt; maar dewyl zulks door Uitloopers of Stekken schielyker geschied, zoo word de Saaijing zelden gedaan.

De *Hadig* (§ 2. No. 4.) word ligtelyk vermeerdert door de kruipende Wortel-spruiten, die in meenigte voortkomen.

§ 6.

Het gebruik dat men van de *gemeene Vlier* in de Tuinen maakt, is weinig, om dat ze genoeg by ons in het wild

 groeijen,

groeijen, te weeten de eerste zoort, en voor een gemeen Gewas geagt word. Men plant ze egter zomtyds aan de kanten van Slooten, Gragten, in de Bosquets onder ander wild Gewas, of elders, om de verscheidentheid van Gewassen, en inzonderheid om de mooije witte Bloem-troffen, die dezelve in de May tyd in menigte voortbrengen, als meede om 't gebruik der Besien.

Zommige planten 'er Scheer-heggen van, dog welke van weinig cieraad zyn, dewyl ze wel haast van onderen naakt, en dus onaanzienlyk worden.

De derde en vierde zoort, worden ook alleen om de verandering van Gewassen, hier of daar in de Tuinen, geplant, gelyk meede de bonte en gesnippelde zoorten.

§ 7.

Aangaande het gebruik van de Vlier in de Huishouding: De Bloemen worden veel gebruikt om 'er *Edik* van te maaken, die men in plaats van gemeene Edik by de Spyzen gebruikt, welke niet onaangenaam van smaak, en zeer gezond is, verwekt appetyt en helpt de Spyze verdouwen; van buiten is hy zeer dienstig voor de Roos, heete Gezwellen, Ontsteekingen en Hooft-pyn, op doeken gedaan en dus lauw-warm omgeslagen wordende; waar toe ook de versche of gedroogde Bloemen dienstig zyn, een omslag van gemaakt wordende.

Om dezen Vlier-Edik te maaken, zulks geschied aldus: De geplukte en van haare groove, groene Steelen gezuivert zynde Bloemen worden langzaam in de schaduwe iets gedroogt, daar na doet men die in een Flesch met beste Wyn-azyn, te weeten op ieder Mengelen ongeveer een handvol Bloemen; vervolgens laat men de Flesch, wel gesloten zynde, 2 à 3 Weeken in de Zon staan, dezelve altemets eens omschuddende, daar na giet men de Edik door een fyne Doek, en bewaart die tot het gebruik. Groen of versch moet men de Bloemen niet in de *Edik* doen, want dan verkrygt die eene purgeerende kragt, of ontstelt de Maag.

Zommige maaken ook een roode Edik van de rype gedroogde Besien, dog die word by veele zoo goed niet geagt.

§. 8.

Van de versche Bloemen word ook een Conserf gemaakt, die zeer gezont en Bloedzuiverende is, en zagtjes doet laxeren.

§ 9.

Tot dien einde bakt men ook Panne-koeken van deeze Bloemen in de Bloei-tyd, op deeze wyze, men breekt de Bloem Troffen af met lange steelen, daarna maakt men een Beslag van Meel en Melk, waarin de Eyers niet moeten gespaart zyn, hierby doet men behoorlyk Zout, en een weinig gepoeijert Caneel of Muscate-bloem; vervolgens doet Boter in de Pan (Boter-smout is nog beeter) laat die heet worden, dan vat de Bloem-Troffen by de Steel en stipt dezelve in het beslag, zetze in de heete Boter, en laatze daarin zagtjes bakken tot dat ze mooije geel ros-agtig zyn, en discht ze dan op. Maar 't staat aan te merken, dat men niet te veel van eeten moet, anders ontstellen ze de maag en doen zomtyds braken of purgeren; zynde anders, als ze matig gegeten worden, zeer gezond.

§ 10.

De gedroogde Vlier-bloesem in een Linne zakje gedaan en in de Wyn of nieuwe Most eenige tyd gehangen, geeft aan dezelve een Muscatelle smaak.

§ 11.

De jonge tedere uitspruitzels worden gezondheids halven in de Voorjaars-tyd ook wel gegeten onder een zoogenaamde Capucyner-Salaad met andere Salaad kruiden. Of ze worden onder ander Groen-moes gestooft, en dus genoten; ook worden ze wel in Edik gelegt om ze dus 't geheele Jaar door by de Salaad te kunnen hebben, als men ze begeert.

Zynde

Zynde deeze Spruiten in alle manieren zeer gezond, ze purgeeren zagtjes, zuiveren het Lighaam en het Bloed, en zyn inzonderheid dienftig voor Menfchen die veel gallige flym en waterige vogtigheid by zig hebben, en na Waterzugt overhellen. Dog men moet ze met difcretie, dat is, niet te veel te gelyk gebruiken, gelyk van de Bloemen gezegt is, want anders ontftellen ze 't Lighaam.

Men zegt, dat wanneer deze Spruiten na onderwaarts afgebroken worden, dat ze dan een purgerende, maar na bovenwaards afgebrooken wordende, dan een braakende eigenfchap verkrygen; wat hier van zy, kan ik niet verzekeren, dewyl ik 'er geen ondervinding van heb, dog veele twyfelen met my zeer aan deeze tegenftrydige hoedanigheid.

§ 12.

De binnenfte Schors of de Bloemen in melk gekookt, en daar van altemets wat gedronken, waarby men wat zuiker om 't te verzoeten voegen kan, is zeer dienftig voor Menfchen die Roos-agtig zyn. Dezelve in water of goede witte Wyn gekookt, en daar van 's daags 2 à 3 Romers vol gedronken, geneeft de Waterzugt zekuur; wat Caneel en Anys-zaad 'er by gevoegt, dan is 't zoo veel te beeter, want anders veroorzaakt 't veeltyds walging.

§ 13.

De binnenfte Schors in Boom-olie gedaan en in de Zon of by een vuur laaten trekken, is een der befte middels voor de Brand, als meede voor Jigt, Podagra en allerlei Inflammatie: Men kan in plaats van deeze Olie, ook alleen maar de gemelde binnenfte Schors, met een weinig Brandewyn of Campher-Spiritus bevogtigt zynde, in gemelde gebreeken opleggen, dezelve altemets ververfchende, dat is nieuwe Schors opleggende, op de voorige wyze. *Simon Pauli* meld in zyn *Quadripartitum botanicum* dat hy een zeekeren Heer van *Spaar* door middel van de verfche Blaaden op te leggen, en zulks te herhaalen als de Blaaden droog geworden waren, van de Podagreuze Pynen verloft heeft, voor welken raad hem van gemelde Heer dertig Ducaten gefchonken wierden.

§ 14.

Uit de rype Befien (*Grana actes. Offic.*) wort zo wel in de Apotheeken, als in zommige Huis-houdingen een *Vlier-fap* (*Lat. Rob fambucinum*) gemaakt, om zulks tot een Huis-middel te houden, als iemand een ligte onpaffelykheid overkomt; zynde inzonderheid zeer dienftig voor de Roos, Verkoutheid, Zinkingen, Poffigheid der Huit en beginnende Waterzugt, enz., want het doet wel zweeten, en verdryft daar door de gemelde en andere ongemakken; is ook zeer dienftig voor de Buik- en Roode-loop. Daar is byna geen wel geftelt Huisman in veel Geweften van Duitfchland, die dit Sap niet jaarlyks of om de twee Jaaren maakt. De wyze hoe zulks geprepareert word, is ligt en gefchied als volgt; neemt rype *Vlier Befien*, perft of wringt 'er het Sap uit, doet zulks door een doek of Hair-Teems, en vervolgens in een kopere Ketel, laat het daarna over 't vuur allengskens koken tot de dikte van een dikke ftyve Syroop, 't Sap dikwyls met een houte Lepel of Spatel roerende, inzonderheit op 't laatfte, op dat het niet aanbrande; gaar zynde, doet het in een of meer fteene potten, en giet 'er, als het koud is, wat goede Brandewyn boven op, waar door het voor het fchimmelen bewaart wort; bind dan de potten wel toe, en bewaart ze op een droge plaats; kunnende dit Sap, als 't behoorlyk dik gekookt is, wel 2 à 3 Jaaren goed blyven. Daar zyn een goede quantiteit Befien hier toe nodig, dewyl 't Sap tot op weinig na verkookt. Men kan, zo men wil, Zuiker onder het uitgeperfte Sap mengen, om het Sap zoet te hebben, dog het geen zonder Zuiker bereid word, is even zoo goed, zoo niet beter. De *Dofis*, hoe veel men daar van inneemt, is een brok als een groote Okernoot groot.

§ 15.

De Vlier-besien gedroogt, en vervolgens op goede Brandewyn of Jenever gezet, en eenige tyd laaten trekken, daarby voegende een weinig Caneel, Nagels en Zuiker na believen om het zoet te hebben, geeft een schoon rood, Liquur, dat gezond, en in voorgemelde gebreeken (§ 14.) dienstig is. 't Welk men ten laatsten door een Doek of Vloeipapier laat loopen, om het klaar te hebben.

§ 16.

Daar groeit ook zomtyds aan de Stam en Takken van de bejaarde *Vlier-boomen* een zoort van Swam, of Camper-noelje, *Judas-Ooren*, (*Auricula Judæ*) genaamt; dat meede zyne nuttigheid in de Medicyne heeft, want in gemeen- of Roze-water geweekt zynde, wort zeer geprezen voor zeere geinflameerde Oogen. Daar is byna geen Gewas dat zoo nuttig in alle zyne deelen is als de *Vlier-boom*, want daar is niets aan dat niet van veel gebruik in de Medicyne zy, dog dit is hier de de plaats niet, om zulks alles aan te wyzen, hebbende hier alleen maar bygebragt het geen in de Oeconomie te pas komt, en 't nuttigst is. Begeert iemant volkomen van de groote nuttigheid dezes Booms, en van de Genees-middelen die daar van voor allerley Ziekten kunnen toebereid worden, onderregt te zyn, die kan nazien MART. BLOCKWITII *Anatomia Sambuci*, Lipsiæ 1631 edita. Ik zal alleen nog maar aanmerken, dat 't geen van het gebruik des Vlierbooms hier gezegt heb, te verstaan is van de *gemeene Vlier-boom* (§. 2. No. 1. 2), want de *Berg-Vlier-boom* (§. 2. No. 3.) wort gehouden voor eene schadelyke hoedanigheid te bezitten, en moet derhalven niet in het Menschen Lighaam genomen worden. Dog de *laage Vlier* of *Hadig* heeft diergelyke kragten als de gemeene.

§ 17.

Het Hout van de gemeene zoort van *Vlier* is geel-agtig van Koleur, en vry hard, te weeten het oude, dikke, want de jonge Scheuten en Takken zyn week en hol: Het word veel gebruikt van de Draaijers om daar allerlei cierlyk Werk van te draaijen. Dat zulks zomtyds voor *Palm-hout* doorgaat, heb te vooren by de Palm-boom gezegt. De Plugsnyders zoeken zulks ook zeer, om 'er Pluggen voor de Schoenmaakers van te snyden.

BESCHRYVING
VAN DE
VOGEL-KERS.

§ 1.

Daar zyn twee zoorten van wilde *Vogel kerzen.* De Eerste heet in 't *Nederduitsch*, Zwarte Vogel-kers. *Latynsch*, Cerasus avium nigra. Cerasus racemosa. *Hoogduitsch*, Zwarze Vogel-Kirschen. Eltzen-baum. Eltzen. *Fransch*, Bois de St. Lucie. *Engelsch*, Wild Cluster-Cherry. Birds-Cherry. *Deensch*, Hüg. *Zweedsch*, Hägg.

By de Botanisten word hy genoemd.

1. CERASUS

1. CERASUS racemosa sylvestris, fructu non eduli. *C. B. Pin.* 451. *Tournef. Inst.* 662. *Boerh. J. A.* 2. 244.

Cerasus racemosa quibusdam, aliis Padus. *J. Bauh.* 1. 228.

Pseudo-Ligustrum. *Dodon.*

Cerasus avium, racemosa. *Lob.*

Padus foliis annuis. *Linn. Flor. Lappon.* 198.

Padus glandulis duabus basi foliorum subjectis, *Linn. H. Cliff.* 185. *Flor. suec.* 144. *Roy. Prodr.* 269. *Hall. Helv.* 357.

De Tweede zoort word genoemt in 't *Nederduitsch*, Bittere wilde Kers. Rots-Vogel-Kers. Mahaleb. *Latynsch*, Mahaleb. Machaleb. *Hoogduitsch*, Bittere wilde Kirschen. *Fransch*, Mahalob. *Engelsch*, Rock-Cherry. *Deensch*, Machaleb. *Zweedsch*, Machaleb.

By de Botanisten word die geheeten.

2. CERASO AFFINIS. *C. B. Pin.* 451.

Cerasus silvestris amara, Mahaleb putata. *J. Bauh.* 2. 227. *Tournef. Inst.* 627.

Mahaleb Gesneri & Matthioli. *Lob.*

Cerasus foliis ovatis crenatis. *Linn. H. Cliff.* 487.

Cerasus foliis ovatis. *Linn. Virid. Cliff.* 43. *Hort. Ups.* 125. *Roy. Prodr.* 268. *Hall. Helv.* 360.

§ 2.

De eerste zoort groeit natuurlyk in het wild in zommige Gewesten van *Hoogduitschland*, *Braband*, *Zwitzerland*, *Lotheringen*, *Frankryk*; ook in het Noorden, als in *Zweeden*, *Norweegen* en elders meer, in de koude Berg- en Bosch-agtige plaatzen, want ze bemint de koude; daar is nog een Meede-zoort, van de gemelde niet verschillende, dan dat ze roode Vrugten voortbrengt, zynde die van de ordinaire zoort zwart.

De tweede zoort, die volgens de nieuwste *Botanici* een waare Meede-zoort van de *Kerse-boom* is, daar in teegen ze de voorige eerste zoort een Meede-zoort van de *Kersch-Laurier* stellen, word natuurlyk groeijende gevonden in zommige Gewesten van *Hoogduitschland*, *Zwitzerland*, *Savojen*, *Frankryk*, *Italien* en elders in de Berg- en Rots-agtige plaatzen.

§ 3.

Ze willen in allerlei goede, losse Gronden zeer wel groeijen en verdragen alle ongemakken des Winters.

§ 4.

De vermeerdering van de eerste zoort (§ 1. No. 1.) geschied door Uitlopers, of dewyl ze die veeltyds niet of weinig voortbrengt, door Inlegging der jeugdige Takken welke binnen het Jaar doorgaans Wortels genoeg maaken, om daarna verplant te kunnen worden in de Entery of elders daar men begeert.

De tweede zoort word ligtelyk vermeerdert door de Uitlopers, die ze doorgaans in overvloed voortbrengt; of anders ook door Inlegging gelyk de voorige. De vermeerdering kan ook geschieden door de te meuken gestaan hebbende Zaadsteenen, op die wyze als de Kersen, als men rype Vrugten verkreegen heeft.

§ 5.

Aangaande het gebruik van deeze Boomen in de Hoven, men plant dezelve alleen hier of daar in de Tuinen, of in de *Bosquets* om de verscheidentheid van Gewassen, als meede de eerste, inzonderheid om haar mooije witte Bloemen, die in lange neederwaards hangende Trossen, in de May-tyd voortkomen, waarna zwarte of roode wat langwerpige Vrugten als *Kersen* volgen, die zoet-agtig, dog niet zeer aangenaam zyn. De tweede zoort brengt ook zwarte Kersen voort, maar die zyn bitter; dog deeze Vrugten worden by ons zelden ryp.

§ 6.

Het Hout van de eerste zoort is ligt en buigzaam, en dienstig tot Wagenmakers-, Timmermans- en Draaijers-werk.

BESCHRYVING
VAN HET
VUUR-KRUID.

§ 1.

Dit Kruid-agtig Gewas word genoemt in 't *Nederduitsch*, Vuur-kruid. Lynen. Klim. Groote Maagde-Palm. *Latynsch*, Clematitis. Clematis. *Hoogduitsch*, Wald-Rebe. *Engelsch*, Climber, or Bowet. *Deensch*, Klim. *Zweedsch*, Vuurürt.

§ 2.

Daar worden veele zoorten van gevonden; ik zal hier alleen melding doen van eenige die voornamentlyk in de Tuinen gequeekt worden, tot bekleeding van Prieëlen, enz., als:

1. HET GEMEENE KRUIPEND VUUR-KRUID, met blauwe, purpere, en roode Bloemen.
   Clematitis cærulea & purpurea repens. *C. B. Pin.* 300. *Tournef. Inst.* 293. *Boerh. J. A.* 1. 46.
   Clematis sive Flammula, flore cæruleo & purpureo scandens. *J. Bauh.* 2. 128.
   Clematis. 2. *Dodon.*
   Clematis peregrina cærulea & purpurea. *Lob.*
   Clematis foliis compositis & decompositis, foliolis ovatis integerrimis. *Linn. H. Cliff.* 225. *Roy. Prodr.* 486.
2. HET KRUIPEND EN BRANDEND VUUR-KRUID.
   Clematis sive Flammula repens. *C. B. Pin.* 300. *Tournef. Inst.* 293. *Boerh. J. A.* 1. 46.
   Clematis sive Flammula scandens tenuifolia alba. *J. Bauh.* 2. 127.
   Flammula. *Dodon.*
   Clematis altera urens. *Lob.*
   Clematis foliis inferioribus pinnatis laciniatis, summis simplicibus lanceolatis integerrimis. *Linn. H. Cliff.* 225. *Roy. Prodr.* 486.
3. HET WILDE BREED-BLAADIGE VUUR-KRUID, of *Witte Wyngaard.*
   Clematitis sylvestris latifolia. *C. B. Pin.* 300. *Tournef. Inst.* 293. *Boerh. J. A.* 1. 46.
   Clematitis latifolio, sive Atragene quibusdam. *J. Bauh.* 2. 125.
   Vitis alba, vel Vitalba. *Dodon.*
   Viorna Vulgi. *Lob.*
   Atragene Theophrasti. *Clus. H.* 1. 122.
   Clematis foliis pinnatis, foliolis cordatis inæqualiter inciso-serratis. *Linn. H. Cliff.* 225. *Roy. Prodr.* 486.
4. HET BLAUWE BERG-VUUR-KRUID, met gezaagde Blaaden.
   Clematitis alpina Geranii-folio. *C. B. Pin.* 300. *Prodr.* 135. *Tournef. Inst.* 293. *Boerh. J. A.* 1. 47.
   Clematis cærulea, serrato folio. *J. Bauh.* 2. 129.
   Clematis foliis cordatis crenatis, indivisis, trilobis, ac ternatis. *Roy. Prodr.* 487.
5. HET VREEMDE OF SPAANSCHE ALTYD-GROENE VUUR-KRUID, met gezaagde Peerebooms Blaaden.

Clematitis

Clematitis peregrina, foliis Pyri incisis. *C. B. Pin.* 300. *Tournef. Inst.* 293. *Boerh. J. A.* 1. 46.

Clematis Bœtica, Clusie. *Lob. J. Bauh.* 2. 128.

Clematis cirrhis scandens. *Linn. H. Cliff.* 226. *Roy. Prodr.* 487.

§ 3.

De eerste zoort groeit in *Oostenryk*, *Ongarien*, *Frankryk*, *Engeland*, enz. Daar is een verandering van met dubbelde Bloemen, welke hooftzakelyk in de Tuinen gequeekt word, om haare Bloemen,

De tweede zoort groeit in *Languedoc*, *Provence*, *Italien*, en elders.

De derde zoort word gevonden in de Heggen en Bosschen van *Hoog-duitschland*, *Frankryk*, *Engeland*, enz. Hier van is een verandering die geen gezaagde of ingesnedene Blaaden heeft.

De vierde zoort groeit in de Berg-agtige plaatzen van *Oostenryk*, *Zwitzerland*, in de *Alphen*, en elders.

De vyfde zoort groeit in *Spanjen*, *Portugal*, *Sicilien*, en elders in warme Landen.

§ 4.

Dezelve beminnen een goede, losse, vette, liefst zandagtige Grond en een opene daarby warme plaats, inzonderheid de tweede en vyfde zoort, welke by ons bezwaarlyk de Winter-koude doorstaan, ten zy men de Wortel met Stroo of Stroo-agtige Paarde mest overdekt, als wanneer dezelve in het Voorjaar weer nieuwe Spruiten uitschiet.

§ 5.

Haar vermeerdering geschied door Inlegging, of scheuring der Wortel-spruiten in de gewoonelyke Plant-tyd in het Voorjaar.

§ 6.

Haar gebruik in de Tuinen aangaande, het zelve bestaat alleen daarin, dat men ze zomtyds aan kleine Priëlen, Berceaux en Muuren plant, om dezelve te bekleeden, of op andere plaatzen, om de verandering van Gewassen en om de Bloemen, inzonderheid de eerste en derde zoort, om dat die onze Winter-koude 't best kunnen verdraagen en hooger opklimmen: Moetende men de Scheuten altemets eens aanbinden, als men op de zindelykheid ziet.

BESCHRYVING VAN DE WATER-VLIER.

§ 1.

DIt Gewas word genoemt in het *Nederduitsch*, Water-vlier. Swelken-hout. Gelderse-Roos. Schneeuw-ballen. *Latynsch*, Sambucus aquatica Oopulus. *Hoogduitsch*, Wasser-Holunder. Schwelkenbaum. Schneeballen-baum. *Fransch*, Obier. *Engelsch*, Water-Elder. Gelderland-Rose. *Deensch*, Snae-bâll. *Zweedsch*, Snö-bäll.

§ 2.

Daar zyn twee Zoorten van, die by de Botanisten genoemt worden als volgt:

1. DE GEMEENE WATER-VLIER.

Sambucus aquatica flore simplici. *C. B. Pin.* 456.

Sambucus aquatica. *J. Bauh.* 1. 552. *Lob.*

Opulus Ruelli. *Tournef. Inst.* 607. *Boerh. J. A.* 2. 224.

Sambucus palustris. *Dodon.*

Opulus. *Linn. H. Cliff.* 109. *Roy. Prodr.* 243. *Gron. Virg.* 149. *Hall. Helv.* 463.

Viburnum foliis trilobis dentatis. *Linn. H. Upsal.* 69.

2. DE WATER-VLIER met bol-ronde Bloem-troffen, of eigentlyke *Sneeuw-bal*, of *Gelderse Roos*.

Sambucus aquatica flore globoso pleno. *C. B. Pin.* 456.

Opulus flore globoso. *Tournef. Inst.* 607. *Boerh. J. A.* 2. 224.

Sambucus rosea aquatica *Lob.*

§ 3.

De eerste Zoort wast in veel Landschappen van Europa in 't wild, in de Bosschen en Heggen, op vogte waterige Plaatzen. Maar de tweede Zoort wort alleen in de Tuinen geoeffent. Daar is nog een Meede-zoort van, met mooije bonte Bladen, dog deze ziet men weinig, en niet anders als by Liefhebbers van bont-bladige Gewassen.

§ 4.

Ze willen alle in een gemeene goede grond zeer wel groeijen, dog beminnen liefst een vogtige, verdragen de strengste koude van onze Winters, en

§ 5.

Worden door Uitlopers of door Inleggers gemakkelyk voortgeteelt.

§ 6.

Het gebruik dat men 'er in de Tuinen van maakt, is, om ze hier of daar op bequame plaatzen of ook in de Bosquets, onder ander wild Gewas te plaatzen, te weeten hoofdzaakelyk de tweede zoort; en zulks om haare schoone witte Bloem-troffen, die ze in de May voortbrengt, dewelke geheel kloot-rond als een Bal, en zoo wit als sneuw zyn, waarvan ze de naam van *Sneuw-ballen* verkreegen heeft. Welke Bloemen in der daat een heel fraai gezigt in haar Bloei-tyd maaken en vermaak geeven.

De Bloemen van de eerste zoort maaken wel in allen geen zoo groot Figuur als die van de tweede, nogtans geven ze weinig minder aangenaam gezigt en vermaak. Deeze brengt daar en boven Besien voort die in de Herfst ryp worden en een schoone roode Koleur hebben, waar door ze een goed gezigt in dat Saizoen verwekken; zynde de tweede zoort onvrugtbaar.

BESCHRY-

BESCHRYVING
VAN DE
WILLIGE-BOOM.

§ 1.

DEze Boom word genoemt in 't *Nederduitſch*, Willige-boom. Willige. Wilge. *Latynſch*, Salix. *Hoog-duitſch*, Weiden-baum. Weide-Wilgen-baum. Felber-baum. *Franſch*, Saule. Seaux. *Engelſch*, Willigwor. Sallow-Tree. *Deenſch*, Pyl. Pile-Træ. *Zweedſch*, Pihl.

§ 2.

Daar zyn een groote menigte Zoorten van *Wilgen*, die waarlyk aan de Botaniſten veel ſpeels maken, om ze klaarlyk te onderſcheiden; dog ik zal alleen melding doen van die Zoorten, die tot gebruik en nuttigheid in de Velden en Tuinen gekweekt worden, welke zyn als volgt:

1. DE GROTE WITTE BOOM-WILLIGE.

Salix vulgaris alba arboreſcens. *C. B. Pin.* 473. *Tournef. Inſt.* 590. *Boerh. J. A.* 2. 210.

Salix maxima fragilis, alba, hirſuta. *J. Bauh.* 1. 212.

Salix. *Dodon.*.

Salix droſcoridis. *Lob.*

Salix foliis lineari-lanceolatis acuminatis ſerratis, utrinque pubeſcentibus, ſerraturis infimis glaudulofis. *Linn. H. Cliff.* 473. *Flor. ſuec.* 812. *Mat. med.* 449. *Roy. Prodr.* 85. *Mas & Fæmina.*

Salix foliis elliptico-lanceolatis ſerratis ſubtus ſericeis vimine fragili. *Hall. Helv.* 152. No. 6.

2. DE GEELE WILLIGE.

Salix ſativa lutea folio crenato. *C. B. Pin.* 473. *Tournef. Inſt.* 590. *Boerh. J. A.* 2. 210.

Salix lutea, tenuior, ſativa, viminea. *J. Bauh.* 1. 214.

Salix foliis ſubintegerrimis lanceolalo-linearibus longiſſimis acutis ſubtus ſericeis, ramis virgatis. *Linn. Flor. Suec.* 823.

Salix lauto vimine & ſquama florali flavis, foliis elliptico-lanceolatis, ſubtus ſericeis. *Hall. Helv.* 152.

3. DE ROODE WILLIGE.

Salix vulgaris rubens. *C. B. Pin.* 473.

Salix minor, viminalis & gallica. *Dodon.*

Salix foliis firmis vix ſerratis, longe ellipticis, ſubtus ſubhirſutis & caneſcentibus. *Hall. Helv.* 153

4. DE BRUINE OF ZWARTE WILLIGE.

Salix vulgaris nigricans folio non, ſerrato. *C. B. Pin.* 473. *Tournef. Inſt.* 590. *Boerh. J. A.* 2. 210.

Salix rubra minimé fragilis, folio longo anguſto. *J. Bauh.* 1. 215.

Salix minor. *Dodon.*

Varietas præced. videtur.

5. DE KORF-WILLIGE.

Salix folio amygdalino utrinque virente aurito. *C. B. Pin.* 473. *Tournef. Inſt.* 591. *Boerh. J. A.* 2. 210.

Salix ſpontanea fragilis, amygdalino folio, auriculata. *J. Bauh.* 1. 215.

Salix ſylveſtris latifol. *Tabern.*

Salix folio auriculato ſplendente, flexilis. *Raj. Syn.* 448.

Salix foliis glabris acuté ſerratis lanceolatis petiolatis, ſti-

 pulis

pulis trapezi-formibus. *Roy. Prodr.* 83. *Linn. Flor. Suec.* 793.

Salix foliis ferratis glabris lanceolatis acuminatis appendiculatis. *Linn. Flor. Lapp.* 349.

Salix Perficæ folio auricalato. *Hall. Helv* 151. No. 2.

6. DE WATER-WILLIGE.

Salix folio ex rotunditate acuminato. *C. B. Pin.* 474. *Tournef. Inft.* 591. *Boerh. J. A.* 2. 211.

Salix aquatica. *Lob.*

Salix caprea latifolia. *Tabern.*

Salix caprea, acuto longoque folio. *Raj. fyn.* 450.

Salix foliis integris, fubtus villofis, ovatis acutis. *Linn. Flor. Lapp.* 362.

Salix foliis ovato-lanceolatis, margine repandis, fubtus tomentofis, fuperné pubefcentibus. *Roy. Prodr.* 83.

Salix foliis integerrimis ovatis acutis fupra fubvillofis, fubtus tomentofis. *Linn. Flor. fuec.* 806.

Salix foliis integris utrinque hirfutis lanceolatis. *Hall. Helv.* 155. t. 5. fig. 2.

7. WATER-WILGE met bonte Blaaden.

Salix folio ex rotunditate acuminato, variegato. *Nobis.*

8. DE WILLIGE met breede welruikende *Laurier-blaaden*, van zommige *Americaanfche Wilg* genoemt.

Salix pentandra. *Linn. Flor. Lapp.* Tab. VIII. fig. 2.

Salix foliis ferratis ovatis cutis glabris, ferraturis cartilagineis, petiolis callofo-punctatis. *Linn. H. Upf.* 295.

Salix folio laureo, fuelato glabro odorato. *Raj. Hift.* 1420.

§ 3.

De eerfte en vyfde zoort zyn hier te Lande zoo wel als in *Hoogduitfchland* en elders overvloedig bekend, groeijende veel van zelf in het wild, naaft Slooten, Gragten, Rivieren, en andere Wateren, en kunnen, als men ze niet befnoeit, vry groote Boomen worden, inzonderheid de eerfte zoort.

De tweede, derde en vierde, zoorten, waffen hier te Lande nergens van zelfs, maar worden door de cultuur voortgezet, en groeijen niet zoo hoog als de voorige. De Teenen, dat is de jonge Looten, van de tweede zoort, zyn geel of geel-agtig; die van de derde mooi rood of Oranje Koleur; de vierde purper-agtig-groen, of ook wel donkergroen; zynde alle zeer taai en buigzaam, inzonderheid de derde en vierde zoort.

De zesde zoort groeit by ons en elders veel in het wild, naaft de Slooten en andere Waateren; ze waft Heefter-agtig en doorgaans maar 1 à 2 Mans lengte hoog, ten waare in een heel goede grond, waar in ze wat hooger worden kan. De kanten van haare Blaaden zyn doorgaans wat irregulier, dat is, in en uitgebogen.

De zeevende zoort is een verandering van de voorgaande, en verfchilt daar van nergens in, als dat ze mooi wit-bonte Blaaden heeft; en die daarom van de Liefhebbers van bondblaadige Gewaffen gecultiveert word.

De agtfte zoort groeit hier en daar in *Hoog-duitfchland*, en in de *Noordfche Landen*, op Bofch-agtige wat vogte plaatzen.

§ 4.

De Willige Boomen begeeren, gelyk uit hunne gemelde groei-plaatzen blykt, van natuur een vogtige Aarde, weshalven ze 't beft tieren in laage waaterige plaatzen; en om die reeden by ons doorgaans naaft de Slooten, Gragten, Vaarten, enz., geplant worden, al koomen haare Wortels 't Waater te raaken, ze bederven daar door geenzins, maar groeijen te beeter, zoo zeer beminnen ze 't vogt. In drooge gronden maaken ze geen of weinig voortgang.

§ 5.

Haare voortkweking gefchied ligtelyk door middel van Takken van 1 à 2 Duimen dikte, die op 2, 3 à 4 Voeten lengte

lengte gekort, en beneden-wat gefcherpt zynde, een Voet of meer diep in de aarde geftooken of geflaagen wordende. Daar is geen Boom-gewas wiens Takken gewilliger Wortels fpruiten als dit, waar van 't ook fchynt dat deze Boom de Naam van *Willige* verkregen heeft.

§ 6.

Wat aangaat het gebruik der Willigen in de Tuinen, dezelve worden veel geplant, te weeten, de eerfte en vyfde Zoort, dog de eerfte meeft, tot bemanteling rondom Tuinen, Hornlegers, Boere Plaatzen, &c., als waar toe ze boven andere Gewaffen zeer bekwaam zyn, dewyl ze fchielyk aangroeijen, vry groot worden, en wel tegen de Winden, zonder breken, opgroeijen kunnen, nog ook niet ligtelyk om dat ze fterk bewortelen, door de Wind uit de grond gerukt worden. Weshalven dezelve met veel voordeel by 't aanleg van nieuwe Plantagien aanftonds rondom dezelve gepoot worden, om het andere Gewas met der haaft te dekken, en dus voorfpoediger te doen groeijen; tot dien einde worden ze ook wel in groote nieuwe Plantagien, hier of daar dwars door dezelve, in tuffchen verdelingen, gepoot, om dus meer manteling en louwte te weeg te brengen, dog met die intentie om dezelve na verloop van eenige Jaaren, als 't Plantagie-gewas wel aan de gang is, weg te doen.

De Wilgen worden in deze vogte Nederlanden ook veel van de Warmoefiers rondom en tuffchen hunne Moeslanden aan de Slootskanten, gepoot, niet alleen om de zoo even gemelde reden, maar ook om het nodige Erte- en Boonen-Rys daar van te kunnen hebben, wordende tot dien einde alle 3 à 4 Jaaren gekapt.

§ 7.

De tweede, derde en vierde Zoort zyn van zeer groot gebruik, en zeer noodzakelyk in de Tuinen, inzonderheid op welgeftelde Buitenplaatzen, om daar van de Tenen tot aanbinding van Efpaliers-Bomen en andere dingen, by der hand te hebben, en dus niet genoodzaakt te zyn, dezelve van elders met moeite of koften te halen; wordende dezelve tot dien einde hier of daar op gevoegelyke plaatzen gepoot. De geele en roode Zoort zyn 't bekwaamft tot binding der Bomen, inzonderheid tot kleine Takken, dewyl ze kleine fyne Teenen of Ryfen voortfpruiten, de zwarte Zoort maakt doorgaans groter en langer Teenen, weshalven die tot binding van dikke Takken, Takke-boffchen en andere grof werk dienftiger zyn, waar toe ook dient de vyfde Zoort (§ 2. No. 5), die heel lange Loten fchiet: De eerfte Zoort is tot binding onbekwaam, om dat haar Tenen zeer bros en breekbaar zyn, ten waare de Tenen enige tyd in de Zon gelegen hebben, en wilk geworden zyn, waar door ze wat taaijer worden, en des noods zynde tot binding gebruikt kunnen worden.

§ 8.

De zesde Zoort is van weinig gebruik in de Tuinen, dog word zomtyds gepoot tot laage Scheerheggen, op vogtige plaatzen, maar de heggen wordeu niet zeer digt en aanzienlyk.

§ 9.

De zevende of bonte Zoort word alleen om de Liefhebbery en verandering van Gewaffen geplant; de Liefhebbers pooten 'er om die reden Scheerheggen van, die 5 á 6 Voeten hoog kunnen worden, en niet onbevallyk door haar bonte Koleur ftaan.

De agtfte word alleen om de verandering van Gewaffen hier of daar in de Tuinen, in de Bofquets en elders, geplant.

§ 10.

Voorts zo werden de *Willige-Teenen* ook veel gebruikt, gelyk bekend genoeg is, tot 't maaken van allerley groote

en kleine Korven, en ander gevlogte werk, waar toe de voorgemelde 1ste en 5de Zoorten het dienstigst zyn, om datze mooy lange en taaye Teenen voortbrengen; en tot dien einde worden op sommige plaatzen geheele kleine Plantagien aangelegt, om de Teenen daar van jaarlyks aan de Korfmakers te verkopen; waar toe derhalven die gronden, of plaatzen van een Terrein, die heel vogt zyn, en daar anders niet groeijen kan, met voordeel geëmploijeert worden. De grove Takken van deze en andere zoorten worden ook veel gebezigt tot Hoepen om Vaatwerken, dog deze zyn zo goed of langduurend niet als de Berken-Hoepen.

§ 11.

Het Hout van deeze Boomen is zeer week, voos, en ras verganklyk, en derhalven van geener waarde, nog tot Timmer- nog tot Brand hout, het geeft zeer weinig vlam en hitte. Dog de Wagenmakers, Schrynwerkers en inzonderheid de Beeldsnyders en Draaijers gebruiken het nog wel om dat 't ligt te bearbeiden is, en niet door de Zon barst, tot deeze of geene Werken. En de Kolen, inzonderheid die van de *Water-wilge* (§ 2 No. 6.) worden zeer dienstig geagt tot 't maaken van Bus-kruid. Ook agten de Schilders deeze zoort zeer goed tot branding van Kolen tot 't teekenen.

§ 12.

Daar groeijen zomtyds aan deeze Willige Boomen, inzonderheid aan de eerste en tweede zoort, aan de einden der jonge Looten groene Blaadjes digt by malkander, in de gedaante van een groene Roos, die 'er niet onbevallig uit ziet, en zommige hebben zig verbeeld, dat 't een byzondere zoort van Willigen was, die deeze Roozen voortbrengen, maar ik heb ze aan verscheide zoorten gevonden, en het is zeeker, dat dezelve hunnen oorsprong nergens anders van hebben als door de Beet van een Insect op die plaats waar de Roos groeit, waar door de loop des Saps verward word, en meer Blaaden als na gewoonte op een zelfde plaats, in de gedaante van een Roos, doet voortkomen.

§ 13.

Voorts zoo heeft deeze Boom ook zyne nuttigheid in de Genees-kunde. Een Afkookzel van de Blaaden of jonge Takken gemaakt, is zeer dienstig voor de Buikloop en Bloedspuwing, als meede voor een verhit en gestend Bloed, en onmaatige geilheid. Een Voet-bad van de Blaaden gemaakt, is zeer nuttig voor Menschen die vermoeid zyn of anders niet slaapen kunnen, want 't verwekt slaap en zoete rust.

Groote Blad-ryke Takken van Wilge-boomen in de heete Zomerdagen in de Woon-vertrekken gezet, verwekken koelte en maaken de hitte verdraaglyker.

VAN DE WILDE WYNGAARD.

Van de *gemeene wilde Wyngaard*, en van de *Virginische vyf-blaadige wilde Wyngaard*, en van haar gebruik, hebben we te vooren over de Tamme Wyngaard, reeds gesprooken, waar heen we den Leezer wyzen om na te zien.

Behalven deeze Virginische wilde Wyngaard, zyn 'er nog eenige andere Meede-zoorten, die by ons minder bekent en in gebruik zyn, weshalven we daar van nu niets zullen zeggen.

REGISTER

R E G I S T E R

VAN DE

PLANTAGIE-GEWASSEN

Welke hier vooren verhandelt zyn.

Nota. Alle deeze Plantagie-gewaffen vind men gemakkelyk in derzelver voorgaande Verhandeling na de order van 't A B C, zonder de Pagina's aan te wyzen; dat derhalven overtollig is.

Men heeft hier bygevoegt, of de gemelde Gewaffen *kleine* of *groote Boomen* zyn, of *Heefteragtig* groejen, om zulks met een opflag van 't oog in deze Lyft te kunnen zien.

NAAM-LYST

Van de wilde Boom-gewaffen, welke tot Alleés of Lanen kunnen dienen.

* Boeke-boom.
Denne-boom. 1. 2.
† Eiken-boom. 1.
Elfen-boom. 1. 2.
† Effchen-boom. 1.
* Efch-doorn. 1. 2. 5.
* Ipen-boom. 1. 2. 3.
Kaftanje-boom.
* Kaftanje-equine.
* Linde-boom. 1. 2.
Lorken-boom.
† Oker-note-boom.
† Platanus. 1.
† Populier. 1. 2. 3.
Pyn-boom. 2.
Sorben-boom. 1.
† Berg-Sorben-boom. §. 12. No. 1.
Taxus.
Wilge-boom. 1. 2.

Nota. Die Boomen waar de kruisjes en fterretjes voorftaan, zyn by ons de bekwaamfte tot 't gemelde gebruik, maar die met een ftarretje gemerkt zyn, ftaan 't cierlykft voor fraaje Alleés. De Nommers betekenen de Zoort in de voorgaande Verhandeling.

Tot manteling of windbreking, rondom Tuinen, Velden, &c., zyn de volgende de bekwaamfte.

Abeel-boom.
Elfen-boom.
Effchen-boom.
Ipen-boom.
Populier (zwarte).

Ratelaar.
Wilge-boom.

NAAM-LYST
Van de Boom- en Heester-gewassen, welke tot hooge en laage Scheer-heggen kunnen dienen.

Aalbesien.
Berberisse.
† Berke-boom.
* Boeke-boom.
Boom des Levens.
Brem (Stekende).
* Cornoelie-boom.
Cornoelie ('t Wyfje).
†* Denne-boom.
†* Eike-boom.
† Elsen-boom.
Esch-doorn.
Gagel.
* Genever-boom.
†* Haag-boeke.
Haage-doorn.
Honds-kers.
* Hulst.
* Ipen-boom.
Kastanje-boom.
* Kers-Laurier.
Kruis-besie.
* Ligufter.
† Linde.
Lorken-boom.
Mispel-boom.
* Palm-boom.
Papen-hout.
Peer-doorn.
Pyl-hout.
Ryn-besie.
* Rose-boom, *wegens de bloemen.*
Seven-boom.
Spiræa.
* Taxus.
Vlier-boom.
† Walge-boom.
Wilge (Water-).
Water-vlier.

Nota. Waar een kruisje voorstaat, dezelve dienen, behalven voor laage, ook voor hoge Scheer-heggen, van 10 à 12 en meer Voeten hoog, de overige alleen voor lage Heggen; waar een Sterretje voorgezet is, die geeven de cierlykste Heggen op 't oog, en worden dus het meest daar toe gebruikt in Plaisier-Tuinen.

NAAM-LYST
Van de Klimmende Gewassen, bekwaam tot bekleeding van Muuren, Priëlen, Berçeaux, &c.

Alfsranke.
Bryonie.
Jasmyn.
Kaperfolie.
Klim-op.
Menispermum.
Trompet-bloem.
Vuur-kruit.
Wyngaard of Druive-boom.
Wyngaard (Wilde virginische).

Nota. Deze moeten door middel van de jonge Takken dikwyls in den Zomer aan te binden in order gehouden worden, zonder veel met de Scheer 'er aan te knippen, als ze haar cierlyk op 't oog vertonen zullen.

NAAM-LYST
Van de Boom- en Heester-gewassen die altyd groen blyven.

Boom des Levens.
Brem.
Cupresse-boom.
Denne-boom.
Gagel.
Genever-boom.
Hulst.
Jasmyn.
Jupiters-baard.
Kaper-folie.
Kers-laurier.
Klim-op.
Palm-boom.
Peer-doorn.
Peper-boom.
Pyn-boom.
Roos.
Seven-boom.
Tamariske.
Taxus.
Vogel-kers.
Vuur-kruid.

NAAM LYST
Van de Boom- en Heester-gewassen, die meest alleen om de cieraad der Bloemen of Vrugten geplant worden.

Acacia van Robinus.
Alfsranke.
Amandel (Naantjes-) met dubbelde en enkelde Bloemen.
Appel-boom met dubbelde bloeisel.
Brambose met dubbelde Bloemen.
Brem.
Ciftus.
Colutea.
Cytisus.
† Duin-besie.
Ebben-hout.
Hagedoorn, *de dubbelde en enkelde twee maal bloeijende.*
† Honds-kers.
Honing-bloem.
Jasmyn.
Judas-boom.
Jupiters-baard.
Kaperfolie.
Kerse-boom met dubbelde bloemen, of Roosjes-kers.
Kers (Naantjes-).
Menispermum.
† Papen-hout.
Peper-boom.
Persike-boom met dubbelde bloemen of Roosjes-Persik.
Pruim-boom met dubbelde bloemen.
Rose-boom.
† Sorben-boom.
Spiræa.
Sumak.
Syringe.
Trompet-bloem.
Verfloof.
Viorne.
† Vlier-boom.
Vogel-kers.
Vuur-kruid.
Water-vlier.

Nota. Daar een kruisje voorstaat, die worden meest om de bevalligheid der rype Vrugten in de Plaisier-Tuinen hier of daar geplant, zo als by ieder in de voorgaande Verhandeling gemeld is.

LYST
Van de Boom- en Heester-gewassen met bonte Blaaden.

Alfsrank.
Amandel-boom.
Appel-boom.
Berberisse.
Boeken-boom.
Boom des Levens.
Cornoelje-boom.
Coernoelje (Vrouwelyke).
Ebbenhout.
Eiken-boom.
Esschen-boom.
Esch-doorn.
Haag-boek.
Haag-doorn.
Honig-bloem.
Hulst.
Jasmyn.
Ipen-boom.
Kaperfoelie.
Kastanje-equine.
Kers-Laurier.

Kermis.

